

ศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่าง
ในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

A STUDY OF APPLICATION OF THE BUDDHIST PRINCIPLE FOR PARENTS
AS A SAMPLE MODEL FOR THEIR CHILDREN'S LIVING
ACCORDING TO BUDDHISM

พระปลัดสมยศ เมตตาสโย (อัครชั้น)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่าง
ในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

พระปลัดสมยศ เมตตาสโย (อุระชื่น)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Application of The Buddhist Principle For Parents As A
Sample Model For Their Children'S Living
According to Buddhism

Phapalad Somyot Mettāsayo (Urachuen)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของ บุตรตามหลักพระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(ดร.ชัยชาญ ศรีหาญ)

กรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ชัยชาญ ศรีหาญ
พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระปลัดสมยศ เมตตาสโย)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา
- ผู้วิจัย** : พระปลัดสมยศ เมตตาสโย (อูระขึ้น)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : ดร.ชัยชาญ ศรีหานู, ป.ธ.๗, ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Indian Philosophy and Religion), Ph.D. (Philosophy)
 - : พระเทพสุวรรณเมธี, ดร., ป.ธ.๘, พธ.บ. (ปรัชญา), ศศ.ม. (ภาษาสันสกฤต), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษาบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาคุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนารวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำมาเรียบเรียง พรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ ผลของการศึกษาพบว่า

บุพการีในพระพุทธศาสนาหมายถึงผู้ทำอุปการคุณก่อน ได้แก่ มารดาและบิดา และผู้ประพตฺธิหลักพรหมวิหาร ๔ บุพการีเป็นผู้หาได้ยากเพราะไม่ถูกตัณหาครอบงำเช่นคนทั่วไป มารดาบิดาคือ พรหมเพราะให้ชีวิต เป็นพระอรหันต์เพราะมีความรักบริสุทธิ์ เป็นครูคนแรกเพราะสอนให้รู้ เป็นเทวดาเพราะคอยปกป้องรักษาทุกเมื่อ และเป็นทักษิณเมตตาเพราะเคารพบูชาแล้วได้บุญกุศลเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างของบุคคลที่เป็นบุพการีในฐานะมารดาบิดาต้นแบบ ได้แก่ อุบาสิกาวิสาขา อนาถบิณฑิกเศรษฐี และจิตตคหบดี

หลักธรรมของบุพการีคือ ทิศ ๖ พรหมวิหาร ๔ สังคหัตถุ ๔ ฆราวาสธรรม ๔ หลักธรรมดังกล่าวช่วยสนับสนุนให้บุพการีบุคคลมีความบริบูรณ์และเป็นผู้ดำรงตนเป็นตัวอย่างของสมาชิกในครอบครัว หลักทศ ๖ ช่วยให้ปฏิบัติตนได้ถูกต้อง หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นการพัฒนาจิตให้เจริญยิ่งขึ้นเพื่อความบริสุทธิ์ของจิตซึ่งอาศัยการพัฒนาจิตใจความรักเมตตาของบิดามารดาที่อยู่แล้วเป็นฐานเจริญสมาธิและปัญญาเพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ ส่วนหลักสังคหัตถุและฆราวาสธรรมช่วยให้การดำเนินชีวิตประจำวันเอื้อให้เกิดกุศลจิตและมีคุณธรรมตลอดเวลาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อครอบครัวและสังคม

ในการประยุกต์หลักธรรม บุพพการีบุคคลต้องนำหลักธรรมคือ หลักทศ ๖ พรหมวิหารเป็นต้น มาประพฤติในชีวิตประจำวันตามโอกาสต่าง ๆ โดยพิจารณาถึงการสร้างครอบครัวที่ดี มีความมั่นคงทางศีลธรรมในท่ามกลางสังคมที่ศีลธรรมอ่อนแอในปัจจุบัน คือ ๑) เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตร ๒) บิดามารดามีความรักสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ๓) ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีเช่น บุพพการีพึงอุปการะเลี้ยงดูบุตรให้การศึกษา แนะนำในกุศลธรรม เป็นต้น

Thesis Title : A Study of Application the Buddhist Principles for Parents as Sample Model for Their Children's Living according to Buddhism

Researcher : Phapalad Somyot Mettasayo (Urachuen)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Dr.Chaichan Srihanu, Pali VII, B.A. (Philosophy and Religion), M.A. (Indian Philosophy and Religion), Ph.D. (Philosophy)

: Phra Thepsuwanmethee, Dr., Pali VIII, B.A. (Philosophy), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Buddhist Studies).

Date of Graduation : March 16, 2018

Abstract

This research contains 3 main objectives; 1) to study parents in Theravada Buddhist scriptures, 2) to study the Buddhist principles for parents and 3) to apply the Buddhist principles for parents as the sample model for their children's living according to Buddhism. It was a documentary research by collecting research data from the primary sources of Theravada Buddhist scripture as well as other related documents, summed up, analyzed, composed in descriptive style, finally verified by experts.

The findings revealed that parent or Pubbakāri refers to those who had previously done benefits to other which signify the father and mother who perform 4 divine states of mind. These parents are called as rare person because their mind detaches from selfishness while others are under control of selfishness, as Brahman because their giving lives to children, as Arahanta because of their pure love, as first teacher because they are the first teacher, as deity because their protection and as worthy one for worship and offering because sacrifices offered to them regain great benefits. The examples of Pubbakari people in the Buddha's time were Visakha-upasika, Anathapindika and Cittagahapati upasaka etc.

The principles of parents are Disa 6 (Direction), Brahmavihāra 4 (Holy life), Sañagahavatthu 4 (objects of favour) and Gharāvāsadhamma 4 (rules of household conduct). These virtues support parents to be good example and perfect model for all members in family. Performance of six Disa or direction supports roles and duties of parents, Brahmavihara grows mental health with morals, concentration and wisdom for purifying the mind in higher qualities, Sañagahavatthu and Gharāvāsadhamma support wholesome and ethical deeds in daily life which in turn will bring a lot of benefits to family as well as to society in wide range.

In application the virtues, parents must apply these virtues; Disa or direction 6, , Brahmavihāra 4, Sañagahavatthu 4 and Gharāvāsadhamma 4 in daily living on various occasions by considering the following items; 1) being the good model for children, 2) sharing love and harmonizing to members and 3) members of family live happily and successfully such as growing up, educating, guideline their children in moral manners and so on focusing on building up the moral family in current of immoral society these days.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปญโญ) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม รองเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร เจ้าอาวาสวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูงที่เมตตาให้คำปรึกษา แนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด ขอเจริญพรขอบคุณ ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และดร. สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์ ที่ได้ให้คำแนะนำเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษา และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินการต่าง ๆ และกัลยาณมิตรปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่น ๒ ทุกท่าน ที่ช่วยเป็นกำลังใจให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง ตลอดจนเอื้อเฟื้อข้อมูลในการทำวิจัย ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยเรื่องนี้

คุณงามความดีในการศึกษาค้นคว้าและการจัดทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ตลอดทั้งครูอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระปลัดสมยศ เมตตาโสโย (อุระชื่น)

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ บุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของบุพการีบุคคล	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของบุพพการี	๑๓
๒.๑.๒ ลักษณะความสำคัญของบุพพการี	๑๓
๒.๒ ประเภทของบุพการีบุคคล	๑๕
๒.๒.๑ พระพุทธเจ้า	๑๕
๒.๒.๒ พระมหากษัตริย์	๑๖
๒.๒.๓ ครู อาจารย์-อุปัชฌาย์	๑๖
๒.๒.๔ บิดามารดา	๑๘
๒.๓ หลักธรรมสำคัญของบุพการี	๒๑

๒.๓.๑	หลักธรรมของพระพุทธเจ้า	๒๓
๒.๓.๒	หลักธรรมของพระมหากษัตริย์	๒๗
๒.๓.๓	หลักธรรมของครู อาจารย์-อุปัชฌาย์	๒๘
๒.๓.๔	หลักธรรมของบิดามารดา	๓๑
๒.๔	บุคคลตัวอย่างบุพการีในสมัยพุทธกาล	๓๑
๒.๔.๑	นางมหาอุบาสิกาวิสาขา	๓๓
๒.๔.๒	มหาอุบาสกอนาถปิณฑิกเศรษฐี	๔๐
๒.๕	อานิสงส์ของการปรนนิบัติบุพการี	๔๙
๒.๕.๑	ประโยชน์ต่อตนเอง	๔๙
๒.๕.๒	ประโยชน์ต่อคนอื่นหรือสังคม	๕๑
๒.๖	สรุปท้ายบท	๕๔
บทที่ ๓	คุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๕๖
๓.๑	หลักพรหมวิหาร ๔	๕๖
๓.๑.๑	ความหมายของพรหมวิหาร	๕๖
๓.๑.๒	ความเป็นมาของหลักคำสอนพรหมวิหาร	๕๘
๓.๑.๓	องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม	๖๒
๓.๒	หลักสังคหวัตถุ ๔	๖๘
๓.๒.๑	ความหมายของสังคหวัตถุ ๔	๖๘
๓.๒.๒	ความสำคัญและองค์ประกอบของสังคหวัตถุ	๗๑
๓.๒.๓	อานิสงส์ของการประพฤติสังคหวัตถุ	๗๓
๓.๓	หลักฆราวาสธรรม ๔	๗๕
๓.๓.๑	ความหมายของฆราวาสธรรม	๗๕
๓.๓.๒	ความสำคัญและองค์ประกอบของฆราวาสธรรม	๗๙
๓.๔	หลักทศ ๖	๘๐
๓.๔.๑	ความเป็นมาและความสำคัญของหลักทศ ๖	๘๑
๓.๔.๒	หลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบของทศ ๖	๙๐
๓.๕	สรุปท้ายบท	๙๔
บทที่ ๔	ประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา	๙๖

๔.๑	ความเป็นบุพการีในสังคมปัจจุบันในสังคมปัจจุบัน	๙๖
๔.๑.๑	บทบาทด้านคุณธรรมของบุพการีของมารดา	๙๙
๔.๑.๒	บทบาทด้านคุณธรรมของบุพการีของบิดา	๙๙
๔.๒	การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหารสำหรับบุพการี	๑๐๕
๔.๒.๑	หลักเมตตาพรหมวิหาร	๑๐๗
๔.๒.๒	หลักกรุณาพรหมวิหาร	๑๑๐
๔.๒.๓	หลักมุทิตาพรหมวิหาร	๑๑๒
๔.๒.๔	หลักอุเบกขาพรหมวิหาร	๑๑๓
๔.๓	การประยุกต์ใช้สังคหวัตถุ ๔ สำหรับบุพการี	๑๑๙
๔.๓.๑	หลักทาน	๑๑๙
๔.๓.๒	หลักเพียรวิริยะ	๑๒๐
๔.๓.๓	หลักอิตถจริยา	๑๒๑
๔.๓.๔	หลักสมานัตตตา	๑๒๒
๔.๔	การประยุกต์ใช้หลักฆราวาสธรรมสำหรับบุพการี	๑๒๓
๔.๔.๑	หลักสัจจะ	๑๒๓
๔.๔.๒	หลักทมะ	๑๒๕
๔.๔.๓	หลักขันติ	๑๒๖
๔.๔.๔	หลักจาคะ	๑๒๗
๔.๕	การประยุกต์ใช้หลักทศ ๖ สำหรับบุพการี	๑๒๘
๔.๕.๑	หลักการห้ามปรามจากความชั่ว	๑๒๙
๔.๕.๒	ให้ตั้งอยู่ในความดี	๑๓๐
๔.๕.๓	ให้ศึกษาศิลปวิทยา	๑๓๑
๔.๕.๔	หาคู่ครองที่สมควรให้	๑๓๒
๔.๕.๕	มอบทรัพย์สมบัติในโอกาสอันสมควร	๑๓๔
๔.๖	สรุปท้ายบท	๑๓๕
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๓๘
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๘
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๔๓
บรรณานุกรม		๑๔๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๔๘

คำอธิบาย สัญลักษณ์ และคำย่อ

คำชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก อักษรย่อชื่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ การอ้างอิงใช้ระบุ เล่ม/ข้อ /หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ตัวอย่างเช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค ฉบับภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๑๖ หน้า ๑๐

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๙	สั.มหา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทูก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทูกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ฉก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.เอกาทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนทีส	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.วิ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.จา. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ชาติกุฎา	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา ให้ชี้แจงการใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ โดยระบบอ้างอิงอรรถกถาให้ใช้อักษรย่อเหมือนกันทั้งหมด ตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด และระบบอ้างอิง ให้ระบุคำย่อคัมภีร์/ลำดับเล่ม(ถ้ามี) /ชื่อ(ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณชวคคอนุฎกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยผู้วิจัยอาจกำหนดอักษรย่อได้ตามสะดวก โดยอนุวัตตามตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาไทย ซึ่งปัจจุบันมีเฉพาะฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๘ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย รัมมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
	วิ.ม.อ. (ไทย)	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
	ที.สี.อ. (ไทย)	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณชวคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	ม.อุ.อ. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปริปัญญาสร์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.อ. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ.อ. (ไทย)	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
	ขุ.เปต.อ. (ไทย)	ททกนิกาย ปรมัตถโชตกา เปตวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก รัมมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา (ไทย) = ปรมัตถมัชฌูสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ธรรมเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะธรรมเป็นเรื่องของสัจจะ โดยเฉพาะที่เป็นนามธรรมที่เป็น จิต เจตสิก ที่ไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาแต่ต้องเห็นได้ด้วยตา คือ ปัญญาของบุคคลนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถตัดสินความดี ไม่ดี ด้วยเพียงเห็นในการกระทำภายนอกเท่านั้น แม้แต่บุพพการี และกตัญญูกตเวที ก็ต้องไม่พ้นจากเรื่องของจิต เจตสิก ที่เป็นนามธรรมที่สำคัญ บุพพการี และกตัญญูกตเวที จะต้องเป็นสิ่งที่ดีคือ เป็นจิตที่ดี เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นจึงจะเป็นบุพพการี และ กตัญญูกตเวที

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ทูลลภบุคคล บุคคลผู้หาได้ยากในโลก ๒ จำพวกเป็นไฉน ?

บุพพการีบุคคล ๑. กตัญญูกตเวทีบุคคล ๑.

บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้หาได้ยาก ๒ จำพวก

บทว่า “ทูลลภ” ได้แก่ มิใช่บุคคลที่หาได้โดยง่าย.

บทว่า “บุพพการี” ได้แก่ ผู้กระทำอุปกัระก่อนนั้นเทียว

บทว่า “กตเวที” ได้แก่ ประกาศอุปกัระคุณที่บุคคลอื่นกระทำแล้ว คือ กระทำอุปกัระคุณให้ปรากฏ

บัณฑิต พึงแสดงบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้น ด้วยอาคาริยบุคคล และอนาคาริยบุคคล คือ คฤหัสถ์ และ บรรพชิต ก็บรรดาคฤหัสถ์ทั้งหลาย มารดาและบิดาชื่อว่าบุพพการี (ผู้กระทำอุปกัระก่อน) ส่วนบุตรและธิดาผู้ปฏิบัติมารดาบิดา และกระทำการอภิเวทเป็นต้นแก่บิดามารดาชื่อว่า กตเวที (ผู้รู้อุปกัระคุณอันบุพพการีชนกระทำแล้ว) สำหรับบรรพชิตทั้งหลาย อาจารย์และอุปัชฌาย์ชื่อว่า บุพพการี. อันเตवासิกและสัทธวิhariกทั้งหลาย (ลูกศิษย์และผู้อยู่ร่วม) ที่ปฏิบัติอาจารย์และอุปัชฌาย์ชื่อว่า กตเวที เพื่อประกาศบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้นให้แจ่มแจ้ง บัณฑิตพึงกล่าวถึงเรื่องของพระโสณเถระผู้เลี้ยงดูอุปัชฌาย์ เป็นต้น^๑

คราวถึงวัยที่สามารถแสดงกตเวทีต่อท่าน ก็บำรุงเลี้ยงดูท่านให้ได้รับความสุขอย่างเต็มความสามารถของตน ยามท่านมีกิจธุระจักทำ หากกิจนั้นตนสามารถทำได้ ก็รับภาระทำกิจนั้นแทนท่าน รักษาชื่อเสียงอันดีงามของวงศ์สกุล ให้ดำรงสืบอยู่ต่อจากท่าน ทำตนให้ท่านได้เกิดความ

^๑ อภิ.ธ. (ไทย) ๓/๗๗/๒๖๗.

ภาคภูมิใจ และยินดีมอบทรัพย์สินมรดกให้ เมื่อยามที่พ่อแม่ถึงแก่กรรมไปแล้ว ก็บำเพ็ญกุศลในศาสนา อุทิศผลให้แก่ท่าน

ครูอาจารย์ เป็นบุพการีคนที่สองของคนทั้งหลาย อุปการคุณที่ท่านทำต่อศิษย์ คือ อบรมสั่งสอนศิลปวิทยา ให้แก่ศิษย์อย่างเต็มความสามารถ ไม่ปิดบังอำพรางหรือลำเอียง ด้วยความรัก ความซื่อสัตย์ แนะนำให้ศิษย์ได้รู้จัก วิธีการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ คราที่ศิษย์ทำดีมีผลงาน ก็ยกย่อง ศิษย์ให้มีชื่อเสียงปรากฏในเพื่อนฝูง คราที่ศิษย์ทำไม่ดี ก็พร่ำอบรมแก้ไขด้วยใจเมตตากรุณา หวังให้ ศิษย์ได้เป็นคนดี ปกป้องศิษย์ให้พ้นจากภยันตรายทั้งหลาย ที่จักเกิดขึ้นในขณะที่ตนมีหน้าที่รับผิดชอบ อยู่ ศิษย์ ผู้เป็นกตัญญูชน ย่อมรู้จักและระลึกถึงอุปการคุณ ของครูอาจารย์ได้อยู่เสมอ เมื่อถึงกาลที่ตน สามารถแสดงกตเวทิต่อท่านได้ ก็กระทำทันที เช่น ตั้งใจเรียนศิลปวิทยาที่ครูอาจารย์พร่ำสอน เชื่อ ฟังคำแนะนำที่เกิดประโยชน์ จากใจเมตตากรุณาของท่าน ยามท่านเดินมา ก็ลุกขึ้นยืนรับด้วยความ อ่อนน้อม ยามท่านประสงค์ความช่วยเหลือในกิจการใด ก็เข้าไปช่วยเหลือท่านด้วยความเต็มใจ รับใช้ อุปการคุณท่าน ตามกำลังความสามารถของตน

พระสงฆ์หรือนักบวชในศาสนา เป็นบุพการีคนที่สามของคนทั้งหลาย อุปการคุณที่ท่าน ทำต่อศาสนิกชน คือ สั่งสอนอบรมหลักธรรมที่พระศาสดา ได้แสดงไว้ให้ศาสนิกชน ได้เข้าใจอย่าง ถูกต้อง ตรงตามหลักธรรมนั้น ๆ จนศาสนิกชน สามารถนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ให้ เกิดผล ตามที่แสดงไว้ในหลักธรรมนั้น แจกแจง แสดงถึงความประพจน์ที่ชั่วร้าย นำมาซึ่งความ เดือดร้อนแก่ตนเองและสังคม พร้อมทั้งย้ำให้รู้ว่า นี่เป็นข้อห้ามที่พระศาสดาได้บัญญัติไว้ ไม่ให้ปฏิบัติ แนะนำพรรณนาถึงความดี ที่นำความสุขให้บังเกิดขึ้น แก่ตนเอง และสังคม ให้รู้ว่านี่คือข้อปฏิบัติที่ พระศาสดา ทรงย้ำให้กระทำอยู่เสมอ อนุเคราะห์สงเคราะห์ศาสนิกชน ด้วยน้ำใจอันเปี่ยมด้วยความ เมตตากรุณา บอกพรรณนาถึงสิ่งที่ศาสนิกชน ยังไม่เคยฟังในหลักธรรมของพระศาสดา แจกแจง หลักธรรมที่ศาสนิกชน เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มกระจ่างมากขึ้น แนะนำวิถีดำเนินชีวิตไปสู่สวรรค์ หรือ สวรรค์ในศาสนา ยามเมื่อต้องตายไปจากโลกนี้ ศาสนิกชน ผู้เป็นกตัญญูชน ย่อมรู้จักและระลึกถึง อุป การคุณของพระสงฆ์ หรือนักบวชในศาสนาได้อยู่เสมอ เมื่อประสงค์จะแสดงกตเวทิต่อท่าน ด้วยการ ปฏิบัติศาสนกิจอย่างถูกต้อง ตามที่ท่านสอน ด้วยความยินดีต้อนรับท่านเสมอ เมื่อท่านมาเยือน บ้านเรือน ช่วยเหลือในกิจการของท่าน ตามกำลังความสามารถของตน บริจาคทรัพย์สินและแรงกาย ในการทำนุบำรุงวัด หรือศาสนสถานที่ท่านพำนักอยู่ ให้มีควรแก่ สมณบริโภค จะทำ จะพูด จะคิดนึก สิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับท่าน ต้องกระทำด้วยความเคารพ และเมตตาต่อท่าน บุพการีบุคคล คือ บุคคล ที่ทำอุปการะก่อน กตัญญูกตเวทิตุบุคคล คือ บุคคลที่กระทำตอบแทนพระคุณ ด้วยความรู้คุณ หรือ ประภาสคุณ ของบุคคลที่ท่านทำคุณนั้น

อีกนัยหนึ่ง แม้ดูว่ายังมีคนจำนวนมาก ที่ทำช่วยเหลือกัน และเป็นกุศลจิตที่เป็นบุพการี และกตัญญูกตเวทิตุ แต่หากเราเทียบกับจำนวนสัตว์โลกที่นับไม่ได้ การกระทำที่เป็นกุศลที่ช่วยเหลือ

ก่อน โดยไม่มีเหตุเลย คือ ไม่มีเหตุที่คนนั้นมีพระคุณกับเรา แต่ก็ทำการช่วยเหลือ เพื่อประโยชน์สุขกับคนนั้นจริง ๆ ใครคิดได้บ้างแม้ อาจจะถูกมากแต่ถ้าเทียบกับสัตว์โลกทั้งหมด ที่นับไม่ได้จึงหาได้ยากในโลก เพราะมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับสัตว์โลกทั้งหมด ผู้ที่รู้จักคุณด้วยกุศลจิต และทำการช่วยเหลือและประกาศคุณความดีผู้นั้น เมื่อเทียบกับสัตว์โลกทั้งหมด ก็มีน้อยมาก ผู้ที่กตัญญูทเวทีจึงหาได้ยากในโลก บุคคลใดเมื่อผู้อื่นยังมีได้กระทำอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็งถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน แล้วกระทำการอุปการะผู้นั้น ก็ชื่อว่า บุพการี เปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพการี บุคคลนั้น ชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลาย ถูกตัณหาครอบงำไว้ บุพการี หาได้ยาก เพราะ ถูกตัณหาความติดข้องครอบงำ ส่วนใหญ่ที่ทำการช่วยเหลือก่อน ส่วนมากของสัตว์โลก ก็ทำเพื่อหวังผลประโยชน์ นั่นคือ ถูกตัณหาครอบงำ คือ ต้องการได้รับสิ่งตอบแทน จึงทำต้องการเป็นที่รัก และต้องการคำชม สรรเสริญ นี่ก็ชื่อว่าถูกตัณหา ครอบงำ โลกะ ครอบงำ การช่วยเหลือนั้น ไม่ชื่อว่า บุพการี และบางคนก็ไม่ช่วยเหลือเลยเพราะ ถูกตัณหาครอบงำ คือ ความรักตนเอง ไม่อยากให้ตนเองเหนื่อย เดือดร้อน รักตนเอง จึงไม่ช่วยก่อน ซึ่งส่วนมากสัตว์โลกทั้งหมดที่มี ก็ย่อมถูกตัณหาครอบงำ รักตนเองเป็นส่วนมาก และทำการช่วยเหลือก่อนเพราะหวังอะไรบางอย่างตามที่กล่าวมา ดังนั้น การช่วยเหลือก่อนด้วยกุศลจิต จึงหาได้ยาก บุคคลที่เป็นบุพการี จึงหาได้ยาก

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงแล้ว ทรงแสดงความจริงให้สัตว์โลกได้รู้ ตามพระบารมีทั้งหมด ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมา ตลอดระยะเวลาอันยาวนานถึงสี่อสงไขยแสนกัป ก็เพื่ออุปการะ เกื้อกูลแก่สัตว์โลกอย่างแท้จริง สัตว์โลกที่เต็มไปด้วยกิเลสอกุศลประการต่าง ๆ มากมายพอได้ฟังพระธรรมที่ พระองค์ทรงแสดงก็สามารถขัดเกลา ละคลายกิเลสจนกระทั่งสามารถดับ ได้จนหมดสิ้นในที่สุด พระมหากรุณาคุณของพระองค์ คือ ทรงแสดงพระธรรมให้สัตว์โลกได้เข้าใจ ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงเป็นบุพการีที่สูงที่สุด โดยไม่มีใครเสมอเหมือน และในความกตัญญูทเวทีนั้น พระองค์ก็ทรงเป็นยอดของบุคคล ผู้กตัญญูทเวทีที่กระทำตอบแทนต่อบุคคล ผู้มีพระคุณอย่างสูงสุด ด้วยการทรงแสดงพระธรรม โปรดพระพุทธบิดาคือ พระเจ้าสุทโธทนะ จนได้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ถึงความเป็นพระอรหันต์ ดับกิเลสทั้งปวงได้อย่างหมดสิ้น และดับขันธปรินิพพานไม่เกิดอีกเลย ส่วนพระพุทธมารดาที่ไปเกิดในสวรรค์ พระองค์ก็ทรงแสดงพระธรรมโปรด จนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ดับกิเลสได้ในระดับหนึ่ง สำหรับบุคคลที่เป็นบุคคลผู้หาได้ยาก ทั้งที่เป็นบุพพการี (ผู้ที่กระทำอุปการะมาก่อน) และกตัญญูทเวที (บุคคลผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว กระทำตอบแทน) นั่นก็เพราะสัตว์โลกสะสมอวิชชา ซึ่งเป็นความไม่รู้มากกว่าปัญญาสะสมกิเลสมากกว่าธรรมฝ่ายดี บุคคลผู้ที่เพียบพร้อมด้วยธรรมฝ่ายดี จึงมีน้อยกว่าสัตว์โลกที่มากไปด้วยกิเลสอกุศลทั้งหลายทั้งปวง ที่ไม่ได้รับการแนะนำในพระธรรม ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างเทียบกันไม่ได้เลย การมีโอกาสได้ฟังพระธรรม ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นสิ่งที่มีค่าที่สุดสำหรับชีวิต เมื่อมีความเข้าใจ ถูกเห็นถูกแล้ว ก็จะมีปัญญาเป็นแสงสว่างนำ

ทางชีวิตไปสู่ความดีทั้งปวง ให้ถือเอาแต่สิ่งที่ควรถือเอา คือ กุศลธรรม และ ละเว้นจากสิ่งที่ไม่ควรถือเอา นั่นก็คือ อกุศลธรรม ชีวิตในภพหนึ่งชาติหนึ่งสั้นมาก ไม่รู้ว่าจะละจากโลกนี้ไปเมื่อใด ที่สำคัญที่สุดแล้ว คือ เป็นคนดี

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา เรื่องศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคล ให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตร ตามหลักพระพุทธศาสนา บุพการี และกตัญญูกตเวที ใช้ได้กับบุคคลทุกประเภทที่มีคุณต่อกัน อาจารย์กับศิษย์, เจ้านายกับลูกน้อง, ครูกับนักเรียน, พระราชากับประชาชน ฯลฯ แต่ในที่นี้ หมายถึง แม่พ่อกับลูก เพราะถือว่าเป็นคุณใหญ่ที่สุด คนที่ได้ชื่อว่า บุพการี และกตัญญูกตเวที ถือว่าเป็นคนดีมาก เพราะทำคุณใหญ่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่า “เป็นอธรรม” ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มากเพื่อประโยชน์ แก่คนหมู่มากเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นย่อมประสพบุญเป็นอันมาก และดำรงสัทธรรมนี้ไว้ได้”^๒

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ บุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ คุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาพัฒนาคุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของ

^๒ อัง.ตัก.อ. (ไทย) ๒/๔๖/๑๕๔.

ประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศทั้งในการพัฒนาและการดูแลบุพการีให้ดีในการอยู่ในชีวิตประจำวัน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ขอบเขตด้านเอกสารการวิจัย จะศึกษาจากหลักฐานข้อมูลต่อไปนี้

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ งานวิจัย ตำราวิชาการ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และหนังสือคู่มือต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

บุพการีบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ทำการคุณหรือทำบุญคุณเป็นเบื้องต้นด้วยจิตที่ประกอบด้วยอุภากระ สงเคราะห์อนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลส่งเสริมสนับสนุนบุตรธิดาคุณธรรม ในที่นี้หมายเอามารดาบิดา

หลักธรรม หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับบุพการีบุคคล ได้แก่ หลักพรหมวิหาร ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ หลักทศ ๖

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสส

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของนั้น ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับหัวข้อของการวิจัยครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้กล่าวไว้ว่า ความเป็นมนุษย์นั้น มีความเชื่อมโยงกับบิดามารดา เพราะหากว่าท่านได้แต่งงานกันแล้ว แต่ท่านไม่มีลูกเลย ท่านก็อยู่ได้ตามสมควรแก่ฐานะ สำหรับลูกเอง อาจจะต้องหาคำตอบให้แก่ตนเอง จากคำถามเหล่านี้คือ หากเราไม่มีพ่อแม่ เราสามารถเกิดมาในโลกได้ไหม และหากแม่เราไม่เป็นคน เราจะมีสิทธิเกิดมาเป็นคนได้ไหม เมื่อหาคำตอบได้แล้ว จำต้องตรวจสอบตนเองว่า เมื่อบิดามารดา ให้ชีวิตที่เป็นคนแก่เราแล้ว ท่านทั้งสองคือผู้บังเกิดเกล้า เราเป็นผู้อาศัยท่านเกิด อาศัยท่านอยู่อาศัยท่านเรียน อาศัยท่านสารพัด ประเด็นสำคัญว่าในฐานะของความเป็นลูก ทำตนอย่างไรจึงจะให้พ่อแม่ได้อาศัย พระพุทธศาสนาแสดงลูกไว้ ๓ ประเภทคือ

ลูกประเภทเกิดมาล้างผลาญตนเองครอบครัว ตระกูล (อวชาตบุตร)

ลูกประเภทเกิดมาสามารถดำรงรักษาวงศ์ตระกูลได้ (อนุชาตบุตร)

ลูกประเภทที่เกิดมาเป็นศรีสง่าแก่ตระกูลวงศ์ (อติชาตบุตร)^๓

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกล อะไรเกิดขึ้น เขาจึงย้ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญ และมีความจำเป็น แก่สังคมนักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนไว้ว่า ความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่อง เพื่อสอนให้เยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไปด้วย ความกตัญญูทุกตัวที่เกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกรู้จักความกตัญญูต่อ บิดามารดา ไม่ประทุษร้ายมารดา ไม่ทำให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแล ช่วยเหลือกันเมื่อพ่อแม่ต้องการ^๔

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนา ยกย่องการรู้จักตอบแทนคุณนั้นว่า เป็นภูมิธรรมของคนดี ดังพุทธพจน์ว่า “สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นกตเวที สัตบุรุษทั้งหลาย สรรเสริญความเป็นคนกตัญญู และความเป็นกตเวทีทั้งหมด เป็นภูมิสัตบุรุษ” ดังนี้^๕

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวว่า บุคคลที่อยู่เหนือศีรชะและน้ำสำหรับไฟในชีวิต สารของเรื่องบุญคุณที่อยู่เหนือศีรชะ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีคนที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมรู้ถึงทุกสิ่งทุกอย่างในโลก รู้คุณค่าของสิ่งทั้งหลาย ทำให้โลกสงบร่มเย็นน้ำดับไฟชีวิต กล่าวถึงชีวิตในคนเรา เมื่อเกิดมาไม่ว่าอยู่ในวัยไหน ประกอบอาชีพอะไร ต้องมีความรู้ธรรมะไว้เป็นน้ำดับกิเลส เพราะการที่เราอยู่โดยไม่ีธรรม ก็ย่อมประสบแต่ความทุกข์ ไม่มีความสุขที่แท้จริง^๖

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้กล่าวว่า การศึกษาตีความคำสอนพระพุทธศาสนา ตามสภาพสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้นๆ พระพุทธศาสนา เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทย มีหลักความเชื่อถือ และการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทย ความกตัญญู ไม่มีขอบเขตอยู่คู่กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดลอมอื่น ๆ อีก พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **คุณบิดามารดานันต์สุดพรรณนามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒-๓.

^๔ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ), **กตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พระในบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

ล่าคล่อง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูอย่างยิ่ง ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทเวทที่เป็นคุณค่าจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรม ที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติ แวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล^๗

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โกวิทย์ ราชีวงศ์ ได้ศึกษาเรื่อง “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวท ในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ” ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยนั้น มาจากสาเหตุสำคัญ ๔ ประการคือปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว และในขณะที่แนวทางแก้ไขปัญหา การทอดทิ้งบุพการี ในสังคมไทยปัจจุบันนั้น พบว่า การเริ่มจากการแก้ไขปัญหายภายในครอบครัวกันเองก่อน คือครอบครัวต้องเสริมสร้างกันเอง โดยมีความรักความเข้าใจ และรัฐบาลสังคม จะต้องเข้ามาช่วยสนับสนุนอีกแรง ดังนั้นปัญหาดังกล่าว ต้องแก้ไขจะใช้หลายด้าน คือ ด้านผู้สูงอายุเอง ด้านบุตรหลาน และบ้านรัฐบาลหรือสังคมที่เกี่ยวข้องต้องช่วยเหลือกัน และการวิจัยภาคสนามพบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ มีความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทเป็นอย่างดี มีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา ก่อนจะเข้ามาอยู่สถานสงเคราะห์คนชราในระดับสูง การปฏิบัติต่อบิดามารดา เมื่อครั้งเป็นหนุ่มสาวอยู่ในระดับดี ส่วนสาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกับบุตรหลานได้นั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากปัญหาขาดแคลนผู้ดูแล ในเวลากลางวันรองลงมาคือปัญหาด้านสุขภาพ ส่วนบุคคลที่มาเยี่ยมผู้สูงอายุมากที่สุดคือหลานหรือเหลน และในบั้นปลายชีวิตผู้สูงอายุ เลือกที่จะอยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชราบางแคมป์มากที่สุด ในด้านความพึงพอใจของผู้สูงอายุพบว่า ผู้สูงอายุพึงพอใจมาก และที่พึงพอใจมากที่สุดคือ การบริการของผู้ดูแลของสถานสงเคราะห์คนชรา ส่วนด้านความต้องการ พบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีความต้องการมากนัก ที่ต้องการคือ ให้นำหน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งขณะนี้สถานสงเคราะห์คนชรา ก็ดูแลดีอยู่แล้ว^๘

พระมหาบุญกอง คุณาธโร ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ให้ความหมายคำว่า ความกตัญญู หมายถึง ความตระหนักรู้ในคุณของ

^๗ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), *มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^๘ โกวิทย์ ราชีวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗), หน้า ๖.

บุคคล สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตนเอง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กตเวทีก คือ การตอบแทนคุณ ความกตัญญู เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความกตัญญู เป็นมงคลอันสูงสุด มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัว บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกสำนึกในบุญคุณ และคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม และช่วยเกื้อกูลสังคมส่วนรวม ด้วยความเมตตากรุณา การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำความสุข ความเจริญ และสิริมงคลมาสู่ชีวิตตนเอง คนผู้ที่ขาดความกตัญญู ย่อมไม่น่าคบหา และเป็นสาเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ ทั้งต่อตนเอง และต่อสังคม พระพุทธศาสนา ส่งเสริมความกตัญญูกตเวทีก สอนให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่ของตนเอง เริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อหน้าที่ในครอบครัว เช่น หน้าที่ของบิดามารดา หน้าที่ของบุตรธิดา เมื่อทุกคนปฏิบัติตามหลักความกตัญญูแล้ว จะก่อให้เกิดความเจริญด้านจิตใจ ซึ่งจะส่งผลให้สังคมนั้น ๆ มีความสงบสุขและร่มเย็นตลอดไป หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู เช่น พรหมวิหาร และสังคหวัตถุ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด ความรักความเมตตาต่อกันในสังคม ส่วนหลักธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู เช่น อกุศลมูล และมีฉริยะ ซึ่งเป็นเหตุทำให้ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ลดน้อยถอยลง เกิดช่องว่างระหว่างมนุษย์ ส่งผลให้มองไม่เห็นความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณ เป็นที่มาของความลบลู่ การตีตนเสมอ และความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ ต่อสถาบัน และต่อธรรมชาติแวดล้อมความกตัญญู แทรกอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีไทย จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคม ดังนั้น หากบุคคลทุกฝ่ายได้ศึกษา และรู้คุณค่าของความกตัญญู รู้ประโยชน์ที่จะได้รับ จนสามารถนำหลักการเหล่านั้น มาประยุกต์ใช้ในสังคม ย่อมจะมีส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคม อันจะส่งผลให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้า และผาสุกมั่นคงสืบต่อไป^๔

พระมหาภูณेत จันทรจิต ศึกษาเรื่อง “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์.” ให้ ความเห็นว่า บุตรธิดา มีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญู และกตเวทีกบุคคล คือการรู้คุณ และกระทำการตอบแทนการกระทำดังกล่าว คือ คุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดา บิดาให้เป็นมโนธรรม ซึ่งสามารถต่อต้าน ป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกตัญญู และเป็นบุคคลที่ไม่บุญคุณของผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรม ที่มีผลแผ่ตร้อน มารดาบิดา คือ บุคคลที่ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือ เป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนืองนาบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ที่ตอบแทน สามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ

๑. กระทำให้เป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา)

^๔ พระมหาบุญทอง คุณาธโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานินพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑-๒.

๒. กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา)
 ๓. กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา)
 ๔. จะทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)

การตอบแทนบุญคุณต่อบุพการี แม้ว่าการกระทำนั้นๆ ไม่สามารถจะตอบแทนให้หมดไปเสียทีเดียว บุคคลนั้นก็ยังสามารถเชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวที เพราะความกตัญญูกตเวที เป็นคุณธรรมของคนดี^{๑๐}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรม และประเพณีของชาวอีสาน” พบว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรม และประเพณีเช่น ประเพณีบุญเข้ากรรม หรือปรีวาสกรรมคือ ประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปรีวาส เรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาติเสส ๑๓ แปลว่า ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้น และกรรมที่เหลือ เป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่า การอยู่กรรม เป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ ๆ จะต้องนอนผิงไฟ อาบและดื่มน้ำอุ่น และเว้นการกินของแสลงเรียกว่าอยู่ไฟ หรืออยู่กรรมเพื่อให้มดลูกเข้าอู่ มากน้อยตามความเหมาะสมของแต่ละคน ต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่จะบวชแล้วต้องเข้ากรรม เพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมก่อน^{๑๑}

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา” ได้กล่าวว่าบุคคลผู้มีจิตสำนึกที่ตอบแทนบุญคุณโทษ ที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเองชื่อว่า เป็นคนดี เป็นคนที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชา ควรถือเป็นแบบอย่าง และถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐาน ที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคต และถือได้ว่าความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทย ที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ยาก เพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ตีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน
๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว ยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยไม่ได้คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดี ที่พึงพา

อาศัยอย่างไร

^{๑๐} พระมหาภูเณต จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๕.

^{๑๑} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภาโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรม และประเพณีของชาวอีสาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑-๒๒.

๔. คนจำนวนมากเมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่นว่า ตนมีความกตัญญูกตเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ

๕. คนจำนวนมากมักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุนเลือกซื้อแก่ตนเพียงนิดหน่อย หรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูกตเวที เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^{๑๒}

อำนวยการเงิน ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาความกตัญญูกตเวที ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” ได้กล่าวว่า ความกตัญญูกตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ ย่อมเป็นบ่อเกิด แห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่ และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๓}

จากเอกสารงานวิจัยดังกล่าว สรุปได้ว่าบุพพการีบุคคล หมายถึง บุคคลผู้มีอหิยาตัย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีจิตประกอบด้วยความรัก ความปรารถนาดี มุ่งกระทำอุปการคุณ หวังความสุขความเจริญต่อผู้อื่น โดยไม่หวังผลตอบแทนในภายหลัง จำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ ๑. มารดาบิดา ๒. ครูอาจารย์ ๓. พระมหากษัตริย์ ๔. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้วิจัยจะทำการวิจัยจากเอกสารโดยการศึกษาความหมายและความสำคัญของบุพพการีบุคคลโดยตรง การศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎก มีคำสอนที่เกี่ยวกับความบุพพการีบุคคล อย่างไรบ้าง เพื่อศึกษาว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างไร มีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธในปัจจุบัน อันมีผลมาจากความไม่เข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับบุพพการีบุคคล และจะมีวิธีการแก้ไขอย่างไร ในการดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธ ที่นอกจากการมีคุณธรรมในเรื่องบุพพการีบุคคลแล้ว จะต้องประกอบไปด้วยหลักธรรมใดอีก เพื่อให้การดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธ มีความถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับบุพพการีบุคคล

^{๑๒} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๓} อำนวยการเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๘.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร เกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคล ให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตร ตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี ของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ เพื่อรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์ใช้หลักสมชิวิธรรมในการครองเรือนในสังคมปัจจุบัน

๑.๗.๒ ข้อมูลขั้นทุติยภูมิได้ศึกษาจากคัมภีร์ชั้นนอร์รถกฏา ฎีกา ชั้นหลัง ๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและได้อาศัยตำรา หนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยเชิงวิชาการ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งปัญหาที่ต้องการทราบ เพื่อนำมาประมวลใช้ประกอบในการวิจัยครั้งนี้

๑.๗.๓ วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาจัดลำดับและอธิบายความตามหลักการและเหตุผล เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

บุพพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน บุพพการีบุคคลทางด้านกฎหมาย หมายถึง พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายกว้างกว่านี้ ซึ่งหมายรวมไปถึง อุปัชฌาย์อาจารย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วยบุพพการี บุคคลก็บกต์บัญญัติเวลาที่บุคคล กตัญญูกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพพการีบุคคล บทนี้ผู้วิจัย จึงรวบรวมข้อมูลมาศึกษา ดังนี้

๑. ความหมายของบุพพการีบุคคล
๒. ประเภทของบุพพการีบุคคล
๓. หลักธรรมสำคัญของบุพพการี
๔. บุคคลตัวอย่างบุพพการีในสมัยพุทธกาล
๕. อานิสงส์ของการปรนนิบัติบุพพการี

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของบุพพการีบุคคล

บุพพการี มาจากคำว่า “บุพพ+การี” แปลว่า “ผู้ทำก่อน” หมายถึง ผู้ที่ทำอุปการะคุณให้แก่ตนก่อนหน้านี้, ผู้ที่มีพระคุณมาก่อน ได้ทำประโยชน์ให้แก่เรามาก่อน ให้ความช่วยเหลือ และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ก่อน โดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้ทำอุปการะก่อนที่สำคัญที่สุดเป็นคนแรกคือ มารดา บิดา เพราะมารดาบิดา เป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรธิดาตั้งแต่แรกเริ่มที่บุตรธิดาถือกำเนิดในครรภ์ของท่าน ด้วยกรณีเช่น ท่านคอยทะนุถนอมบำรุงลูกที่เกิดในครรภ์ ท่านคอยห่วงใยเอาใจใส่ในทุก ๆ ด้านของลูก ตลอดเวลา ท่านยอมลำบากตรากตรำก็เพื่อลูกเป็นต้น และบุพพการียังหมายเอาบุคคลผู้แนะนำสั่งสอนช่วยเหลืออุปถัมภ์เลี้ยงดูผู้อื่น ด้วยความเมตตากรุณา โดยมีได้หวังผลประโยชน์ตอบแทนแต่ประการใด เช่น พระพุทธเจ้า บิดามารดา ครู-อาจารย์ เป็นต้น

๒.๑.๑ ความหมายของบุพพการี

บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทิตะบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะเป็นผู้ทำอุปกัระก่อน^๑ จึงมีผู้รู้อุปกัระที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่ท่านทำได้ยาก เพราะว่าหมู่สัตว์ส่วนใหญ่ถูกอวิชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้^๒

กตัญญู มาจากคำว่า “กต+ญู” แปลว่าผู้รู้อุปกัระที่คนอื่นทำแล้ว หมายถึงการรูปอุปการคุณ หรือประโยชน์ที่ผู้อื่นเขาทำแล้วแก่ตน ความนึกคิดถึงบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน ความรู้คุณว่าใครมีบุญคุณแก่ตน ความกตัญญูนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุพพการี คือรู้คุณของผู้มีคุณแก่ตน นั่นก็คือ รู้ว่าผู้ใดนั้นเจตนาทำดี ความดีนั้นเจตนาเพื่อเรา แม้ว่าจะไม่ได้รับผลตอบแทนอะไร ก็ยังคงทำความดีนั้นเพื่อเรา เมื่อความรู้เช่นนี้เกิดขึ้นในใจเราและชื่นชม ซาบซึ้งต่อการกระทำนั้น ตัวอย่าง เช่น เด็กชายสุรชัยระลึกถึงบุญคุณของเด็กชายเด่นที่แบ่งกับข้าวให้รับประทานทุกวัน เป็นต้น

กตเวทิตะ หมายถึง การประกาศอุปกัระคุณ (คุณความดี) ที่ผู้อื่นได้กระทำแก่ตนให้ปรากฏต่อสาธารณชน, การตอบแทนหรือการสนองบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อเรา การตอบแทนความดีแก่ผู้มีบุญคุณแก่เรา โดยการรู้บุญคุณนั้นเป็นไปด้วยความซาบซึ้ง ไม่ใช่เสแสร้งแกล้งทำ และการตอบแทนนี้ก็กระทำด้วยการทำความดีตอบแทน ไม่ใช่การใช้หนี้ ทั้งนี้ เพราะบุญคุณที่คนเรากระทำแก่กันนั้นไม่หมดไป การตอบแทนคุณ เป็นสิ่งที่เกิดตามการรู้คุณโดยอัตโนมัติ ถ้ารู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ ก็เรียกว่าไม่รู้คุณจริง เว้นแต่จะไม่มีโอกาสตอบแทนคุณได้ แต่ถ้ามีโอกาสทำได้แล้ว คนที่รู้คุณคนจะตอบแทนคุณเสมอ ซึ่งจะเป็นไปตามกตัญญูมาโดยอัตโนมัติ

กตัญญูกตเวทิตะ มีความหมายรวมว่า บุคคลที่ระลึกถึงความดีที่ผู้อื่นกระทำไว้แก่ตน และหาทางตอบแทนคุณความดี ความมีกตัญญูกตเวทิตะนั้นเป็นที่ประเสริฐ หากบุคคลใดรู้จักคุณ และตอบแทนคุณที่ผู้อื่นได้ทำแก่ตนแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีมีแต่คนสรรเสริญ ดังนั้น ทั้ง ๒ คำนี้จึงมาด้วยกันเสมอ เพราะจะต้องรู้จักกตัญญูก่อน แล้วจึงแสดงกตเวทิตะในทางที่ถูกที่ควร ด้วยการคำนึงถึงคุณธรรมข้ออื่นๆ ศีลธรรมหรือกฎหมายอีกด้วย

๒.๑.๒ ลักษณะสำคัญของบุพพการี

บุพพการีบุคคลหาได้ยาก เพราะคนส่วนมากทำอะไรก็หวังผลตอบแทน เช่น อยากได้ผลประโยชน์ อยากได้หน้าได้ตา อยากได้รับคำชมเชย เป็นต้น คนส่วนมากพอใจที่จะได้รับ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๙.

^๒ มง.ค.ล. (บาลี) ๑/๒๐๒.

ผลประโยชน์จากผู้อื่นมากกว่าจะเป็นผู้ให้ คนส่วนมากทำอะไรก็กลัวเสียเปรียบผู้อื่น จึงไม่กล้าลงมือทำความดีแก่ผู้อื่นก่อน มีแต่จะคอยรอให้คนอื่นทำก่อน คนส่วนมากแม้จะคิดช่วยเหลือผู้อื่น ก็มักจะไม่ได้ทำด้วยความจริงใจ และไม่ทำจริงใจ หวังเพียงเป็นบุญคุณเท่านั้น การกระทำประโยชน์แก่คนอื่น ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็ง มีความเสียสละมาก การทำความดีของบุพพการีบุคคลนั้น ต้องบริสุทธิ์ใจ มีคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น

กตัญญูทเวทีบุคคหาได้ยาก เพราะคนจำนวนมาก ได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะแก่ตน คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีได้คำนึงถึงว่าผู้อื่นมีคุณความดี ที่ตนได้พึ่งพาอาศัยอย่างไร คนจำนวนมากเมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่น ว่าตนมีความกตัญญูทเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ คนจำนวนมากเมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่นว่า ตนมีความกตัญญูทเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดเสียว่า เขาอุปการะอุหนุนเอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อย หรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา คนบางคนแสดงให้เขาเห็นว่า ตนเป็นคนกตัญญูทเวที เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา

ผู้ได้รับคุณูปการจากบุพพการีต้องทำการตอบแทนบุญคุณ ต้องอาศัยหลักการบูชา มาเป็นหลักการตอบแทนคุณ ทำให้เกิดข้อปฏิบัติแก่บุพพการี ดังนี้

(๑) ตอบแทนด้วยการให้สิ่งของที่ควรให้ (อามิสบูชา) เช่น ให้ของกินของใช้ที่ไม่มีโทษ ให้สิ่งที่แสดงความเคารพนับถือตามประเพณีเช่น ชาวอีสานให้ผ้า ชาวภาคกลางให้พวงมาลัย เป็นต้น หรือตอบแทนในสิ่งเดียวกันเช่น พ่อแม่เลี้ยงเรามา เราก็เลี้ยงท่านตอบด้วยการเลี้ยงดูท่าน เป็นต้น บางครั้งแม้ผู้ให้ม้วยสูงกว่า ก็ยังสามารถให้ด้วยความเคารพได้ คือเคารพความดีนี้ถึงความดีของผู้ที่ตนให้มีใช้นั้นถึงวัย

(๒) ตอบแทนด้วยการปฏิบัติบูชา หรือการทำความดีให้ปรากฏ เช่น

การปฏิบัติตนเป็นคนดี อาทิเช่น พ่อแม่เลี้ยงดูเรามา เราก็ตั้งใจเรียน ประพฤติตนเป็นคนดีรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล ฯลฯ

การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นคุณ ไม่มีโทษ ก็ควรปฏิบัติตาม ซึ่งจัดเป็นการแสดงความเคารพเชื่อถือท่าน

ช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ของท่านตามความสามารถเช่นรับใช้ทำกิจธุระ ให้ความสะดวกต่างๆ เช่น นักเรียนลบกระดานให้ครู-อาจารย์ ช่วยครูยกอุปกรณ์การสอน เป็นต้น จัดเป็นการตอบแทนโดยควรแก่หน้าที่

ช่วยดูแลรักษาสุขภาพของท่านในยามเจ็บป่วย และหมั่นเยี่ยมเยียนถามทุกข์สุขอยู่เสมอ สรรเสริญท่านให้เป็นที่ปรากฏในสังคม ให้คนทั่วไปเห็นคุณงามความดีของท่าน

กล่าวโดยสรุป บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทิตบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะเป็นผู้ทำอุปการะก่อน จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่ามีผู้มีส่วนใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้

๒.๒ ประเภทของบุพพการีบุคคล

บุคคลที่มีอุปการคุณมาก่อน จำแนกออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่

(๑) พระพุทธเจ้า	(๒) พระมหากษัตริย์
(๓) ครู-อาจารย์ อุปัชฌาย์	(๔) บิดามารดา

๒.๒.๑ พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดา พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาอันยาวนาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลก แก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอด ๔๕ พรรษา^๓ โดยการนำหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบ ประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้นพระองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณ ทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัท ในฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศสัจธรรม บัญญัติพระวินัย ให้ปวงชนทั้งโลกเว้นสิ่งไม่ควรเว้น และประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมุนษย์ ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กับ รูป เหมือนมุนษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เอง จนสามารถกระทำสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิดคำสอน ที่เรียกว่าพระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู ดังนั้นพระพุทธองค์ จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังพุทธศาสนิกชนทราบกันดีตามแนวพุทธคุณ ๙ ประการ^๔

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการ ย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณพระคุณ คือ พระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือ พระมหากุรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเหลือ ๓ คือ

^๓ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^๔ คุณของพระพุทธเจ้ามี ๙ ประการ คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารถิณีผู้สมควรฝึกได้

๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒.พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือ ความบริสุทธิ์ ๓.พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชน ก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัยเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นได้ชื่อว่าได้บูชาพระองค์^๔ คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอน โปรดให้พ้นความทุกข์ ให้ได้รับประโยชน์สุขตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายพุทธศาสนิกชน เมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๒.๒.๒ พระมหากษัตริย์

ในสังคมไทย สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจเป็นเพราะว่า กษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนพระมหากษัตริย์ ผั่งแน่นลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์ เพราะถือว่าพระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดที่เป็นของกษัตริย์ คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ ได้สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ดังนั้นพระมหากษัตริย์ จึงจัดได้ว่า เป็นบุพพการีบุคคล

๒.๒.๓ ครู-อาจารย์ อุปัชฌาย์

ในพระพุทธศาสนาพบว่า ครูมีบทบาทสำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่น ดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝน อบรมที่ถูกต้อง ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่า เป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความมีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี ถือได้ว่าเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ คำว่ากัลยาณมิตร เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ หรือการศึกษาเรียนรู้ เพื่อการเข้าใจการเป็นจริงของโลก และชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมาก ที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่ผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครูจึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลาย ในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

ครู มีฐานะเป็นปูชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและบุคคลทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถ ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชน ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนา คนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่า คนที่ได้รับการพัฒนา แล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สัทธวิहारิก อันเตวาลิกได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณ ของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณความดี แล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สัทธวิहारิก อันเตวาลิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน และประพฤติดนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมท่าน ยึดเอาความ กตัญญูเป็นอารมณ์ว่าผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบัวมีคุณ^๖

สวนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือตามหลัก ปฏิบัติ ในเรื่องทศ ๖ ดังนี้

๑. พึงลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม่ในกรณี ที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้ เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา พึง คำอธิบาย แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแกสติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สุกุบหรี หยอก ล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงความไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการ ให้ความสะดวก ซึ่ง เป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่าง ที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือช่วยเป็นธุระในกิจการต่าง ๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท

เมื่อผู้เรียน ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะ ธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ มีหลายชั้นหลายมิติที่สอดคล้องกับธรรมชาติ จึงต้องขยายขอบเขต แห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่ รู้จบ นั่นคือการศึกษาตามแบบแผนในโรงเรียน และมหาวิทยาลัย เพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะ ขยายความรู้ด้วยตนเอง เหมือนการสอนวิธีจับปลา ผู้เรียนต้องประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนมา ไปจับปลา ด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสาร เปรียบเหมือนปลา วิธีการนั้นคือโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นวิธี

^๖ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

กลิ่นกรองข้อมูล ไว้ใช้ประโยชน์ทันที่ อันทำให้เป็นคนเก่ง มีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณภาพ และมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกกันว่าโลกไร้พรมแดน

๒.๒.๔ บิดามารดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดา เป็นบุคคลผู้มีคุณาประการ ต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิดามารดา จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปฐนีบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้^{๘๗} ประการ

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พรหมชาติ มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพพเทวาติ มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพพเทวาติ มาตาปิตโร).
๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิดามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดา มีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรัก และปรารถนาดีต่อบุตร, กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์, มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี, และอุเบกขา คอยฟังดูอยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่ายชีวิต เมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดา เป็นพระพรหมของบุตร^{๘๘} เพราะคำว่าพรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐ ดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๘๙} ทรงเรียกบุคคลผู้ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๙๐} และทรงเรียกการประพฤติธรรมวินัยว่า เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงส่ง การที่บิดามารดา มีการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดียิ่งอยากที่บุคคลทั่ว ๆ ไป ที่มีไต่บิดามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ ฐานะของบิดามารดา จึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดา ได้ประพฤติดีตนเช่นกับเทพคือ การไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความดี ความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิมุทธิเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้ความเจริญรุ่งเรือง การที่บิดามารดา ได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะท่านได้ประพฤติดีตนดังเทพแก่บุตร ก่อนเทพอื่นใด ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดา

^{๘๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๑๐๗.

^{๘๘} อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๘๙} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

มารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตร ภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ ในพระพุทธานุศาสนามีเทพ ๓ ประเภท^{๑๑} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพ โดยสมมติจากมหาชน ได้แก่พระราชอาและพระราชวงศ์

๒. อุบัติเทพเทวดา ที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิตเทพผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ได้แก่พระอรหันต์ซีณาสพและปัจเจกพุทธเจ้า การที่เปรียบบิดามารดาเป็นเทพ ก็เพราะเห็นว่าท่านทั้งสอง ปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ติงามเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ติงาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่าเทวธรรม^{๑๒}

๓. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เนื่องจากบิดามารดา เป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมา บิดามารดาได้อบรมพร่ำสอน ให้รู้จักกิน นอน เดิน พุดตลอดจนความรู้ และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมายุติ จึงได้รับการสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่น นอกจากบิดามารดา เรียกว่า ปัจฉาจารย์

การอบรมสั่งสอนบุตร เป็นหน้าที่ของบิดามารดา ที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลการอบรมสั่งสอนของบิดามารดา มีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่งสอนบุตร ให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอน เป็นสิ่งที่มีค่ายิ่งสำหรับชีวิต

ท่านพุทธทาสภิกขุมีทรรศนะในเรื่องนี้ว่า “การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกายคือ การได้ให้การกำเนิด และเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโตและการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิตวิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอน ให้มีศีลธรรมติงาม สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขและให้มีโลกุตรธรรมได้แก่ สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมดาของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดา สอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต ชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเอง ให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่านุศาสนีปาฏิหาริย์” เป็นปาฏิหาริย์ใด ๆ^{๑๓}

๔. เป็นอาหุไนยบุคคล เนื่องจากบิดามารดา เป็นผู้มียุติการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ทีบุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการ

^{๑๑} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, พ่อแม่สมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๙.

คุณต่อบุคคล ด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาได้ จึงเป็นผู้ควรได้รับการสักการบูชา เช่นเดียวกับ บิดามารดา ที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล พระพุทธศาสนา แสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๑๔}

เมื่อกล่าวโดยสรุป บิดามารดา มีฐานะเป็นผู้ทำประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาลและอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครูคนแรก เทวดาคคนแรกและอาหุไนยบุคคลของบุตร สมควรที่บุตรทุกคน จะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้นฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาและมีความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา ปรากฏในสังคาลกสูตร คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

หน้าที่ของบุตรแต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดาได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มดื่มนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจเช่น พาไปพบแพทย์ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่า เมื่อบุตรเติบโตมา จักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ ที่จะต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วง ๆ บิดามารดาที่ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดา จะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่อุปฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอหรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใด ๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่งต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคนที่รู้จักคุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจหรือกระทำความเดือดร้อนให้ แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดาพึง

^{๑๔} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

ปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญ และกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตรก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดาก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของมารดาบิดาคือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำที่ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจ มีใจโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดี ถ้าปฏิบัติถูกต้องย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกาย และสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่อง ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม่ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์ เพราะได้สมทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิตและได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตไม่มีความเสื่อม

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดา โดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้ว ท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่างๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรควรจะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดา เป็นผู้ปรึกษาอยู่ ใกล้ตัวบุตร ที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ก็จะมีใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปล่อยให้บิดามารดาทำงาน เพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่า เลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนา กล่าวถึงบุคคลที่ทำการงานแทนบิดามารดาว่า เป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของ บุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัวและปวงญาติเขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรได้ชื่อว่าเป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดีผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีชื่อเสียงเพียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่นความปรารถนาความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้เกิดล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดา การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่นความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้เกิดล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลาย ทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาสั่งเอาไว้ รวมทั้งรักษาและสั่งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้องดั่งนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรัก ความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติด่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะและการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกันเป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญู กตเวทียอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติอันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคงเอาไว้ รวมทั้งรักษาและสั่งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้องดั่งนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรัก ความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติด่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะและการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้นตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญู กตเวทียอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติอันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดามอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะวาบุตรธิดาที่ดีจะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสั่งสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะรักษาโภคสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล

การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล นั้น สิ่งที่ต้องพิจารณาได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและเล่นการพนันตลอดทั้งการคบคนชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และ อบายมุขในส่วนเกี่ยวข้องกับแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงานแบ่งออกเป็น ๖ จักนำมาอธิบายต่อไป

อันเป็นหลักสำคัญ ๓ ประการคือ ทรงสอนให้ละชั่วทุกอย่างบำเพ็ญความดีทุกประการและทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วจากกิเลสทั้งปวง

โอวาท ๓ หมายถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๓ ประการที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาสรุปใจความสำคัญได้ ๓ ประการ คือ

๑) สัพพปาปสอการณฺ หมายถึงการไม่ทำชั่วทั้งปวงคือการไม่กระทำความเดือดร้อน การไม่ทำตนให้เป็นปัญหาของสังคม การไม่ทำสิ่งผิดกฎหมาย การไม่เป็นคนเห็นแก่ตัวด้วยการเอาเปรียบผู้อื่น การไม่พูดโกหกหลอกลวง ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่ทอดทิ้งบิดามารดาและญาติให้ต้องทนทุกข์ เป็นผู้ดูแลครอบครัวคือ ภรรยาหรือสามีไม่ทำให้ครอบครัวแตกแยก การไม่เห็นแก่ตัวมีการบริจาคทรัพย์เพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ การไม่ล่าสัตว์หรือฆ่าสัตว์เพื่อความสนุกสนาน ไม่ถือเอาของผู้อื่นด้วยการลักขโมย ไม่บิดพลิ้วหนีไม่สนับสนุนการลักทรัพย์ด้วยการรับซื้อของโจร มีความพอใจในการประพฤติที่ไม่ผิดในกามคุณ ไม่พูดเท็จไม่พูดส่อเสียดยุยงให้แตกความสามัคคี ไม่ใส่ร้ายผู้อื่นในสิ่งไม่เป็นจริง

กุศลสสุปสมปทา หมายถึง การทำความดีทั้งปวงการทำความดีการประกอบอาชีพสุจริต การไม่ฆ่าสัตว์การช่วยเหลือสังคมด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ด้วยการเสียสละบริจาคทรัพย์ ทำสิ่งที่เป็นบุญกุศลมีความกตัญญูรู้คุณเป็นผู้ดูแลบิดามารดาเป็นอย่างดี มีการแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้ทุกข์ยากที่เกิดจากภัยต่าง ๆ การบริจาคทรัพย์สร้างศาสนสถานและช่วยเหลือด้วยกำลังกายเพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่สังคมด้วยด้วยทรัพย์คือ การเสียภาษี มีการให้อภัยต่อกันการไม่เป็นคนเห็นแก่ตัวโดยการไม่เอาเปรียบผู้อื่นด้วยการคดโกงมี ความซื่อตรงต่อผู้อื่นทำดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง พูดแต่คำจริงพูดสุภาพและพูดเป็นประโยชน์ด้วยการพูดให้เกิดความสามัคคี ให้คำแนะนำหรือเป็นผู้ให้คำปรึกษาที่ดี

สจิตตปริโยทปนํ หมายถึงการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ การจัดสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองคือทำให้ความโลภในใจลดน้อยลงจากจิตใจ มีจิตคิดช่วยเหลือสังคม เป็นคนที่พอใจในสิ่งที่มี ไม่โกรธพยาบาทปองร้ายเขา ไม่เป็นคนที่ผูกใจเจ็บจนคิดอยากแก้แค้นเมื่อยังไม่สบโอกาสก็ผูกใจเจ็บคิดแก้แค้นคิดปองร้ายคนที่ตนไม่ชอบ คิดหาวิธีทำลายหรือกำจัดด้วยการฆ่าทิ้งเสีย การเห็นอย่างนี้ควรเปลี่ยนให้มีความเห็นที่ถูกต้องตามธรรมนองครองธรรมคือ การมองบาปเป็นสิ่งที่ทำให้โทษเห็นว่าบาปบุญมีจริง การทำดีมีประโยชน์การทำความชั่วมีโทษ เห็นว่าการทำดีทำชั่วไม่ต้องมีผู้เห็นก็มีผล การมีจิตใจเยือกเย็นมีความเมตตาในมนุษย์และสัตว์เกิดจากการเจริญความเพียรทางจิตคือ การเจริญสมาธิมีจิตแจ่มใสอารมณ์เป็นการทำจิตใจให้บริสุทธิ์

อีกนัยหนึ่งบุคคลใดเมื่อผู้อื่นยังมิได้กระทำอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็งถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตนแล้วกระทำการอุปการะผู้นั้น ก็ชื่อว่าบุพพการีเปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง

อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพพการีบุคคลนั้นเชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายถูก ตัณหาครอบงำไว้ บุพพการีหาได้ยาก เพราะถูกตัณหาความคิดซึ่งครอบงำตามที่กล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ ที่ทำการช่วยเหลือก่อน ส่วนมากของสัตว์โลกก็ทำเพื่อหวังผลประโยชน์นั้นคือ ถูกตัณหาครอบงำคือ ต้องการได้รับสิ่งตอบแทนจึงทำ ต้องการเป็นที่รักและต้องการคำชมสรรเสริญนี่ก็เชื่อว่าถูกตัณหา ครอบงำ โภคะครอบงำ การช่วยเหลือนั้นไม่เชื่อว่าบุพพการีและบางคนที่ไม่ช่วยเหลือเลย เพราะถูก ตัณหาครอบงำคือ ความรักตนเอง ไม่อยากให้ตนเองเหนื่อยเดือดร้อน รักตนเองจึงไม่ช่วยก่อน ซึ่ง ส่วนมากสัตว์โลกทั้งหมดที่มีก็ยอมถูกตัณหาครอบงำรักตนเองเป็นส่วนมากและทำการช่วยเหลือก่อน เพราะหวังอะไรบางอย่างตามที่กล่าวมาตั้งนั้น การช่วยเหลือก่อนด้วยกุศลจิตจึงหาได้ยาก บุคคลที่ เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก

ผู้ที่แสดงธรรมที่เป็นบุพพการีก็หาได้ยากในโลก เพราะผู้ที่เข้าใจพระธรรมคำสอนหาได้ ยากแม้บางคนก็เข้าใจก็ไม่สามารถแสดงได้ ก็มีผู้ที่แสดงธรรมที่เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก ผู้ที่แสดง ธรรมคือ เป็นผู้มิอุปการะก่อนคือ แสดงธรรมโดยไม่ได้หวังลาภสักการะหรืออย่างอื่น แต่แสดงธรรม เพื่อประโยชน์ของบุคคลนั้น บุพพการีจึงหาได้ยากในโลกโดยนัยนี้ พระพุทธเจ้าเป็นบุพพการีคือ ทรง แสดงธรรมเพื่อประโยชน์กับสัตว์โลกให้เกิดปัญญา ละกิเลส โดยไม่ได้หวังอะไรจากสัตว์โลกและทำ อุปการะกับสัตว์โลกก่อนจึงเชื่อว่าบุพพการีที่ประเสริฐสูงสุดและหาได้ยากเพราะพระพุทธเจ้าหาได้ยาก ในโลกทั้งหมด

ลักษณะของความกตัญญูที่บุตรมีต่อบิดามารดา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพอ ประมวลกล่าวเป็นตัวอย่างดังนี้

ในตักกชาดกซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตกุมาร ได้ยินเรื่องที่ มารดาบอกให้บิดาฆ่าปู่จึงช่วยปู่ให้รอดตายและออกอุบายให้บิดาขับไล่มารดาออกจากบ้านเพื่อให้ได้ สำนึกและพระโพธิสัตว์ได้ปรารภธรรมว่า “ผู้ใดมีความชั่วช้า เบียดเบียนพ่อแม่ผู้ไม่ประทุษร้ายตน” เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัยส่วน ผู้ใดบำรุงพ่อแม่ด้วยข้าวและน้ำเมื่อตายไป ชาติหน้าผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย^{๑๕}

จากการศึกษาชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงความกตัญญูตเวทีทั้ง ต่อปู่ มารดาและบิดากล่าวคือ การแสดงความกตัญญูตเวทีต่อปู่โดยใช้ปัญญาออกกุศลโลบาย ช่วยให้ ปู่ไม่ถูกบิดาฆ่าตายและได้แสดงความกตัญญูตเวทีต่อมารดาบิดา ด้วยการป้องกันไม่ให้มารดาบิดาทำ ปิตุฆาต ซึ่งเป็นอนันตริยกรรมด้วยการแสดงธรรมเตือนสติท่านทั้งสองว่า การเบียดเบียนมารดาบิดา เป็นความอกตัญญูมีผลเป็นความชั่วร้าย ต้องเดือดร้อนประสบความทุกข์ แต่การประพฤติเป็นคน

^{๑๕} ชุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๘๗-๘๘/๓๓๗.

กตัญญูกตเวทิต์ คือบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยวัตถุสิ่งของแม้เป็นเพียงข้าวและน้ำ มีผลเป็นความดีงาม กตัญญูกตเวทิต์ชน จะพบแต่ความสุขความเจริญทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า

ในขัชยทิสชาดกซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัย ทิศทรงพระนามว่า ลีนัสตตุกุมาร ทรงแสดงความกตัญญูยอมสละพระชนม์ชีพของพระองค์ให้ยักษกิน แทนบิดา แต่ยักษเกิดเลื่อมใสจึงยอมปล่อยไปและตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์คำสอนที่พระโพธิสัตว์ แสดงไถ่ยักษความว่า บุคคลโดยยอมตายเพื่อปลดเปลื้องบิดาของตนหรือเพราะเหตุแห่งบรรดาบุคคล นั้นไปสู่ปรโลกแล้ว เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขและอารมณ์อันเลิศ^{๑๖}

ในโศณนันทชาดกซึ่งกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เมื่อสมัยเสวยพระชาติเป็นพระโศณบัณฑิต เมื่อเจริญวัยและเรียนจบพระเวทแล้วได้ออกบวชเป็นดาบส พร้อมด้วยมารดาบิดาและน้องชายอยู่ที่ ป่าหิมพานต์ ต่อมาโศณบัณฑิตได้ห้ามนันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชาย มิให้ปรนนิบัติมารดาบิดาเพราะ มักจะแสวงหาผลไม้ดิบมาให้มารดาบิดาบริโภคอยู่เสมอ ๆ แต่นันทบัณฑิตไม่เชื่อฟัง จึงถูกขับไล่ กลับไปอยู่ที่บรรณศาลาของตนและได้เจริญกสิณจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ จากนั้นจึงเหาะไปเฝ้า พระเจ้ามโนชะแห่งกรุงพรหมวัตนะ พร้อมทั้งรับอาสาฝากกองทัพไปยึดหัวเมืองทวดชมพูทวีปมาเป็น เมืองขึ้นได้เป็นผลสำเร็จแล้วพร้อมทั้งรับอาสาฝากกองทัพไปยึดหัวเมืองทวดชมพูทวีปมาเป็นเมืองขึ้นได้ เป็นผลสำเร็จ แล้วพาพระราชอาลักษณ์เหล่านั้นมาขอขมาโทษโศณบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย โศณบัณฑิตได้แสดงความกตัญญูกตเวทิต์ธรรมแก่นันทบัณฑิตและพระราชอาลักษณ์เหล่านั้นและอนุญาตให้นันทบัณฑิตผู้เป็น น้องชายได้ปรนนิบัติมารดาบิดาต่อไป ในเรื่องนี้มีเนื้อหาแสดงความกตัญญูกตเวทิต์ไว้ความว่า

“บัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาและบิดาทั้งสองนั้นด้วยข้าวและน้ำฝ้านุ่งหมั และที่นอนด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้ด้วยการล้างเท้าให้ท่าน เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้งสองนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๑๗}

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่ยึดมั่นและประพฤติคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิต์ต่อ มารดาด้วยการกระทำที่เป็นกุศลกรรม ตอบแทนบุญคุณด้วยมุ่งหมายให้เกิดความสุขสบายด้วยปัจจัย สี่ คืออาหาร บำรุงด้วยข้าวและน้ำด้านเครื่องนุ่งหมับำรุงด้วยฝ้านุ่งหมัเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ด้านที่อยู่ อาศัย บำรุงด้วยฝ้านมที่นอนวัตถุสิ่งของต่าง ๆ และด้านสุขภาพอนามัยบำรุงด้วยการปรนนิบัติพิทักษ์ ล้างเท้าให้ท่านทั้งสอง เป็นการกตัญญูในด้านมุ่งหมายให้เกิดความสุขทางกายภาพ การกระทำดังที่ กล่าวข้างต้นจัดเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ บุตรธิดาที่ประพฤติเช่นนี้ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในปัจจุบัน และในโลกหน้า

^{๑๖} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๑๓-๓๑๘, ๔๐๘-๔๐๙/๒๓๒, ๒๔๔.

^{๑๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๓, ๑๘๒-๑๘๓/๗๘, ๘๔.

๒.๓.๒ หลักธรรมของพระมหากษัตริย์

ทศพิธราชธรรมหรือทศพิธราชธรรม ๑๐ คือ จริยวัตร ๑๐ ประการ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมือง ให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาที่เป็นผู้บริหารระดับสูงในทุกองค์กรก็พึงใช้หลักธรรมเหล่านี้

ในอรรถกถาธรรมบท (ธัมมปฎีกา) บันทึกไว้ว่า ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงมุ่งพระทัยสู่ปัญหาว่าทำอย่างไรถึงจะมีรัฐบาลดี ๆ ได้ โดยทัศนะต่าง ๆ ของพระองค์จะเป็นที่เข้าใจได้ก็ต่อเมื่อได้พิจารณาถึงภูมิหลังของด้านสังคมเศรษฐกิจและการเมืองของยุคพุทธกาลประกอบไปด้วย พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าทั่วทั้งประเทศจะเกิดความฟอนเฟะ เสื่อมโทรมและไร้สุข เมื่อหัวหน้ารัฐบาลคือ กษัตริย์ เสนาบดีและข้าราชการ มีแต่ความฟอนเฟะและขาดความยุติธรรม เพราะว่าการที่ประเทศจะมีความสงบสุขได้นั้น จะต้องมีการปกครองด้วยความยุติธรรม ซึ่งวิธีการที่จะก่อให้เกิดรัฐบาลเช่นนี้ได้ นั้น ผู้ปกครองจะต้องยึดหลักคำสอนว่าด้วย “ จริยวัตรของพระราชา ๑๐ ประการ ” หรือ “ทศพิธราชธรรม” นั้นเอง

หลักทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐^{๑๘} ข้อ มีดังนี้

๑. ทาน คือ การให้ หมายถึงการให้ การเสียสละ นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของแล้ว ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่ผู้อื่นด้วย

๒. ศีล คือ ความประพฤติที่ดีงามทั้ง กาย วาจา และใจ ให้ปราศจากโทษทั้งในการปกครองอันได้แก่ กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา

๓. บริจาค คือ การเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อความสุขส่วนรวม

๔. ความซื่อตรง คือ ความซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต

๕. ความอ่อนโยน คือ การมีอิทธิยศอ่อนโยน เคารพในเหตุผลที่ควร มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า

๖. ความเพียร คือ ความมีความอดุสาหะในการปฏิบัติงานโดยปราศจากความเกียจคร้าน

๗. ความไม่โกรธ คือ ไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่มุ่งร้ายผู้อื่นแม้จะลงโทษผู้ทำผิดก็ทำตามเหตุผล

๘. ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับ ไม่ก่อกวนหรือเบียดเบียนผู้อื่น

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ. ทศพิธราชธรรม. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๔

๙. ความอดทน คือ การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวงรักษาอาการ ภาย วาจา ใจให้ เรียบร้อย

๑๐. ความยุติธรรม คือ ความหนักแน่นถือความถูกต้องเที่ยงธรรมเป็นหลัก ไม่เอนเอียง ห้วนไหวด้วยคำพูด อารมณ์หรือลาภสักการะใดๆ

๒.๓.๓ หลักธรรมของครู-อาจารย์ อุปัชฌาย์

การเป็นครูนั้น ถือว่าเป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมแก่ประเทศชาติ เพราะครูคือ แม่พิมพ์ของชาติ เป็นแม่แบบที่สำคัญยิ่งดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ครู แปลว่า ผู้หนัก หมายถึงหนัก ทุกสิ่งทุกอย่าง เริ่มต้นจากภาระงานที่จะต้องเตรียมตัวอย่างหนักเพื่อการสอนให้นักเรียนได้เข้าใจ หนักในการเป็นภาระให้นักเรียนได้ปรึกษาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต หนักในการสอนซ่อม สอนเสริม เพื่อให้นักเรียนที่เรียนไม่ทันเพื่อนได้เรียนทันคนอื่น นักเรียนที่เรียนเก่งให้ได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้ สูงขึ้น หนักในการควบคุมดูแลความปลอดภัย ความประพฤติให้นักเรียนได้รับความปลอดภัยและมีความประพฤติดี หนักในการทุ่มเทเวลาให้กับการสอน หนักในการเสียสละทรัพย์ส่วนตัวให้กับการจัด กิจกรรมการเรียนการสอน หนักในการจัดทำข้อมูลต่าง ๆ เพื่อส่งหน่วยงานระดับเหนือขึ้นไปหรือ หน่วยงานอื่นที่ขอความร่วมมือมา หนักในการจัดทำแผนการสอนหรือแผนการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ครูจะต้องมีคุณธรรมอยู่ในจิตใจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คุณธรรมสำหรับครูนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตร มีอยู่ ๗ ประการคือ

๑. ปิโย เป็นผู้น่ารัก คือครูจะต้องทำตัวเป็นที่น่ารัก น่าเอ็นดู ไม่ทำตัวเป็นขยะของสังคม ทำตัวให้เป็นที่ดีแก่ลูกศิษย์ ทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์แก่สังคม ไม่เป็นที่น่าเกลียดของคนอื่น ใน ที่นี้ไม่ใช่ว่าครูจะต้องเป็นคนสวย รูปหล่อ แต่กิริยาอาการต่างหากที่ทำให้ครูเป็นผู้ที่น่ารัก

๒. ครู เป็นที่น่าเคารพ หมายถึงครูนั้นจะต้องเป็นผู้ที่ทำตนให้น่าเคารพบูชาของบุคคล ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นที่เคารพของลูกศิษย์ การทำตัวเป็นที่เคารพนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง ใครก็ตามที่สามารถทำได้เช่นนี้ ก็ถือว่าเป็นครูคนหนึ่งเช่นกัน ท่านจึงกล่าวว่า บิดา มารดา เป็นครูที่ ประเสริฐสุดของลูก เป็นครูคนแรกเพราะให้ความน่าเชื่อถือ ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกและเป็นที่ น่าเคารพเชื่อฟัง ส่วนครูที่โรงเรียนเป็นครูคนที่สองเพราะเป็นผู้ที่น่าเคารพในโรงเรียนหรือสังคมที่สอง ของเด็กนั่นเอง

๓. ภาวนียो เป็นผู้ที่น่ายกย่อง ครูจะต้องทำตัวให้น่ายกย่องชมเชย จะต้องรู้จักการ อบรมตนในสิ่งที่ดีงาม สร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่สังคม อย่าได้ทำในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์หรือไม่ได้รับ การยกย่อง แต่ก็เชื่อว่าครูจะทำเพื่อหวังผลจะให้คนอื่นยกย่องชมเชย แต่สิ่งที่ครูทำนั้นเป็นสิ่งที่น่ายก ย่องชมเชยยากที่คนอื่นจะทำได้ คอยให้การช่วยเหลือลูกศิษย์ทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องให้วิชาความรู้ เรื่องของการเรียน เรื่องของการดำเนินชีวิตให้คำปรึกษาทุกอย่าง

๔. วัตตา เป็นผู้ที่รู้จักพูด สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ครูจะต้องคำนึงถึงก็คือการพูดจา คำพูดที่ครูใช้จะต้องเป็นคำพูดที่มีเหตุผล ไม่พูดเหลวไหล เป็นคำพูดที่น่าเชื่อถือ ให้ความจริงแก่ทุกคน พูดถูกกาลเทศะ พูดในสิ่งที่เกิดประโยชน์ พยายามละการพูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ควรพูดเมื่อถึงเวลาพูด อย่าพูดพร่ำโดยหาสาเหตุไม่ได้ พูดง่าย ๆ ก็คือคุณธรรมข้อนี้ เป็นคุณธรรมเกี่ยวกับการพูดจา ให้ระวังคำพูดของตนเอง ควรรู้ในสิ่งที่ควรพูดสิ่งไหนไม่ควรพูด

๕. วจนักขโม รู้จักอดทนต่อถ้อยคำ การเป็นครูต้องอดทนต่อการพูดจาจากกลางหรือทนต่อถ้อยคำอันไม่พึงปรารถนา คุณธรรมข้อนี้เป็นคุณธรรมที่ครูจะต้องพยายามทำให้ได้ เพราะหากครูไม่สามารถอดทนต่อคำกล่าวที่ไม่สบอารมณ์ได้แล้ว สิ่งอื่น ๆ ครูก็ไม่สามารถที่จะทำได้เช่นกัน ความอดทนอดกลั้นนั้นเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ว่าจะเป็นครูหรืออาชีพอื่นจะต้องมีในตัวเอง

๖. คัมภีรัง กลัง กัตตา เป็นผู้ชี้แจงได้ลึกซึ้ง การเป็นครูนั้น จะต้องประกอบด้วยความรู้ในแขนงต่าง ๆ สามารถอธิบายหรือชี้แจงได้อย่างถูกต้อง ชัดถ้อยชัดคำ สามารถอธิบายเรื่องยากให้เข้าใจได้ ครูจะต้องสามารถอธิบายถึงสิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์แก่ลูกศิษย์ เรื่องใดที่ลุ่มลึก ครูจะต้องสามารถชี้แจงให้เข้าใจได้ ดังนั้นครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้อย่างแจ่มแจ้ง หรือรู้ชัดแจ้งในสาขาวิชาที่ตนเองศึกษาเล่าเรียนมาหรือในวิชาที่สอนหรือสามารถให้คำปรึกษาแก่นักเรียนทุกเรื่อง ทุกแขนงที่นักเรียนมีปัญหา จึงจะได้ชื่อว่าเป็นครูอย่างแท้จริง

๗. โน จัญฐาเน นิโยชเย เป็นผู้ไม่แนะนำในทางที่ผิด ครูคือผู้ชี้ทางอันประเสริฐ ครูจึงเปรียบเสมือนเพื่อน พี่ น้อง และผู้ที่เคารพบูชาทั้งหลาย เป็นที่ปรึกษาที่สูงที่สุด เป็นบุรุษผู้ทรงคุณ เป็นผู้เอื้อเฟื้อและหนุนส่ง ครูจึงจะต้องเป็นผู้แนะนำสิ่งที่ดีงาม ในสิ่งที่เป็นประโยชน์นำความเจริญรุ่งเรืองมาแก่ชีวิตของนักเรียนหรือลูกศิษย์

คุณธรรม ๗ ประการนี้ พระพุทธองค์ ตรัสสอนให้ผู้ที่จะเป็นครูหรือผู้สอนคนอื่น ได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่หนักยิ่ง แต่เป็นการบำเพ็ญคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพราะการเป็นครู ถือว่าเป็นผู้ให้สิ่งที่ เป็นประโยชน์ ทำคนให้เป็นคน ทำคนชั่วให้เป็นคนดี ทำให้คนมืดบอดให้สว่างไสว ชื่อว่าเป็นการให้ธรรมเป็นทาน เพราะทานในพระพุทธศาสนานั้น ได้กำหนดหลักใหญ่ไว้ ๒ อย่าง คือ อามิสทาน การให้สิ่งของเป็นทาน และธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน การสั่งสอนคนอื่น การแนะนำคนอื่น ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ แนะนำในสิ่งที่ดีงาม ก็ถือว่าการให้อย่างหนึ่ง คือ เป็นธรรมทาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสรรเสริญยิ่งนักว่าเป็นการให้อันสูงสุด

ที่กล่าวมานี้ เป็นคุณธรรมที่คุณครูทุกท่านจะต้องมี และขอฝากสิ่งที่คุณครูควรจดเว้น คือ

๑. ไร้มารยาท คือผู้จะทำหน้าที่ครูนั้น จะต้องเป็นผู้มีมารยาทอันดีงาม เป็นผู้รู้จักทำนองคลองธรรมเป็นอย่างดี ไม่เป็นคนไร้มารยาท ควรเป็นผู้มีมารยาทงามทั้งที่เข้าสังคมและเฉพาะตัว

๒. ขาดการเตรียมตัว จะต้องตระหนักให้ดีกว่าเราเป็นครู หน้าที่ของครูเบื้องต้นก็คือการเตรียมการสอน การเขียนแผนการสอน การกะเกณฑ์หรือวางแผนไว้ล่วงหน้าว่าจะทำการเรียนการสอนอย่างไร การเรียนของนักเรียนจึงจะเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ

๓. มัวในหน้าที่ ครูพึงสังวรระวังถึงหน้าที่และบทบาทของตนเองให้ดี อย่าได้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ที่ไม่ใช่ของตนเอง พุดง่าย ๆ ก็คือการรู้จักหน้าที่ของตนเอง

๔. มีจิตห่างธรรม สิ่งที่คุณจะต้องมีในจิตใจก็คือคุณธรรม หากเราขาดคุณธรรมประจำใจแล้ว การปฏิบัติหน้าที่ย่อมจะไม่ได้ผลหรือผลเสียต่าง ๆ ก็จะตามมามากมาย การทำหน้าที่ที่ถูกต้องก็คือการปฏิบัติอย่างหนึ่งเช่นกันหรือการที่เราทำหน้าที่ของเราไม่ขาดก็คือการมีธรรมประจำใจแล้ว

๕. ขอบถลาล่วงวินัย การที่เราจะเป็นครูได้จะต้องเป็นคนที่มีวินัยในตนเอง รู้จักรักษากติกาหรือกฎระเบียบต่าง ๆ เริ่มต้นจากการตรงต่อเวลา มาปฏิบัติงานตามเวลาที่สถานศึกษากำหนดเข้าสอนตามตารางที่กำหนด ไม่ออกก่อนเวลา ไม่ทอดทิ้งหรือละทิ้งหน้าที่ของตนเอง จะออกจากโรงเรียนก่อนเวลาที่กำหนดต้องขออนุญาตผู้บังคับบัญชา มิใช่คิดจะไปไหนก็ไปตามอำเภอใจ ต้องปฏิบัติตามระเบียบของทางราชการ

๖. มีใจรวนเร แม่พิมพ์ของชาติจะต้องเป็นผู้มีใจหนักแน่นแน่นอน ในการให้ความรู้ไม่มีจิตใจรวนเร เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา ข้อนี้หมายถึงครูจะต้องเป็นผู้มีเหตุผลในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเกิดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือเกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ

๗. ไม่ชวนสร้างสรรค์ คือครูจะต้องเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ รู้จักปรับตัวเข้ากับสังคมหรือคนอื่น รู้จักการพัฒนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง ทั้งในกระบวนการเรียนการสอนและการพัฒนาโรงเรียน

๘. ขยันแสวงหาความรู้ สิ่งสุดท้ายขอฝากสำหรับครูคือ การทำหน้าที่ครูนั้นข้อสำคัญคืออย่าได้ทำตัวเป็นหนูมโสดเพื่อหวังอะไรบางอย่างกับลูกศิษย์ที่เป็นผู้หญิง เราจงคิดเสมอว่าเราจะให้ความรู้แก่ลูกศิษย์เสมอทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือชาย คือต้องไม่มีอคติ

อย่างไรก็ตาม ชีวิตคือการต่อสู้ เราจะต้องพยายามประกอบคุณงามความดี ไม่ว่าจะเราอยู่ในอาชีพไหน จะต้องพยายามรักษาความดีเอาไว้ รักศักดิ์ศรีของตนเอง การเป็นครูนั้นไม่ว่าจะเป็นงานไม่หนัก แต่หากเราทำเป็นประจำอยู่แล้วก็จะกลายเป็นความเคยชิน ไม่มีความหนักหนาอะไร การประกอบอาชีพอะไรสักอย่าง หากทำด้วยความรักและศรัทธาในอาชีพของตนแล้ว ผลที่ออกมาย่อมเป็นที่ประทับใจและน่าภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง ขอฝากให้คณะครูนำเอาคุณธรรมทั้ง ๗ ประการที่กล่าวมานี้ไปประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อความสมบูรณ์แห่งหน้าที่ความเป็นครู เมื่อเราเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เราควรลดความเห็นแก่ตัวลงบ้าง ควรเฉลี่ยประโยชน์แก่ส่วนรวมบ้าง ด้วยการคิดให้แก่คนอื่น ควรเป็นผู้ยินดีในการให้ เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้รับ

ครู คือผู้ให้ ให้ทั้งความรัก ความอบอุ่น ให้ความรู้ ให้แบบอย่าง ให้คำแนะนำพร่ำสอน ด้วยความเมตตาและห่วงใย ครูพึงสำรวมระวังในการดำเนินชีวิต ควรมีสติ ระลึกอยู่เสมอว่าเราเป็นใครกำลังทำอะไร ผลที่ตามมาจะเป็นอย่างไร ควรมีศีล มีความเพียรพยายามทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ แสดงบทบาทให้สมกับที่คนอื่นยกย่องว่าเป็นครู สิ่งที่สำคัญในการวางตัวของครูคือความเที่ยงธรรม ไม่มีอคติในการทำการเรียนการสอน คือครูต้องวางตัวเป็นกลาง นอกจากนี้ครูต้องพยายามค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ ไม่หยุดอยู่เฉพาะในตำราเท่านั้น จะต้องให้สมกับที่บอกว่าเป็นครูคือผู้รอบรู้

๒.๓.๔ หลักธรรมของบิดามารดา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะประกอบไปด้วยคุณธรรมของพรหมคือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา พ่อแม่เป็นพรหมของลูก เพราะเหตุที่พรหมธรรม ๔ ประการ ดังนี้คือ

- ๑) มีเมตตา คือมีความปรารถนาดีต่อลูกไม่มีที่สิ้นสุด
- ๒) มีความกรุณา คือห่วงใยในความทุกข์ของลูกและคอยช่วยเหลือเสมอไม่ทอดทิ้ง
- ๓) มีมุทิตา คือเมื่อลูกมีความสุขสบายก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ
- ๔) มีอุเบกขา คือเมื่อลูกมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้วก็ไม่วุ่นวายกับชีวิต

ครอบครัวของลูกจนกินงามและหากลูกผิดพลาดก็ไม่ซ้ำเติม แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อลูกต้องการ มารดาบิดาเป็นบุรพเทพคือ เป็นเทวดาก่อนกว่าเทวดาทิ้งปวง ก็เทวดาหรือเทพนั้นมี ๓ พวกคือสมมติเทพเทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระราชินี พระราชโอรส และพระราชธิดา อุปัตติเทพ เทวดาโดยอุบัติคือ เกิดเป็นเทวดาโดยกำเนิดในเทวโลก ๖ ชั้นมีจตุมหาราชิกา เป็นต้นกับพรหมโลกอีก ๒๐ ชั้นรวมเป็น ๒๖ ชั้นที่จัดเป็นเทวดาโดยกำเนิด ๑ วิสุทธิตเทพ เทวดาผู้บริสุทธิ์หมดจดจากอาสวะกิเลสทั้งปวง ซึ่งได้แก่พระอรหันต์ซีณาสพ^{๑๙}

๒.๔ บุคคลตัวอย่างบุพพการีในสมัยพุทธกาล

มารดาตัวอย่างนั้นคือ มารดาที่เป็นตัวอย่างของบุตรธิดาที่ดี^{๒๐} หมายถึง มารดาที่ทำตัวเป็นแบบ ด้วยการเป็นคนดีตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การรักษาศีล บริจาคทาน เจริญภาวนา แนะนำให้บุตรธิดาเข้าวัดฟังธรรมตามรอยของตน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงการยกให้มารดาเป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า (ปรัตถิมทิศ) เพราะถือว่าท่านเป็นบุพพการีโดยแท้คือ เป็นผู้ที่ได้กระทำอุปการะก่อนหมายถึง ได้ให้ความเกื้อหนุนและช่วยเหลือต่อบุตรธิดามาโดยตลอด คุณูปการของมารดาจึงมี

^{๑๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๖๙/๓๗๖.

^{๒๐} ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทยฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑๒.

มาก บุคคลที่เป็นของมารดาบิดาที่เป็นตัวอย่างหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทเป็น ๒ ลักษณะได้แก่ โลกียธรรม ธรรมอันเป็นวิสัยของโลกและโลกุตรธรรมธรรมที่เหนือวิสัยของโลก^{๒๑} หลักคำสอนในทางพระพุทธองค์ทรงประกาศนั้น มีความสอดคล้องกับสถานภาพและอุปนิสัยของบุคคล คำสอนที่ว่าด้วยเรื่องครอบครัว คู่สมรส และการครองเรือนจึงเป็นคำสอนสำคัญสำหรับฆราวาส จึงมีปรากฏมากมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในสังคาลกสูตร แสดงหน้าที่ที่มารดาบิดาพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาไว้ในสังคาลกสูตร ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) ทาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
- (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๒๒}

ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินีกล่าว ถึงหน้าที่ที่มารดาบิดาได้ปฏิบัติต่อบุตรธิดานั้น มารดาบิดาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีพระคุณอย่างใหญ่หลวง เพราะเป็นผู้ที่หวังดีต่อบุตรธิดาในทุกกรณี ไม่มีมารดาบิดาคณไหนที่จะให้บุตรธิดาประพฤติชั่ว ทุกข้ออะไรก็ทุกข้อไม่เท่าลูกประพฤติชั่ว

๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว หมายถึง มารดาบิดากล่าวถึงโทษอันเป็นไปในปัจจุบันและภพหน้าของปาณาติบาต เป็นต้น แล้วห้ามว่า ลูกเอ๋ยเจ้าอย่าทำกรรมเห็นปานนั้นเลยดังนี้ ตีเตียนบุตรที่ทำแล้ว

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี หมายถึง มารดาบิดาแม้ให้สินจ้างเหมือนอนาถปิณฑิกะเศรษฐีก็ยังไม่ให้บุตรตั้งอยู่ในการสมทานศีล เป็นต้น

๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา หมายถึง มารดาบิดารู้ความที่บุตรตั้งอยู่ในโอวาทของตนแล้วยังบุตรให้ศึกษาศิลปะมีการคำนวณชั้นยอด เป็นต้น

๔) ทาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้คือ สมควรด้วยตระกูลศีลและรูปร่าง เป็นต้น

๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร หมายถึง รู้จักเวลาให้ทรัพย์สินเงินทองไว้ใช้จ่าย ซึ่งมีกำหนดไว้ ๒ เวลา คือ (๑) ให้ทรัพย์ตามปกติเรียกว่า นิจสมัย คือให้ทรัพย์ไว้ใช้สอยในเวลาปกติ (๒) ให้ทรัพย์ตามกาลเรียกว่า กาลสมัย คือให้ทรัพย์ตามกาลที่เหมาะสม เช่นเมื่อถึงคราวตัดจุกหรือแต่งงาน เป็นต้น หรือในเวลาทีบุตรเจ็บป่วยใกล้สิ้นชีวิตก็ให้ทรัพย์แก่บุตร เพื่อให้บุตรได้ทำกุศล ก็ถือว่าเป็นการให้ในกาลสมัยเช่นกัน

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

ตัวอย่างบุคคลที่เป็นมารดาตัวอย่าง หมายถึง บุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีของบุตรธิดา หรือเป็นแม่พิมพ์ของบุตรธิดา ในที่นี้ผู้วิจัยได้เอามารดาที่ดีและเป็นมหาอุบาสิกาของพระพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาลมาเป็นตัวอย่างคือ นางวิสาขา ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ นางมหาอุบาสิกาวิสาขา

นางวิสาขา เกิดในตระกูลเศรษฐี ในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ เป็นบุตรของ ธนัญชัยเศรษฐี มารดาชื่อว่าสุมนาเทวี มีปู่ชื่อเมณฑกเศรษฐี นางวิสาขามีอีกชื่อหนึ่งว่า นางวิสาขามีการมารดา ยังมีน้องสาวคนหนึ่งที่เป็นบุคคลสำคัญในพุทธประวัติคือนางสุชาดาเมื่อเมณฑกเศรษฐีได้ทราบข่าวว่า พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมากกำลังเสด็จมาสู่เมืองภัททิยะ ท่านเมณฑกเศรษฐี จึงได้มอบหมายให้เด็กหญิงวิสาขาพร้อมด้วยบริวารออกไปทำการรับเสด็จที่นอกเมือง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่นั้นเด็กหญิงวิสาขาพร้อมด้วยบริวาร เข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควรแก่ตน พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พวกเธอฟัง เมื่อจบลงก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมดส่วนเมณฑกเศรษฐี เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาถึงแล้วจึงรีบเข้าไปเฝ้าได้ฟังพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นกัน แล้วกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ติดตามเสด็จทั้งหมดเข้าไปรับอาหารบิณฑบาต ณ ที่บ้านของตนตลอดระยะเวลา ๑๕ วันที่ประทับอยู่ที่ ภัททิยนครนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งเมืองสาวัตถีและพระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ มีความเกี่ยวข้องกันโดยต่างก็ได้ภคินี (น้องสาว) ของกันและกันมาเป็นมเหสี แต่เนื่องจากในเมืองสาวัตถีของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ไม่มีเศรษฐีตระกูลใหญ่ ๆ ผู้มีทรัพย์สมบัติมากเลยและได้ทราบว่าในเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น มีเศรษฐีผู้มีทรัพย์สมบัตินับไม่ถ้วนอยู่ถึง ๕ คน ดังนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงเสด็จมายังเมืองราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารแล้วแจ้งความประสงค์ที่มาในครั้งนั้นก็เพื่อขอพระราชทานตระกูลเศรษฐีในเมืองราชคฤห์นี้ ไปอยู่ในเมืองสาวัตถีสักหนึ่งตระกูลพระเจ้าพิมพิสารได้สดับแล้วตรัสตอบว่า การโยกย้ายตระกูลใหญ่ ๆ เพียงหนึ่งตระกูลก็เหมือนกับแผ่นดินทรุด แต่เพื่อรักษาสัมพันธไมตรีต่อกันไว้ หลังจากที่ได้ปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายแล้วเห็นพ้องต้องกันว่าสมควรยกตระกูลธนัญชัยเศรษฐี ให้ไปอยู่เมืองสาวัตถีกับพระเจ้าปเสนทิโกศลและธนัญชัยเศรษฐีได้ขนย้ายทรัพย์สมบัติพร้อมทั้งบริวารและสัตว์เลี้ยงทั้งหลายเดินทางสู่พระนครสาวัตถีพร้อมกับพระเจ้าปเสนทิโกศลและเมื่อเดินทางเข้าเขตแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้ว ขณะที่พักค้างแรมระหว่างทางก่อนเข้าเมือง ธนัญชัยเศรษฐีเห็นว่าภูมิประเทศบริเวณที่พักนั้นเป็นชัยภูมิเหมาะสมดี อีกทั้งตนเองก็มีบริวารติดตามมาเป็นจำนวนมาก ถ้าไปตั้งบ้านเรือนภายในเมืองก็จะคับแคบ จึงขออนุญาตพระเจ้าปเสนทิโกศลก่อตั้งบ้านเมืองลง ณ ที่นั้น และได้ชื่อเมืองใหม่นี้ว่า สาเกต ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองสาวัตถี ๗ โยชน์

ในเมืองสาวัตถีนั้น มีเศรษฐีตระกูลหนึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า มิคาราเศรษฐี มีบุตรชายชื่อปุณณวัณณกุมาร เมื่อเจริญวัยสมควรที่จะมีภรรยาได้แล้ว บิดามารดาขอให้เขาแต่งงานเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูล แต่เขาเองไม่มีความประสงค์จะแต่งงานเมื่อบิดามารดาบเร้ามากขึ้น เขาจึงหาอุบายเลี่ยงโดยบอกแก่บิดามารดาว่า ถ้าได้หญิงที่มีความงามครบทั้ง ๕ อย่าง ซึ่งเรียกว่า เบญจกัลยาณี แล้วจึงจะยอมแต่งงาน นางวิสาขา มีคุณลักษณะที่เป็นเบญจกัลยาณี ความงามของสตรี ๕ อย่าง คือ

๑. เกสกลยาณิ ผงงาม คือ หญิงที่มีผมยาวถึงสะเอวแล้วปลายผมงอนขึ้น
๒. มงสกลยาณิ เนื้องาม คือ หญิงที่มีริมฝีปากแดงดุจผลตำลึงสุกและเรียบชิดสนิทกันดี
๓. อกุจิกกลยาณิ กระดูงาม คือ หญิงที่มีฟันสีขาวประดุจสังข์และเรียบเสมอกัน
๔. ฉวิกกลยาณิ ผิวงาม คือ หญิงที่มีผิวงามละเอียด ถ้าดำก็ดำดั่งดอกบัวเขียว ถ้าขาวก็

ขาวดั่งดอกกรรณิกา

๕. วยกลยาณิ วัยงาม คือ หญิงที่แม้จะคลอดบุตรถึง ๑๐ ครั้ง ก็ยังคงสภาพร่างกายสาวสวยดุจคลอดครั้งเดียว บิดามารดาเมื่อได้ฟังแล้วจึงให้เชิญพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญในด้านอิตถีลักษณะมาถามว่า หญิงผู้มีความงามดังกล่าวนี้มีหรือไม่ เมื่อพวกเขาตอบว่ามี จึงส่งพราหมณ์เหล่านั้นออกเที่ยวแสวงหาตามเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งมอบพวงมาลัยและเครื่องทองหมั้นไปด้วย^{๒๓}

พวกเขาพราหมณ์เที่ยวแสวงหาไปตามเมืองต่าง ๆ ทั้งเมืองเล็กเมืองใหญ่ จนมาถึงเมืองเกต ได้พบนางวิสาขามีลักษณะภายนอกถูกต้องตามตำราอิตถีลักษณะครบทุกประการ ขณะนั้นนางพร้อมทั้งหญิงบริวารออกมาเที่ยวเล่นน้ำกันที่ท่าน้ำ ขณะนั้นฝนตกลงมาอย่างหนัก หญิงบริวารทั้งหลายพากันวิ่งหลบหนีฝนเข้าไปในศาลา แต่นางวิสาขายังคงเดินด้วยอาการปกติ ทำให้พวกเขาพราหมณ์ทั้งหลายรู้สึกแปลกใจประกอบกับต้องการจะเห็นลักษณะฟันของนางด้วยจึงถามนางว่า ทำไมเธอจึงไม่วิ่งหลบหนีฝนเหมือนกับหญิงอื่น ๆ นางวิสาขาคอบว่า ชน ๔ พวก เมื่อวิ่งจะดูไม่งาม ได้แก่

๑. พระราชา ผู้ทรงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์พร้อมสรรพ
๒. บรรพชิต ผู้ครองผ้ากาสาวพัสตร์
๓. สตรี ผู้เชื่อว่าเป็นหญิงทั้งหลาย นอกจากจะดูไม่งามแล้วถ้าเกิดอุบัติเหตุจนเสียโฉมหรือพิการ จะทำให้เสื่อมเสียและหมดคุณค่า

๔. ช่างมงคล ตัวประดับด้วยเครื่องอาภรณ์สำหรับช่าง พวกเขาพราหมณ์ได้เห็นปัญญาอันชาญฉลาด และคุณสมบัติ เบญจกัลยาณี ครบทุกประการแล้ว จึงขอให้นางพาไปที่บ้านเพื่อทำการสูขอต่อพ่อแม่ตามประเพณี เมื่อสอบถามถึงชาติตระกูลและทรัพย์สมบัติก็ทราบว่ามีเสมอกัน จึงสวมพวงมาลัยทองให้นางวิสาขาก่อนเป็นการหมั้นหมายและกำหนดวันวิวาห์มงคล

^{๒๓} วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๕๘/๓๖๙.

ท่านเศรษฐี ได้สั่งให้ช่างทองทำเครื่องประดับ ชื่อ มหาลดาปสาธน์ เพื่อมอบให้แก่ลูกสาวซึ่งเป็นเครื่องประดับชนิดพิเศษ เป็นชุดยาวติดต่อกันตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ประดับด้วยเงินทองและรัตนอันมีค่าถึงโกฏิกหาปณะ ค่าแรงฝีมือช่างอีก ๑ แสน เป็นเครื่องประดับที่หญิงอื่น ๆ ไม่สามารถจะประดับได้เพราะมีน้ำหนักมาก นอกจากนี้ อนุญาตเศรษฐี ยังได้มอบทรัพย์สินเงินทองของใช้ต่าง ๆ รวมทั้งข้าทาสบริวารและฝูงโคอีกจำนวนมากมายมหาศาล อีกทั้งส่งภุมณีผู้มีความชำนาญพิเศษด้านต่าง ๆ ไปเป็นที่ปรึกษาดูแลประจำตัวอีก ๘ นายด้วยก่อนที่นางวิสาขาจะไปสู่ตระกูลของสามี อนุญาตเศรษฐีได้อบรมมารยาทสมบัติของกุลสตรีผู้จะไปสู่ตระกูลของสามี โดยให้อโวกา ๑๐ ประการ^{๒๔} ดังนี้ คือ

๑) ไฟในอย่านำออก หมายความว่า อย่างนำความไม่ดีของพ่อผัวแม่ผัวและสามีออกพูให้คนภายนอกฟัง

๒) ไฟนอกอย่านำเข้า หมายความว่า เมื่อคนภายนอกตำหนิพ่อผัวแม่ผัวและสามีอย่างไรอย่านำมาพูดให้คนในบ้านฟัง

๓) ควรให้แก่คนที่ให้เท่านั้น หมายความว่า ควรให้แก่คนที่ยืมของไปแล้วแล้วนำมาส่งคืน

๔) ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายความว่า ไม่ควรให้แก่คนที่ยืมของไปแล้วแล้วไม่นำมาส่งคืน

๕) ควรให้ทั้งแก่คนที่ให้และไม่ให้ หมายความว่า เมื่อมีญาติมิตรผู้ยากจนมาขอความช่วยเหลือพึงพาอาศัย เมื่อให้ไปแล้วจะให้คืนหรือไม่ให้คืน ก็ควรให้

๖) พึงนั่งให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่นั่งในที่กีดขวางพ่อผัว แม่ผัวและสามี

๗) พึงนอนให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่ควรนอนก่อนพ่อผัวแม่ผัวและสามี

๘) พึงบริโภคให้เป็นสุข หมายความว่า ควรจัดให้พ่อผัว แม่ผัวและสามีบริโภคแล้ว ตนจึงบริโภคภายหลัง

๙) พึงบำเรอไฟ หมายความว่า ให้มีความสำนึกอยู่เสมอว่า พ่อผัว แม่ผัวและสามีเป็นเหมือนกองไฟ และพญานาคที่จะต้องบำรุงดูแล

๑๐) พึงนอบน้อมเทวดาภายใน หมายความว่า ให้มีความสำนึกอยู่เสมอว่า พ่อผัวแม่ผัวและสามีเป็นเหมือนเทวดาที่จะต้องให้ความนอบน้อม

อันสังส์ของการทำบุญแล้วแถมอนุญาตเศรษฐี ให้เวลาถึง ๔ เดือนในการเตรียมทรัพย์สินสมบัติเพื่อมอบให้แก่นางวิสาขา สำหรับใช้สอยเมื่อไปอยู่ในตระกูลของสามี เฉพาะเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์เพียงอย่างเดียวก็ใช้เวลาทำถึง ๔ เดือนเช่นกัน เมื่อถึงกำหนดนางวิสาขาได้ออกเดินทางไปยังตระกูลของสามี พร้อมด้วยข้าทาสบริวารทรัพย์สินเงินทองของใช้อเนกอนันต์ และโคกระบืออีก

^{๒๔} อจ.เอกก. (ไทย) ๑/๒/๘๖/๑๐๑

มากมายมหาศาลที่บิดาจัดการมอบให้แม้กระนั้น โศกระบือที่อยู่ในคอกยังทำลายคอกวิ่งออกตาม ขบวนของนางวิสาขาไปอีกจำนวนมาก การที่นางวิสาขาไปอยู่บ้านพ่อผัวนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย

เมื่อนางวิสาขา เข้ามาสู่ตระกูลของสามีแล้ว เพราะความที่เป็นผู้ได้รับการอบรมสั่งสอน เป็นอย่างดีตั้งแต่วัยเด็ก และเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีน้ำใจเจรงใจไพเราะ ให้ความเคารพผู้ที่มี วัยสูงกว่าตน จึงเป็นที่รักใคร่และชอบใจของคนทั่วไป มีคาราเศรษฐี นางวิสาขาทราบดีว่าเศรษฐีแม้จะ เห็นพระเถระแล้วก็ทำเป็นไม่เห็น นางจึงกล่าวกับพระเถระว่า นิมนต์พระคุณเจ้าไปข้างหน้าก่อนเถิด ท่านเศรษฐีกำลังบริโภคน้ำของเก่าอยู่ เศรษฐี ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงโกรธเป็นที่สุด หยุดบริโภคน้ำอาหารทันที แล้วสั่งให้บริวารมาจับและขับไล่นางวิสาขาให้ออกจากบ้านไป และเมื่อมีคาราเศรษฐีให้คนไปเชิญภรรยา มาพามาแล้วแจ้งโทษของนางวิสาขาให้ฟัง ซึ่งนางก็แก้ด้วยคำว่า ที่ดิฉันกล่าวอย่างนั้น หมายถึง มีคารา เศรษฐีบิดาของสามีกำลังบริโภคน้ำของเก่าอยู่ มิใช่บริโภคน้ำของบูดเน่าอย่างที่เข้าใจภรรยาที่ทั้ง ๘ จึงกล่าว กับเศรษฐีว่า เรื่องนี้นางวิสาขาไม่มีความผิด

เมื่อมีคาราเศรษฐี ฟังคำชี้แจงของลูกสะใภ้แล้วก็หายโกรธขัดเคืองและกล่าวขอโทษนาง พร้อมทั้งอนุญาตให้นางนิมนต์พระบรมศาสดาพร้อมภิกษุสงฆ์มารับอาหารบิณฑบาตในเรือนของตน ขณะที่นางวิสาขาจัดถวายภัตตาหารแด่พระบรมศาสดาและภิกษุสงฆ์อยู่นั้น ก็ได้ให้คนไปเชิญมีคารา เศรษฐีมาร่วมถวายภัตตาหารด้วย แต่เศรษฐีเมื่อมาแล้วไม่กล้าที่ออกไปสู่ที่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดา เพราะไม่มีศรัทธาเลื่อมใสจึงแอบนั่งอยู่หลังม่าน เมื่อเสร็จภัตกิจแล้วพระบรมศาสดาทรงแสดงพระ ธรรมเทศนา ส่วนมีคาราเศรษฐีแม้จะหลบอยู่หลังม่านก็มีโอกาสได้ฟังธรรมด้วยจนจบและได้สำเร็จ เป็นพระโสดาบันบุคคลในพุทธศาสนาเป็นสัมมาทิฏฐิบุคคลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ทันใดนั้น มีคารา เศรษฐีได้ออกมาจากหลังม่านแล้วตรงเข้าไปหานางวิสาขาและประกาศให้ได้ยินทั่วกัน ณ ที่นั้นว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปขอเธอจงเป็นมารดาของข้าพเจ้าและตั้งแต่นั้นมานางวิสาขาก็ได้นามว่า มีคารา มารดาคนทั่วไปนิยมเรียกนางว่า วิสาขามิคารามารดา^{๒๕}

คุณสมบัติพิเศษประจำตัวนางวิสาขาในบรรดาอุบาสิกาทั้งหลาย นางวิสาขานับว่าเป็นผู้ มีบุญสั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติมากเป็นพิเศษ กว่าอุบาสิกาคนอื่น ๆ หลายประการ เช่น

๑) ลักษณะของผู้มีวัยงาม คือ แม้ว่านางจะมีอายุมาก มีลูกชาย-หญิง ถึง ๒๐ คน ลูก เหล่านั้นแต่งงานมีลูกอีกคนละ ๒๐ คน นางก็มีหลานนับได้ ๔๐๐ คน หลานเหล่านั้นแต่งงานมีลูกอีก คนละ ๒๐ คน นางวิสาขามีหลานนับได้ ๘๐๐๐ คน ดังนั้น คนจำนวน ๘๔๒๐ คน มีต้นกำเนิดมาจาก นางวิสาขา นางมีอายุยืนได้เห็นหลานได้เห็นเหลนทุกคน แม้นางมีอายุถึง ๑๒๐ ปี แต่ขณะเมื่อนางนั่ง อยู่ในกลุ่มของลูก หลาน เหลน นางจะมีลักษณะวัยใกล้เคียงกับคนเหล่านั้น คนพวกอื่นจะไม่สามารถ ทราบได้ว่านางวิสาขาเป็นคนไหน แต่จะสังเกตได้เมื่อเวลาจะลุกขึ้นยืน ธรรมดาคคนหนุ่มสาวจะลุกได้

^{๒๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๑/๓/๒๖๒/๒๖๗

ทันที แต่สำหรับคนแก่จะต้องใช้มือยันพื้นช่วยพยุงกาย และจะยกกันขึ้นก่อน นั่นแหละจึงจะทราบว่านางวิสาขาคือคนไหน

๒) นางมีกำลังมากเท่ากับช้าง ๕ เชือกรวมกัน ครั้งหนึ่งพระราชามีพระประสงค์จะทดลองกำลังของนาง จึงรับสั่งให้ปล่อยช้างพลายตัวที่มีกำลังมากเพื่อให้วังชนางวิสาขา นางเห็นช้างวิ่งตรงเข้ามา จึงคิดว่า ถ้ารับช้างนี้ด้วยมือข้างเดียวแล้วผลักไป ช้างก็จะเป็นอันตรายถึงชีวิตเราก็จะเป็นบาป ควรจะรักษาชีวิตช้างไว้จะดีกว่านางจึงใช้นิ้วมือเพียงสองนิ้วจับช้างที่งวงแล้วเหวี่ยงไปปรากฏว่าช้างถึงกับล้มกลิ้งแต่ไม่เป็นอันตราย ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ คนทั้งหลายเมื่อจัดงานมงคลในบ้านเรือนของตนจึงพากันเชิญนางวิสาขาให้ไปเป็นประธานในงาน มอบให้นางเป็นผู้นำในพิธีต่าง ๆ แม้แต่อาหารก็ให้นางทานก่อน เพื่อความเป็นสิริมงคล จนนางวิสาขาไม่มีเวลาดูแลปฏิบัติพระภิกษุที่มาฉันในบ้านของตน ต้องมอบให้ลูก ๆ หลาน ๆ ดำเนินการให้

(๑) นางวิสาขาร้องให้อาลัยหลาน ชื่อว่า สุทัตติ ผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจอย่างยิ่งของนางได้ถึงแก่กรรมลง ทำให้นางเศร้าโศกเสียใจ ร้องไห้รำพันถึงหลานรัก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทั้ง ๆ ที่กำลังร้องไห้อยู่ พระพุทธองค์ตรัสว่า ความเศร้าโศกเกิดจากความรักภักย์ก็เกิดจากความรักผู้พ้นจากความทุกข์ได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย ^{๒๖}

นางวิสาขา เมื่อได้ฟังพระพุทธดำรัสตรัสสอนจบลงแล้วก็คลายจากความเศร้าโศก แต่เพราะความที่นางมีลูกหลานหลายคน ซึ่งต่อจากนั้นอีกไม่นานนักหลานสาวอีกคนหนึ่ง ที่นางได้มอบหมายหน้าที่การปฏิบัติดูแลพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งนิมนต์มาฉันที่บ้านเป็นประจำก็ได้ถึงแก่ความตายลงอีก นางวิสาขาก็ต้องเสียน้ำตาร่ำไห้ด้วยความรักความอาลัยต่อหลานสาวเป็นครั้งที่สองและพระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดนางให้คลายความเศร้าโศกลงดุจเดียวกับครั้งก่อน

(๒) นางวิสาขาสรางวัดโดยปกตินางวิสาขาจะไปวัดวันละ ๒ ครั้ง คือ เข้า-เย็นและเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ถ้าไปเวลาเช้าก็จะมีของเคี้ยวของฉันเป็นอาหารไปถวายพระ ถ้าไปเวลาเย็นก็จะถือน้ำปานะไปถวาย เพราะนางมีปกติทำอย่างนี้เป็นประจำ จนเป็นที่ทราบกันดีทั้งพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย แม้นางเองก็ไม่กล้าที่จะไปวัดด้วยมือเปล่า ๆ เพราะละอายที่พระภิกษุหนุ่มสามเณรน้อยต่างก็จะมองดูที่มือว่านางถืออะไรมา และก่อนที่นางจะออกจากวัดกลับบ้าน

นางวิสาขาจะเดินเหยียบเหยียนถามไถ่ความสุข ความทุกข์ และความประสงค์ขอพระภิกษุสามเณรและเหยียบภิกษุใช้จนทั่วถึงทุก ๆ องค์ก่อนแล้วจึงกลับบ้านวันหนึ่งเมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมหาลาตาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้ เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมและเหยียบเหยียนพระภิกษุสามเณรแล้ว ขณะเดินกลับบ้านนางได้บอกให้หญิงรับใช้ส่งเครื่องประดับให้แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่าถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ก็ไม่ต้องเอาคืนมาให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่าจะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่ง

^{๒๖} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๒๑๓ / ๙๘.

พระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุบาสกอุบาสิกาถืมไว้เสมอและก็เป็นไปตามที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่าเครื่องประดับนี้มีประโยชน์แก่พระเถระ

ดังนั้นนางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายได้ราคา โกฎิ กับ ๑ แสนกหาปณะ ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีผู้ใดมีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้ นางจึงซื้อเอาไว้เอง ด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้นมาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้างดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอารามประทับของพระบรมศาสดาและเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์สามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือนและเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นำมาว่าพระวิหารบุพพาราม^{๒๗}

(๓) นางวิสาขาถวายผ้าอาบน้ำฝน นางวิสาขาได้ใช้คนรับใช้ให้ออกไปดูพระที่วัด แต่วันนั้นมีฝนตกลงมาพระสงฆ์ทั้งหลาย จึงพากันเปลือยกายอาบน้ำฝน เมื่อสาวใช้มาเห็นเข้าก็ตกใจเพราะความที่ตนมีปัญญาน้อยคิดว่าเป็นนักบวชซีเปลือย จึงรีบกลับไปแจ้งแก่นางวิสาขาว่าวันนี้ที่วัดไม่มีพระอยู่เลย เห็นมีแต่ซีเปลือยแก้ผ้าอาบน้ำกันอยู่

นางวิสาขาได้ฟังคำบอกเล่าของสาวใช้แล้ว ด้วยความที่นางเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน เป็นมหาอุบาสิกา เป็นผู้ที่มีปัญญาศรัทธาเลื่อมใส มีความใกล้ชิดกับพระภิกษุสงฆ์ จึงทราบเหตุการณ์โดยตลอดว่า พระบรมศาสดาทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิผ้าสำหรับใช้สอยเพียง ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร สำหรับห่ม ผ้าสังฆาฏิ สำหรับห่มซ้อนและผ้าสบงสำหรับนุ่ง ดังนั้นเมื่อเวลาพระภิกษุจะอาบน้ำจึงไม่มีผ้าสำหรับผลัดอาบน้ำ ก็จำเป็นต้องเปลือยกายอาบน้ำ อาศัยเหตุนี้เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาประทับที่บ้านและเสร็จภักตกิจแล้ว นางวิสาขา จึงได้เข้าไปกราบทูลขอพร เพื่อถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์ประทานอนุญาตตามที่ขอนั้นและนางวิสาขาก็เป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์^{๒๘}

(๔) เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นทายิกาและตั้งความปรารถนา นางวิสาขา ได้ชื่อว่าเป็นมหาอุบาสิกาผู้ยิ่งใหญ่ เป็นยอดแห่งอุปัฏฐายิกา ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยวัตถุตั้งปัจจัยไทยทานต่าง ๆ ทั้งที่ถวายเป็นของสงฆ์ส่วนรวมและถวายเป็นของส่วนบุคคลคือแก่พระภิกษุแต่ละองค์ ๆ การทำบุญของนางนับว่าครบถ้วนทุกประการตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ดังคำที่นางเปล่งอุทานในวันฉลองวิหาร คือ วัดบุพพาราม ที่นางสร้างถวายนั้นด้วยคำว่า ความปรารถนาใด ๆ ที่เราตั้งไว้ในกาลก่อน ความปรารถนานั้น ๆ ทั้งหมดของเราได้สำเร็จเสร็จสิ้นสมบูรณ์ทุกประการแล้ว ความปรารถนาเหล่านั้น คือ

๑. ความปรารถนาที่จะสร้างปราสาทถวายเป็นวิหารทาน

^{๒๗} ชุ.ธ.อ (ไทย) ๑/๒/๒/๗๓/๑๑๕.

^{๒๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑๕๓-๑๕๕

๒. ความปรารถนาที่จะถวายเตียง ตั้ง พูก หมอน และเสนาสนภัณฑ์
 ๓. ความปรารถนาที่จะถวายสลาภภัตเป็นโภชนาทาน
 ๔. ความปรารถนาที่จะถวายผ้ากาสาวพัสตร์ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย เป็นจีวรทาน
 ๕. ความปรารถนาที่จะถวายเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นเภสัชทาน ความปรารถนาเหล่านั้นของนางวิสาขาสำเร็จครบถ้วนทุกประการ สร้างความเอิบอímใจแก่นางยิ่งนักพระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้เป็นทายิกา

(๕) บั้นปลายชีวิตของนางวิสาขา นางวิสาขาได้เข้าวัดรักษาศีลอุโบสถตลอดชีวิต 9

ด้วยอานิสงส์แห่งการบริจาทานและสร้างกุฏิวิหาร นางวิสาขาใช้เงินฉลองวิหารถึงเก้า โกฎิกหาปะนพร้อมด้วยหญิงสหายประมาณ ๕๐๐ คนขึ้นปราสาท ได้เห็นสมบัติของปราสาทนั้นดีใจ กล่าวกับเพื่อนหญิงว่า เมื่อฉันสร้างปราสาทหลังนี้งามถึงเพียงนี้ ขอเธอทั้งหลายจงอนุโมทนาบุญที่ฉัน ขวนขวายนั่น ฉันขอให้ส่วนบุญแก่พวกเธอ เพื่อนหญิงทั้งหมดมีใจเลื่อมใสต่างอนุโมทนาว่า สาธุสาธุ ดีจริง

บรรดาเพื่อนหญิงเหล่านั้น เพื่อนอุบาสิกาคนหนึ่งได้ใส่ใจถึงการแผ่ส่วนบุญให้นั่นเป็นพิเศษ สุตท้ายต่อมาไม่นานนางได้สิ้นลมหายใจไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ ด้วยบุญญาภพของนางได้ปรากฏวิมานหลังใหญ่ ยาวกว้างและสูงสิบหกโยชน์ ประดับประดาด้วยห้องรโหฐาน กำแพงอุทยาน และสระโบกขรณีเป็นต้นมีไข่น้อยล่องลอยอยู่ในอากาศ แผลรัศมีของตนไปได้ร้อยโยชน์อัศจรรย์ เมื่อจะเดินก็เดินไปพร้อมกับวิมาน สำหรับมหาอุบาสิกาวิสาขา เพราะมีจาคะไพบุลย์และมีศรัทธาสมบุรณ์ จึงบังเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ได้ดำรงตำแหน่งอัครมเหสีของท้าวสุนิมิตเทวราช

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะประกอบไปด้วยคุณธรรมของพรหม คือเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พ่อแม่เป็นพรหมของลูก เพราะเหตุที่พรหมธรรม ๔ ประการ ดังนี้คือ

- ๑) มีเมตตา คือมีความปรารถนาดีต่อลูกไม่มีที่สิ้นสุด
- ๒) มีความกรุณา คือห่วงใยในความทุกข์ของลูกและคอยช่วยเหลือเสมอไม่ทอดทิ้ง
- ๓) มีมุทิตา คือเมื่อลูกมีความสุขสบาย ก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ
- ๔) มีอุเบกขา คือเมื่อลูกมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้วก็ไม่วุ่นวายกับชีวิต

ครอบครัวของลูกจนเกินงาม และหากลูกผิดพลาดก็ไม่ซ้ำเติม แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อลูกต้องการ มารดาบิดาเป็นบุรพเทพ คือเป็นเทวดาก่อนกว่าเทวดาทิ้งปวง ก็เทวดาหรือเทพนั้นมี ๓ พวก คือสมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระราชินี พระราชโอรส และพระราชาธิดา

อุปัติเทพ เทวดาโดยอุบัติ คือเกิดเป็นเทวดาโดยกำเนิดในเทวโลก ๖ ชั้นมีจาทุมหาราชิกา เป็นต้น กับพรหมโลกอีก ๒๐ ชั้นรวมเป็น ๒๖ ชั้นที่จัดเป็นเทวดาโดยกำเนิด ๑ วิสุทธิเทพ เทวดาผู้บริสุทธิ์หมดจดจากอาสวะกิเลสทั้งปวง ซึ่งได้แก่พระอรหันต์ซีณาสพ^{๒๙}

ตัวอย่างบุคคลที่เป็นบิดาตัวอย่างนั้น หมายถึง บุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีของบุตรธิดา หรือเป็นพ่อพิมพ์ที่ดีของบุตรธิดา ครูอาจารย์ เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์ บิดาเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรธิดาบุคคลที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีต้องหลักธรรมยึดถือปฏิบัติ ๕ ประการ ดังนี้ คือ

- ๑) ป้องกันมิให้หลงผิดเสียคน
- ๒) ปลูกฝังนิสัยดีงาม
- ๓) ส่งเสริมให้การศึกษาและรู้จักเลี้ยงชีพ
- ๔) หาคู่ครองที่เหมาะสมให้
- ๕) มอบทรัพย์มรดกให้^{๓๐}

ผู้เป็นบิดาต้องรู้จักปกป้องบุตรธิดามีให้หลงทิศทางการดำเนินชีวิต ปลูกฝังสิ่งที่ดีงาม ด้วยการพูดจาในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้การศึกษาตามลักษณะนิสัยใจคอ สนับสนุนให้ได้คู่ครองที่มีศีลธรรมจึงอยู่ร่วมชีวิตได้ เมื่อถึงวัยสมควรก็แบ่งทรัพย์สินให้ไปตั้งตัวเลี้ยงครอบครัว เพื่อสร้างอนาคตที่ให้แก่ตนและครอบครัว ในบั้นนี้ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างเอาอุบาสกในพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่าง คือ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีชีวประวัติ ดังนี้ คือ

๒.๔.๒ มหาอุบาสกอนาถบิณฑิกเศรษฐี

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีมหาอุบาสกคือ ท่านเป็นชาวเมืองสาวัตถีโดยกำเนิดเกิดตระกูลที่มีทรัพย์มหาศาล เดิมท่านชื่อ สุทัตตะ เพราะเหตุที่ท่านมีเมตตาช่วยเหลือคนยากไร้อยู่เป็นประจำ จึงถูกเรียกว่า อนาถบิณฑิกะ(ผู้มีก้อนข้าวสำหรับคนยากจน) ท่านเศรษฐีได้สร้างโรงงานเพื่อแจกจ่ายทานให้กับคนยากจนทั่วไป ท่านได้มีโอกาสพบพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก เมื่อท่านไปเยี่ยมญาติของท่านที่เป็นชาวกรุงราชคฤห์และท่านได้มีโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงอนุพุทฺธิกา หลังจากฟังธรรมพระพุทธองค์ได้บรรลุพระโสดาบัน ท่านได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะ มีจรศรัทธา (ศรัทธาที่มั่นคงไม่คลอนแคลน) ในพระพุทธศาสนา ท่านบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระพุทธองค์และพระภิกษุสงฆ์ คือ วัดเชตวัน โดยปกติท่านเศรษฐีจะไปวัดฟังธรรมและสนทนาธรรมกับพระพุทธองค์หรือพระสงฆ์รูปอื่น ๆ ทุกครั้งที่ท่านไปวัด ไม่เคยไปมือเปล่าแต่ต้องมีของขบเคี้ยวควรฉันไม่ผิดวินัยสงฆ์ติดไม้ติดมือไปด้วยทุกครั้งและยังได้นิมนต์พระสงฆ์เป็นจำนวนมากมารับบิณฑบาตที่บ้านเป็นประจำทุกเช้า มีบางช่วงที่เศรษฐกิจของ

^{๒๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๖๙/๓๗๖.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๐๒.

แคว้นโกศลตกต่ำลง รายได้ของท่านเศรษฐีลดน้อยลงไปตามลำดับ แต่เศรษฐีไม่เคยละเว้นการบำรุงพระพุทธศาสนา เคยทำอะไรก็ทำเหมือนเดิม แต่คุณภาพอาจลดลงไปบ้าง จนรายได้ของท่านดีขึ้นมาในช่วงระยะหลังและเศรษฐกิจดีขึ้นโดยลำดับ ท่านได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากมายและเป็นแบบอย่างที่ดีของเหล่าพุทธบริษัททั่วไปในสมัยนั้น^{๓๑}

หลังจากชาติที่ท่านอนาถบิณฑิกะตั้งความปรารถนาตำแหน่งเอตทัคคะ ในครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าปฐมุตตระแล้วท่านได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ ๑ แสนกัปแล้วได้มาเกิดเป็นบุตรของสุมนเศรษฐี ในกรุงสาวัตถีในสมัยพระพุทธเจ้าโคดมพระองค์นี้

สุมนเศรษฐี บิดาของอนาถบิณฑิกอุบาสก มีประวัติที่ปรากฏในคัมภีร์เพียงระบุว่า เป็นบิดาของพระสุภูติเถระกับท่านอนาถบิณฑิกะเท่านั้น ส่วนมารดาของท่านอนาถบิณฑิกะ ไม่ปรากฏประวัติในคัมภีร์ ที่ท่านไม่กล่าวประวัติมารดาบิดาไว้ละเอียด เพราะท่านสุมนเศรษฐีกับภรรยา มิได้เป็นคนสำคัญระดับอุบาสกเช่นบุตรชาย ท่านทั้งสองเป็นเพียงมารดาบิดาของอุบาสกผู้เลิศทางถวายทานเท่านั้น จึงมีกล่าวถึงแต่เพียงชื่อ

ท่านอนาถบิณฑิกะมีน้องชายชื่อสุภูติ^{๓๒} ปรากฏข้อความในคัมภีร์เถรคาถาอรรถกถาว่า วันที่พระบรมศาสดาวิบถวายพระเชตวันมหาวิหาร สุภูติภุมมพิ ได้ไปกับท่านอนาถบิณฑิกะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาเกิดศรัทธา จึงออกบวช ครั้นบวชแล้วก็ได้เรียนมาติกาทั้งสอง^{๓๓}จนทรงจำชำนาญแล้วทูลขอให้พระบรมศาสดาทรงสอนกัมมัฏฐาน แล้วไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าท่านสุภูติเถระเจริญวิปัสสนามีเมตตาตามาน คือสมาธิที่ทำให้เกิดขึ้นมาด้วยการเจริญเมตตาเป็นพื้นฐาน จนได้บรรลอรหัตตผลพระสุภูติเถระเป็นพระสาวกระดับเอตทัคคะ เวลาท่านออกมารับบิณฑบาตท่านจะเข้าเมตตาตามาน พอออกจากถันแล้วจึงรับภัตตาหารทุกบ้าน ท่านต้องการให้ทายกทายิกาผู้ถวายภัตตาหารแก่ท่านได้รับผลานิสงส์มาก พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านพระสุภูติเถระว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นทักษิณบุคคลคือ ผู้ควรรับทักษิณาทานท่านมีชื่อเสียง ทายกทายิกาต่างหวังจะทำบุญกับท่าน ท่านเที่ยวจาริกโปรดประชาชนตามชนบท

อนาถบิณฑิกอุบาสก ยังมีน้องชายชื่อว่าจุฬอนาถบิณฑิกะ คำว่า มหาอนาถบิณฑิกะ ที่ปรากฏในคัมภีร์ คือท่านอนาถบิณฑิกะ ที่เรียกว่า มหาอนาถบิณฑิกะ เพื่อให้แตกต่างจากท่านจุฬอนาถบิณฑิกะ ซึ่งเป็นผู้ได้รับการขนานนามว่าอนาถบิณฑิกะอีกท่านหนึ่ง ท่านจุฬอนาถบิณฑิกะนี้พระพุทธโฆสเถระ ได้เล่าประวัติไว้ในคัมภีร์วิสุทธีมรรคว่า เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์นั้น ได้มีบริษัท ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มาชุมนุมกันเพื่อจะดูพระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔/๓๐๗/๑๑๑-๑๑๔

^{๓๒} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๔๓.

^{๓๓} วิสุทธี.ฎีกา (ไทย) ๒/๒/๑๓๒

ท่านจุฬอนาถบดินทิกะ ให้การอุปถัมภ์บริษัท ๔ ด้วย ปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พัก เภสัช ใน คัมภีร์ที่ขนิภายปาฎีกาวรรคอรรถกถา ได้ยกท่านจุฬอนาถบดินทิกะกับท่านมหาอนาถบดินทิกะ เป็น ตัวอย่างอุบาสกประเภทครองเรือน มีครอบครัว^{๓๔} บุคคลเหล่านี้เป็นพระโสดาบัน ซึ่งเป็นผู้ถือสังขจะมี วาจาที่กล่าวออกมาเชื่อถือได้ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มีวาจาเชื่อถือได้คือพระโสดาบัน^{๓๕}

น้องสาวของท่านอนาถบดินทิกะ ซึ่งได้เป็นภรรยาของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์นั้น ไม่มีชื่อ และประวัติปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีกล่าวถึงแต่เพียงว่าเป็นภรรยาของเศรษฐีชาวกรุง ราชคฤห์ ซึ่งเป็นสหายของท่านอนาถบดินทิกะเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์ชินตลปกาสินีระบุว่า ชื่อสิริสุมาณา มัชฌิมวิยของท่านอนาถบดินทิกะ

ท่านอนาถบดินทิกะมีภรรยานามว่า ปุณฺณลักขณา ภรรยาของท่านเป็นน้องสาวของ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ประวัติภรรยาของท่านอนาถบดินทิกะที่ระบุชื่อมีกล่าวถึงในสิริชาตกและในสุล สาสาทก^{๓๖} ๒ แห่ง ซึ่งก็เป็นเพียงการเอ่ยชื่อเป็นตัวประกอบเรื่องเท่านั้นนอกจากนี้เพียงกล่าวถึงว่า เป็นภรรยาของอนาถบดินทิก แต่มิได้ระบุชื่อ ได้แก่ในสันติเกนิทาน ในเปตวัตถุอรรถกถา และในสิริ กภาพัณณิชาตก^{๓๗}

ท่านอนาถบดินทิกะมีบุตร ๒ คน คนหนึ่งมีประวัติปรากฏชัดเจน ชื่อกาละ^{๓๘}อีกหนึ่งไม่ ปรากฏชื่อ ได้ไปบวชอยู่กับพระสุภูติเถระผู้เป็นอา ท่านพระสุภูติเถระพาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูล ว่า ภิกษุที่พามาเข้าเฝ้ารูปนี้มีศรัทธาเป็นบุตรของอนาถบดินทิกอุบาสก^{๓๙} ได้ออกบวชด้วยศรัทธาขอให้ พระพุทธเจ้าสอนเรื่องศรัทธา ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ทรงสั่งสอนตามที่ต้องการ ในตอนจบพระพุทธเจ้า ได้รับสั่งกับพระสุภูติเถระว่าถ้าต้องการจะเข้าหาพระองค์ ก็ให้เข้าหากับภิกษุนี้มันได้เสมอ^{๔๐} ท่านอนาถ บดินทิกะมีธิดา ๓ คน คนโตชื่อมหาสุภัททา คนรองชื่อจุฬสุภัททา คนเล็กชื่อสุมนา^{๔๑}

ท่านอนาถบดินทิกะมีลูกเขยคนโต ซึ่งเป็นสามีของนางมหาสุภัททา ไม่ปรากฏชื่อและวงศ์ ตระกูล เขยคนที่ ๒ เป็นลูกชายของสหายของท่านเอง ลูกสาวคนเล็กคือนางสุมนา มิได้แต่งงานนางถึง แก่กรรมก่อนท่านอนาถบดินทิกะ

^{๓๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๐๐

^{๓๕} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๔๔๕/๔๗๖,๔๕๔/๔๘๑.

^{๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒/๔๑๓

^{๓๗} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๕๐.

^{๓๘} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๘๕.

^{๓๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๕๐.

^{๔๐} อ.ง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๐-๔๒๕.

^{๔๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๐๓.

ท่านอนาถบิณฑิกะมีลูกสะใภ้ชื่อสุชาดา เป็นน้องสาวของนางวิสาขามหาอุบาสิกาลูกสาวของธัญชัยเศรษฐี^{๔๒} นอกจากนี้ ท่านยังมีหลานสาว ๑ คนไม่ปรากฏชื่อ มีหลานชาย ๒ คน คน^{๔๓}หนึ่งชื่อเขมกะ เป็นคนประพาศิณิคนในทางชู้สาว^{๔๔} หลานชายอีกคนหนึ่งเป็นนักแสดงสุราไม่ปรากฏชื่อ เป็นคนที่ล้างผลาญสมบัติของบิดาจนหมดสิ้น^{๔๕}

ท่านอนาถบิณฑิกะ ต้องมีคนรับใช้มากมายทั้งชายหญิง แต่ที่มีประวัติปรากฏในคัมภีร์นั้นเฉพาะคนสำคัญซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย หญิงรับใช้คนสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์มี ๓ คน คือ (๑) นางปุลณณา ซึ่งต่อมาบวชเป็นภิกษุณี บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล(๒)นางโรหิณีเป็นคนที่ใช้สากตีแมลงวันให้มารดา แต่พลาดไปตีลูกมารดาของตนจนถึงแก่กรรม (๓) หญิงรับใช้คนหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ ซึ่งถูกโจรล่อลวงจะฆ่าชิงทรัพย์ แต่นางใช้อุบายฆ่าโจรตาย

ท่านมีคนรับใช้ชายเป็นคนเลี้ยงโค ชื่อนันทะ ซึ่งต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์แล้วบรรลุโสดาปัตติผล แต่ไม่นานก็ถูกศัตรูฆ่าเสียชีวิต^{๔๖} มีคนงานที่มารับจ้างทำงานภายนอกบ้านคนหนึ่งวันอุโบสถ วันหนึ่งไม่ได้กินอาหารทั้งวัน กลับมาบ้านทราบบว่าคนในบ้านท่านอนาถบิณฑิกะถืออุโบสถอดอาหารเย็น จึงต้องการรักษาอุโบสถบ้างอดอาหารจนถึงแก่กรรม ไปเกิดเป็นเทวดา มีคนรับใช้ชายไม่ปรากฏชื่อ อยู่ประจำที่หมู่บ้านคนงานในแคว้นกาสิ ซึ่งท่านอนาถบิณฑิกะมอบหมายให้คอยจัดเตรียมอาหารไว้ถวายพระอาคันตุกะ มีคนรับใช้ชายอีกคนหนึ่งชื่อทาสกะ ซึ่งท่านอนาถบิณฑิกะอุบาสกมอบหมายให้เป็นคนทำความสะอาดวัดพระเชตะวัน ได้ทำความสะอาดวัดพระเชตะวันด้วยความตั้งใจ ได้พบพระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรมเป็นประจำ เกิดศรัทธา อนาถบิณฑิก อุบาสกทราบเข้าก็อนุญาติให้บวช แต่พอได้บวชก็เป็นภิกษุที่เกียจคร้าน ไม่ทำวัตรปฏิบัติฉันแล้วก็นอน เวลามีการแสดงธรรม ก็หลบไปหลบกรนอยู่มุมหนึ่ง ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมให้ท่านเกิดความสลัดใจ ท่านจึงตั้งใจบำเพ็ญสมณะธรรมไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล^{๔๗}

มิตรสหายท่านอนาถบิณฑิกะ มีสหายเป็นจำนวนมาก แต่ที่ปรากฏชื่อมี ๒ คน คืออุคคเศรษฐี^{๔๘} และกาฬกณิเศรษฐี นอกนั้นไม่ปรากฏชื่อท่านอุคคเศรษฐีได้สู้ขอสาวกครอง คือจุฬสุกัททา ของท่านอนาถบิณฑิกะเพื่อให้แต่งงานกับลูกชายของตน ก่อนจะตกลงใจ ท่านอนาถบิณฑิกะ

^{๔๒} อก.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๕.

^{๔๓} จุ.เปต.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๑.

^{๔๔} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๐๕-๒๐๘.

^{๔๕} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๓๒๒.

^{๔๖} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๔๑-๔๔๔.

^{๔๗} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๗/๓๐๘.

^{๔๘} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘๒-๑๘๙.

ได้เข้าเฝ้าฯ พระพุทธเจ้าและรับโอวาทจากพระพุทธองค์ แล้วจึงยกลูกสาวให้แต่งงานกับลูกชายของ
อุคคเศรษฐี

สหายน้องเขยของท่านอนาถบิณฑิกะ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา มิได้ระบุ
ชื่อที่เป็นอสถาธรรณนาม ใช้แต่คำว่า ราชคหเศรษฐี (เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์) ซึ่งเป็นอสถาธรรณนาม เป็น
ใครก็ได้ที่เป็นเศรษฐีอยู่กรุงราชคฤห์ แต่ในคัมภีร์ชินตลปกาสินีระบุว่าเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ชื่อว่า วิ
สาละ สหายที่ไม่ปรากฏชื่อคนหนึ่งเป็นเศรษฐีชาวปัจฉิมชนบท ซึ่งเป็นคนออกตัญญูต่อท่านอนาถบิ
ณฑิกะ สหายที่ไม่ปรากฏชื่ออีกคนหนึ่ง เป็นคนที่ต่ำต้อยฐานะยากจนแต่เป็นคนที่ถูกตัญญูต่อท่านอนา
ถบิณฑิกะ

อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้มั่นคงในการทำบุญ เป็นผู้มีความมั่นคงในการทำบุญตั้งแต่ยัง
เยาว์วัย เป็นคนใจบุญสุนทานมากชอบทำบุญกุศล โดยเฉพาะการให้ทานและฟังธรรมเป็นประจำ ทำ
หน้าที่ของชาวพุทธได้อย่างสมบูรณ์ การอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ การชักชวนมหาชนให้ทำบุญกุศลด้วย
การให้ทานและเมื่อบ้านใดมีกิจการงานบุญเกิดขึ้น ท่านมักจะได้รับการเชิญให้ไปร่วมงานบุญนั้น ๆ
อยู่เสมอ ๆ ท่านยังชักชวนให้เพื่อนสนิทมิตรสหายตลอดจนบริวาร ให้หมั่นสวดรับฟังธรรมะ เพื่อ
นำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผล

ท่านอนาถบิณฑิกะ จัดเป็นบุคคลผู้เป็นตัวอย่างในด้านเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม
ในด้านคุณธรรมที่มีภายในตน จัดแยกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ทาน การให้ การแบ่งปัน ท่านอนาถบิณฑิกะ พอใจในการถวายทานแต่พระสงฆ์
พอใจในการให้ทานแก่คนยากจนอนาถา คุณสมบัติเฉพาะตัวของท่าน คือ ด้านถวายทานใน
พระพุทธศาสนา และการให้ทานแก่คนยากจนไร้ที่พึ่ง ท่านเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้ผู้อื่น ยินดีในความ
ดีของผู้อื่น ท่านได้ถวายปัจจัย ๔ บำรุงพระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุสงฆ์ทุกวัน ไปวัดพระเชตะวันมหา
วิหารทุกวันไม่ขาด ไม่เคยไปมือเปล่า จะต้องมีของเคี้ยวของฉัน น้ำปานะและผ้าไปถวายพระภิกษุสงฆ์
ในคราวที่ขาดแคลนทรัพย์ไม่มีของเหล่านั้น ท่านก็จะใช้ผ้าห่อทรายไปเกลี่ยในบริเวณวันพระเชตะวัน
มหาวิหาร ท่านถวายทาน รักษาศีลแล้วก็กลับบ้าน เป็นอุบาสกที่มีคติแบบพระโพธิสัตว์ ฉะนั้น
พระพุทธเจ้า จึงทรงแต่งตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งเอตทัคคะ ในฐานะเป็นทายกผู้เลิศในทางถวายทาน^{๔๔}

๒. ศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ท่านอนาถบิณฑิกบรรลุนิพพานเป็นโสดาบันแล้ว
ก็รักษาศีล ๕ ไม่ขาดไม่บกพร่อง ภรรยาชื่อ นางบุญญลักษณ์ บุตริดา คนรับใช้ชายหญิงตลอด
จนกระทั่งพวกกรรมกรที่ทำงานรับค่าจ้างทุกคนก็รักษาศีล ๕ ไม่ขาดไม่บกพร่องเช่นกัน ท่านประพฤติ
อ่อนน้อมถ่อมตน ช่วยขนขวายในกิจของสงฆ์และประชาชนทั่วไป

๓. ภาวนา การเจริญบำเพ็ญคุณธรรมให้มียิ่งขึ้นไป ท่านอนาถบิณฑิกได้บำเพ็ญ
คุณธรรมด้านทาน ศีล เป็นประจำอยู่แล้ว ยังได้บำเพ็ญด้านธัมมัสสวนะ ชักนำให้ผู้อื่นได้ฟังธรรม

^{๔๔} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๙/๒๖, อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๙/๓๑, วิ.อ. (ไทย) ๗๓๒๕.

เจริญพุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ จิตใจแนบสนิทอยู่กับพระรัตนตรัย ท่านเป็นสัมมาทิฐิบุคคล มีความเห็นตรง เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว นอกจากนี้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคุณธรรมของอุบาสกเอตทัคคะไว้ว่า ท่านอนาถบิณฑิกะบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ๖ ประการ คือ

๑. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
๔. มีอริยศีล (โลกุตตรศีล)
๕. มีอริยญาณ (ปัจจเวกขณญาณ)
๖. มีอริยวิมุตติ (วิมุตติระดับเสขะ)

ท่านอนาถบิณฑิกอุบาสก ประพฤติเป็นแบบอย่างที่ดี ในด้านปกป้องเชิดชูพระพุทธศาสนาในด้านเผยแผ่หลักการพระพุทธศาสนาและในด้านอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้เกียรติคุณปรากฏยิ่งกว่าอุบาสกเอตทัคคะท่านอื่น เป็นอุบาสกที่เอาใจใส่ในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการถวายปัจจัย ๔ แต่พระภิกษุสงฆ์อย่างสม่ำเสมอไม่ขาด เป็นผู้พอใจในกัมมัตถธรรมอย่างยิ่ง ได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจนสามารถชี้แจงหลักการของพระพุทธศาสนาให้นักบวชนอกพระพุทธศาสนาฟังได้ ให้ความร่วมมือในการชำระอริยกรรมที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ เช่นอริยกรรม เรื่องที่ภิกษุณีมารดาพระกุมารกัสสะปะตั้งท้องก่อนบวชแล้วมาบวชโดยไม่รู้ว่าตัวเองตั้งท้อง นอกจากนี้ยังชักนำประชาชนจำนวนมากให้มานับถือพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้เป็นบิดาทิ้งหลาย ไม่ว่าจะในปัจจุบัน หรือในอนาคต ควรจะได้ดำเนินตามแบบอย่างด้านเคารพรักพระรัตนตรัย สนใจศึกษาเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและในด้านช่วยเหลือชำระอริยกรรมขึ้น ตามความสามารถและกำลังของตน

ในอรรถกถาธรรมบทภาคที่ ๖ ได้กล่าวถึงกุสโลบายของ อนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่ต้องการให้บุตรชายของตนเข้าถึงธรรม เนื่องจากบุตรชายเป็นคนไม่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ไม่เคยไปฟังธรรมกับพระพุทธเจ้าที่วัด แม้พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่บ้านของเศรษฐีบุตรชายก็หลบหน้าเสีย เศรษฐีจึงวิตกกังวลว่าบุตรชายของตนทำเช่นนี้ไม่ดีแน่ เมื่อตายไปคงต้องไปสู่ทุกคติเป็นแน่ จึงหาวิธีการให้บุตรชายได้ฟังธรรมกับพระพุทธองค์โดยการเอาเงินจ้างให้บุตรไปฟังธรรม สมทานอุโบสถศีล เพราะเห็นแก่เงิน

ในคราวปัจฉิมวัย ท่านอนาถบิณฑิกอุบาสก ได้ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการถวายปัจจัย ๔ ตลอดมานับตั้งแต่ท่านรับนับถือพระพุทธศาสนา ถวายทาน รักษาศีล ฟังธรรมเป็นประจำ ท่านถึงแก่กรรมก่อนพระพุทธเจ้าชั้นธปรินิพพาน

ในช่วงบั้นปลายชีวิต ท่านอนาถบิณฑิกะอุบาสก ป่วยเป็นไข้หนักทุกข์ทรมานนอนรอความตาย ปกติแล้วถ้าทำทั้ง ๒ ยังเดินได้ ท่านก็จะไปวัดพระเชตะวันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าวันละ ๑ ครั้ง บ้าง ๒ ครั้ง บ้าง ๓ ครั้ง บ้าง ไม่ขาด นอกจากจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ท่านก็จะไปเยี่ยมเยียนพระมหาเถระทั้งหลายด้วย วันนั้นท่านนอนลุกไม่ไหวเพราะทำทั้งสองเดินไม่ได้ จึงได้เรียกบุรุษรับใช้คนหนึ่งมาสั่งให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ให้ถวายอภิวาทพระยุกลบาทของพระพุทธองค์แทนตน แล้วกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบที่ท่านไม่สบายเป็นไข้หนักทุกข์ทรมาน ขอฝากการถวายอภิวาทพระยุกลบาทมาถึงพระพุทธองค์ แล้วให้ไปหาท่านพระสารีบุตร ให้กราบเท้าท่านพระสารีบุตรแทนตน กราบเรียนให้ท่านทราบว่า ตนไม่สบายเป็นไข้หนักทุกข์ทรมาน ขอฝากการกราบเท้ามาถึงท่านพระสารีบุตร ให้นิมนต์ท่านพระสารีบุตร ช่วยอนุเคราะห์ไปเยี่ยมที่บ้านด้วย บุรุษรับใช้รับคำแล้วได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตะวันมหาวิหารในเวลาเย็นพลบค่ำ ได้ถวายอภิวาทพระยุกลบาทของพระพุทธองค์ กราบทูลเรื่องที่ท่านอนาถบิณฑิกะไม่สบายเป็นไข้หนักทุกข์ทรมานให้พระพุทธองค์ทรงทราบ ถวายอภิวาทพระยุกลบาทพระองค์แทนท่านอนาถบิณฑิกะ แล้วได้ไปหาท่านพระสารีบุตรที่กุฏิให้ท่าน แล้วได้กราบเรียนเรื่องราวให้ท่านทราบ กราบเท้าพระสารีบุตรแทนท่านอนาถบิณฑิกะ แล้วนิมนต์พระสารีบุตรไปเยี่ยมท่านอนาถบิณฑิกะที่บ้าน

ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์ รุ่งขึ้นมีท่านพระอานนท์เป็นพระอนุจร ไปเยี่ยมท่านอนาถบิณฑิกะ ได้ถามอาการไข้ท่านอนาถบิณฑิกะ ซึ่งท่านอนาถบิณฑิกะเรียนว่า ท่านจะทนไม่ไหวจะประคองตนอยู่ไม่ไหว อาการทุกข์ทรมานทวิคฺคณ ไม่ทุเลา ไม่บรรเทาเลย ลมเสียดแทงกระหม่อมเจ็บปวดเหลือประมาณ เหมือนมีคนนำเข็มแหลมคมมาทิ่มแทงในศีรษะเจ็บปวดเหลือประมาณ เหมือนมีคนแข็งแรงนำเชือกเหนียวมาผูกกรวดขันจนตึง ลมเสียดแทงท้องเจ็บปวดเหลือประมาณ เหมือนคนฆ่าโค นำมีดฆ่าแหละโคอันคมกริบมาเชือดเฉือน ในกานก็รู้สึกร้อนเหลือประมาณ เหมือนมีชาย ๒ คน แข็งแรงมาจับแขนขายกตัวขึ้นอย่างพลิกกลับไปมาบนถ่านเพลิงที่ร้อนระอุ

โยมจะทนไม่ไหว จะประคองตัวอยู่ไม่ไหวแล้ว อาการทุกข์ทรมานยังทวิคฺคณอยู่เรื่อย ไม่บรรเทาเลย ท่านพระสารีบุตรพิจารณาเห็นว่า ท่านอนาถบิณฑิกะอาการหนักมากไม่ไหวแล้ว จึงแสดงธรรมโปรด เพื่อให้ท่านถือเป็นอารมณ์ข่มความทุกข์ทรมาน โดยไม่ให้ยึดถือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ความรู้สึกในใจ ความรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ความรู้สึกที่เกิดเพราะการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดถือ ความรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ก็จะไม่มีความ

ไม่ให้ยึดถือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณว่าเป็นของเราเมื่อไม่ยึดถือ ความรับรู้อารมณ์ที่อาศัยธาตุทั้ง ๖ ก็จะไม่มีความ

ไม่ให้ยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดถือความรู้รับรู้อารมณ์ที่อาศัยขั้นทั้ง ๕ ก็จะไม่มีความ

ไม่ให้ยึดถืออากาศานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัณญานา สัณญาตนะ ว่าเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดถือ ความรับรู้อารมณ์ที่อาศัยรูปฌานทั้ง ๔ ก็จะไม่

ไม่ให้ยึดถือโลกนี้และโลกหน้า ความรับรู้อารมณ์ที่อาศัยโลกนี้และโลกหน้าก็จะมี

ไม่ให้ยึดถือรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส สัมผัสที่ได้ทราบว่าเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดถือ ความรับรู้อารมณ์ที่รู้ ความรับรู้อารมณ์ที่อาศัยสิ่งนั้น ๆ ก็จะไม่

พอท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมจบลง ท่านอนาถบิณฑิกะได้ร้องไห้ น้ำตานองหน้า ท่านพระอานนท์ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วยเห็นแล้วเข้าใจว่า ท่านอนาถบิณฑิกะมีศรัทธาเลื่อมใสเป็นโสดาบัน ยังกลัวตาย คนอื่นใครเล่าจะไม่กลัว จึงกล่าวกับท่านอนาถบิณฑิกะว่า ยังอาลัยห่วงใยสมบัติของตนหรือสิ้นหวัง

ท่านอนาถบิณฑิกะ กล่าวตอบท่านพระอานนท์ว่า ท่านมิได้มีความอาลัยห่วงใยสมบัติของตน มิได้สิ้นหวัง แต่ที่ท่านร้องไห้เพราะคิดว่าท่านอยู่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ผู้ที่น่าเจริญใจเป็นเวลานาน ยังไม่เคยได้ฟังธรรมเทศนาอย่างนี้

ท่านพระอานนท์กล่าวชี้แจงว่า ธรรมเทศนาอย่างนี้ ไม่เป็นที่เข้าใจสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นที่เข้าใจเฉพาะบรรพชิต

ท่านอนาถบิณฑิกะเรียนท่านพระสารีบุตร ขอให้แสดงพระธรรมเทศนาอย่างนี้แก่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เพราะคนที่มิเกลสเบาบางยังมีอยู่ ถ้าพวกเขาไม่ได้ฟังจะเสื่อมจากธรรม ผู้รู้ธรรมจักมีครั้นท่านพระสารีบุตรกับท่านพระอานนท์ เยี่ยมอาการไข้และเทศนาโปรดท่านอนาถบิณฑิกะแล้วก็ลุกจากอาสนะกลับพระเชตวันมหาวิหาร^{๕๐}

พอท่านพระสารีบุตรกับท่านพระอานนท์ กลับไปไม่นาน ท่านอนาถบิณฑิกะก็ถึงแก่กรรม แล้วไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตต่อมาพอตกลงคณิน พอปฐมยามผ่านไป อนาถบิณฑิกเทพบุตรได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลสรรเสริญพระสารีบุตรเป็นคาถาสรรบุใจความได้ว่า

ข้าพระองค์ รู้สึกชื่นชมยินดี กับพระเชตวันอันเป็นที่พำนักของพระธรรมราชาและพระภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง สัตว์ผู้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ย่อมบริสุทธ์ดีด้วยการงาน ด้วยปัญญา ด้วยธรรม ด้วยศีล ด้วยการเป็นอยู่อันสูงสุด ไม่ใช่บริสุทธ์ดีด้วยวงศ์ตระกูล หรือด้วยทรัพย์

ดังนั้น บัณฑิต เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของตน พึงเลือกเฟ้นธรรมด้วยอุบาย จะบริสุทธ์ดีด้วยธรรมนั้น ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วยความสงบ ภิกษุอื่นแม้จะถึงฝั่งพระนิพพาน ก็ไม่เกินไปกว่าท่านพระสารีบุตร

พระบรมศาสดาทรงพอพระทัย อนาถบิณฑิกเทพบุตรทราบว่า พระพุทธองค์ทรงพอพระทัย จึงถวายอภิวาทกระทำประทักษิณหายไป ณ ที่นั้นพอรุ่งเช้า พระพุทธองค์ได้รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “เมื่อคณินมีเทพบุตรองค์หนึ่ง ได้มาหาตถาคตกล่าวคาถาสรรเสริญสารีบุตรให้ตถาคตฟัง

^{๕๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๕๗/๕๙.

แล้วหายไป” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “คงจะเป็นอนาถบิณฑิกเทพบุตร เพราะก่อนถึงแก่กรรม ท่านอนาถบิณฑิกะเลื่อมใสท่านพระสารีบุตรอย่างยิ่ง” พระพุทธองค์ตรัสว่า “เป็นอย่างที่ท่านอานนท์ คิดเทพบุตรตนนั้น คือ ท่านอนาถบิณฑิกะ ไม่ใช่ใครอื่นท่านอนาถบิณฑิกะเป็นอุบาสกสำเร็จพระ โสดาบัน พอถึงแก่กรรม ก็ไปบังเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วเห็นทิพยสมบัติที่ตนได้สวย ทราบว่าได้มา เพราะการบำเพ็ญกุศลในพระรัตนตรัย จึงมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทันทีเพื่อกล่าวสรรเสริญพระเชตวัน ภิษุสงฆ์พระพุทธเจ้า อริยมรรค และท่านพระสารีบุตร” ให้พระพุทธองค์ทรงสดับ^{๕๑}

ในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา มีภิกษุเป็นสหายนัน ๒ รูป รูปหนึ่งเข้าป่าบำเพ็ญสมณธรรมได้ บรรลุอรหัตผล อีกรูปหนึ่งศึกษาพระปริยัติเป็นอาจารย์สอนภิกษุ ๕๐๐ รูป รูปที่อยู่ป่าสั่งฝากภิกษุที่เป็นศิษย์ซึ่งจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ให้ถวายอภิวาทพระยุกลบาทพระพุทธเจ้าแทนตน ให้ไหวพระอสิติมหาสาวกแทนตน และให้ไปไหวภิกษุผู้เป็นสหายนันด้วย ท่านอนาถบิณฑิกะ ฝากคนรับใช้ไป ถวายอภิวาทพระยุกลบาทพระพุทธเจ้าแทนตน ฝากไปไหวท่านพระสารีบุตร ไหว้ท่านพระอานนท์ แทนตน

ประเด็นที่น่าศึกษา ในอนาถบิณฑิกโกวาทสูตร เนื้อหาในพระสูตรนี้ เพราะเราท่าน ทั้งหลาย วันหนึ่งจะต้องประสบกับความเจ็บไข้มีอาการทุกข์ทรมาน เมื่อถึงวันนั้น แม้ว่าการเจ็บไข้ ที่มาเยือนเราจะไม่ถึงกับทำให้เราสิ้นชีวิต เป็นเพียงเล็กน้อยก็ตาม ถ้าเราไม่ได้ตั้งสติกำหนดแล้ว ก็ดูเหมือนว่าจิตใจเราจะเจ็บมากกว่าอาการเจ็บไข้ เนื่องจากเรามีความยึดถือ ตา หู จมูก สิ้น ใจ

รูปร่างกายว่าเป็นของเรามากนั่นเอง มันก็เป็นธรรมดา ปุถุชนก็ต้องมีความยึดถือ รูปร่างกายของตน แต่ก็ควรที่จะศึกษาไว้บ้างเพื่อเป็นอุปนิสัยปัจจัยต่อไป ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสวรรกถา ได้อธิบายข้อความและคำที่เข้าใจยากในอนาถบิณฑิกโกวาทสูตรไว้ พอสรุปใจความ ได้ว่า

อาการทุกข์ทรมานของท่านอนาถบิณฑิกะ เป็นอาการที่จวนเจียนจะถึงแก่กรรม ผู้ที่จะถึงแก่กรรมนั้น ความร้อนแห่งไฟธาตุในกาย เป็นเหมือนไฟที่ถูกลมกระพือพัดลุกลาม ไฟธาตุนั้นจะดับไปพร้อมกับประสาททุกส่วนดับ ถ้าไฟธาตุที่ร้อนนั้นยังทรงความร้อนอยู่ตราบใด อาการทุกข์ทรมานที่จวนเจียนจะถึงแก่กรรมก็จะยังทรงอาการนั้นอยู่ตราบนั้น เพราะความรู้สึกลังไม่ได้

ท่านพระสารีบุตรทราบเหตุนี้ จึงแสดงธรรม เพื่อให้ท่านอนาถบิณฑิกะคลายความยึดถืออายตนะภายใน อายตนะภายนอก ความรู้อารมณ์ที่เกิดจาก อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก กระทบกัน เพื่อให้คลายความยึดถือธาตุ ๔ ชั้น ๕ เป็นต้น ก็เพราะท่านได้พิจารณาเห็นว่า อาการทุกขเวทนาของท่านอนาถบิณฑิกะนั้น จวนเจียนจะทำให้ท่านถึงแก่กรรมแล้ว สนทนากันเรื่องอื่นก็ไร้ประโยชน์ จะต้องแสดงธรรมเพื่อให้คลายความยึดถือ เพราะบุคคลผู้ยึดถืออายตนะภายในและ

^{๕๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๓/๓๘๘/๔๓๓-๔๔๑.

อายตนะภายนอกด้วยตณฺหา ด้วยมานะด้วยทฺฐิติ ย่อมไม่สามารถจะข่มความทุกขทรมานในเวลาใกล้ตายได้^{๕๒}

ท่านอนาถบิณฑิกะถึงแก่กรรม ในคัมภีร์ไม่มีการกล่าวถึงญาติมิตรและบริวารต่างกับท่านจิตตคหบดี ก่อนท่านจิตตคหบดีจะถึงแก่กรรม ท่านสอนญาติมิตรให้มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แล้วถึงแก่กรรม และท่านจิตตคหบดีก็ต่างจากท่านอนาถบิณฑิก อุปากคือในคัมภีร์ไม่มีการกล่าวถึงการไปปรินิพพานในชั้นอนิฏฐาแต่ท่านไปเกิดในสุทธาวาส ๕ เพราะท่านสำเร็จอนาคามี

๒.๕ อานิสงส์ของการปรนนิบัติบุพพการี

บุคคลผู้มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร) ให้ทรงพระชนมชีพเปรียบเทียบกับเรื่องโลกกับการแสดงบทบาทในสังคมว่า

โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกบท ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉากผู้ชายตัว ผู้เก็บตัว ผู้ดูพิเศษเมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกบทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องกตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ชายตัวที่กตัญญู เก็บตัวที่กตัญญู ผู้ดูพิเศษที่กตัญญู ชื่อว่าเป็นคนดีความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตนชื่อว่าความกตัญญูและความกตัญญูนี้คือความดีที่เป็นพื้นฐานของคนดีเพื่อคนดีมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้วความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้นเหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่

จากการศึกษาพบว่าอานิสงส์ของความกตัญญูมีทั้ง ๒ ฝ่ายคือตนเองและสังคม

๒.๕.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความกตัญญู ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาพวกรับพลีกรรม และสมณะพราหมณ์ โดยโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโด ธรรม มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชวานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับพลีกรรมและสมณะพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้พันมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาสกรรมกร คนใช้ เพื่อนชวานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับ พลีกรรม

^{๕๒} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๒๓-๔๒๔.

และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว จึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๕๓} และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทซึ่งชีวิตไปยอมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ดังพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหมบุรพาจารย์และเอนายกบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการราชสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้าเพราะการปฏิบัติมารดาบิดานั้นแหละบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๔}

บุคคลที่มีความกตัญญู ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเตียนและประสบบุญอันมาก ดังพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์สมบูรณ์เป็นอันมาก^{๕๕}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๕๖} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนาเพราะความกตัญญูทเวทที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๕๗}

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๕๘} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทที่ต้องฝึกฝนตนมาดีสามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ซึ่งมิใช่จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติตนถูกต้องชีวิตจึงมีแต่ความเจริญและ สุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่งประกอบด้วยคุณธรรมอันดีและเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิตเป็นอุดมมงคลในชีวิต

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธัมมธโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูไว้ดังนี้

^{๕๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

^{๕๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๕๕} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๕๖} อจ.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗. (เคยอ้าง)

^{๕๗} อจ.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗. (เคยอ้าง)

^{๕๘} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗. (เคยอ้าง)

ความกตัญญูทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดช ความเจริญเดชทำให้เป็นที่น่ารักใคร่ ความเป็นผู้น่ารักใคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสำราญใจ ที่เกียจก็หาย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มาปัญญาเกิด ความมีบุญมาปัญญาเกิด นั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นมงคลจากความกตัญญูโดยแท้^{๕๙}

พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ยานะสิทธิ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
๓. ทำให้เกิดสติไม่ประมาท
๔. ทำให้เกิดอิทธิโศตัมปะ
๕. ทำให้เกิดขันติ
๖. ทำให้จิตใจผ่องใสมองโลกในแง่ดี
๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี
๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม
๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ
๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย
๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๖๐}

๒.๕.๒ ประโยชน์ต่อคนอื่นหรือสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทีย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องของคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว

จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี้เป็นอุดมมงคล”

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นคนนั้น”^{๖๑}

^{๕๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๑.

^{๖๐} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ยานะสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๖๑} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

“ผู้ใดที่ออกฤชาด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับ นักปราชญ์ ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๖๒}

“นักปราชญ์ผู้มีปัญญาย่อมแนะนำสิ่งที่เหมาะสมและไม่ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ฐานะ การแนะนำดีเป็นสิ่งประเสริฐของเขา”^{๖๓}

“พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาข่มขี้ เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คน เช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง”^{๖๔}

“พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพรั่นสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำ เช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตว์บุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตว์บุรุษ”^{๖๕}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๖๖}

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็น ตัวเอง”^{๖๗}

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมู่มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”^{๖๘}

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา, ถ้าไม่ได้สหายที่ มี ปัญญาปกครองตน พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำความชั่ว”^{๖๙}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จัก ประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๗๐}

“การพึงธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล นี้เป็นอุดมมงคล”^{๗๑}

ข้อความเหล่านี้ นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคม เกี่ยว ข้องกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ มากมาย มหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหา สมาคมกันเป็น

^{๖๒} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๓} พุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๔๑๒/๙๖.

^{๖๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๖๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

^{๖๗} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๖๘} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๗๐} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๗๑} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

ธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๗๒}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวว่า

ความเป็นคนกตัญญูทวาทะในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลกให้ผู้ข้ามโลก อันแสนจะข้ามยากได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประดุจร่มไทรในทะเลทรายที่ทุรกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดี แก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะ ของผู้มีคุณทำเป็นลืมนคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิถี จรรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสงบสุขอยู่ได้ เพราะอาศัย คนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดี ยังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีความสงบ สุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๗๓}

บุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึก ในอุปการะของผู้ที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้น ความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยัง ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดก ว่า “ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็รู้จักคุณอยู่เสมอ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนาก็ย่อมเจริญยิ่งขึ้น”^{๗๔}

บุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูเป็นเบื้องหน้า ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมนคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้น บุคคลเมื่อได้ทำความดี ต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เราสามารถทำมันให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดีทำคนตานี้ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง และจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๗๕}

บุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทะ ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณแล้วและสนองคุณเท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ก็มีความเมตตากรุณาปราณีโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ผู้น้อยที่ ทำดีกับตน เป็นผู้น้อยก็มีสัมมาคารวะซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณแก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุขและความดีงาม ร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหาประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงประโยชน์ผลกระทบกระเทือน

^{๗๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^{๗๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) , มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๗๔} ชุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๒๗๓/๑๐๓.

^{๗๕} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูทวาทะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

ความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อนเขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐที่สุด คือความที่มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่ศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำความดีเพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตนให้พ้นนี้อันนี้และถ้าหัวใจของคนทุกคนในโลกนี้เต็มไปด้วยความกตัญญูจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะเป็นโรคที่งมงายยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลกแน่แท้

สมดังที่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโม) กล่าวว่า เมื่อทุกคนเกิดมาในโลก ที่เป็นโรงละครโรงใหญ่แล้วตั้งใจปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกบทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขายตั๋วที่กตัญญู ผู้เก็บตั๋วที่กตัญญู ผู้ดูที่กตัญญู ซึ่งแต่ละคนได้สมญาว่ามงคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความกตัญญูของคนที่ได้สมญาว่ามงคลนั้น ว่าเป็นมงคลยอดชีวิตประการหนึ่งเพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญและความสุข^{๗๖}

คุณธรรมคือความกตัญญูนี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้วย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองทั้งต่อคนในสังคมและเป็นธรรมป้องกันความเสียหายที่เกิดขึ้น เป็นคุณธรรมปกครองโลกให้อยู่ได้ และอยู่ด้วยความสงบสุข

๒.๖ สรุปท้ายบท

บุพพการีบุคคล คือ บุคคลที่ทำอุปการะก่อน บุพพการี การกระทำการช่วยเหลือก่อน ด้วยกุศลจิต โดยไม่มีเหตุเลย คือ ไม่มีเหตุที่คนนั้นมีพระคุณกับเรา แต่ก็ทำการช่วยเหลือเพื่อประโยชน์สุขกับคนนั้นจริง ๆ ใครคิดได้บ้าง แม้อาจจะดูมาก แต่ถ้าเทียบกับสัตว์โลกทั้งหมด ที่นับไม่ได้ จึงหาได้ยากในโลก เพราะมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับสัตว์โลกทั้งหมด

อีกนัยหนึ่ง บุคคลใด เมื่อผู้อื่นยังมีได้กระทำการอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็งถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน แล้วกระทำการอุปการะผู้นั้นก็ชื่อว่าบุพพการีเปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพพการีบุคคลนั้น ชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายถูกตัณหาครอบงำไว้ บุพพการี หาได้ยาก เพราะถูกตัณหาความติดข้องครอบงำ ตามที่กล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ที่ทำการช่วยเหลือก่อน ส่วนมากของสัตว์โลกก็ทำเพื่อหวังผลประโยชน์นั้นคือ ถูกตัณหาครอบงำ คือ ต้องการได้รับสิ่งตอบแทนจึงต้องการเป็นที่รัก และต้องการคำชมสรรเสริญ นี่ก็ชื่อว่าถูกตัณหาครอบงำ โลภะครอบงำ การช่วยเหลือนั้น ไม่ชื่อว่า บุพพการี และบางคนก็ไม่ช่วยเหลือเลยเพราะถูก

^{๗๖} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) , มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๒.

ตัณหาครอบงำ คือ ความรักตนเอง ไม่อยากให้ตนเองเหนื่อยเดือดร้อนรักตนเอง จึงไม่ช่วยก่อน ซึ่งส่วนมากสัตว์โลกทั้งหมดที่มีก็ยอมถูกตัณหาครอบงำรักตนเองเป็นส่วนมาก และทำการช่วยเหลือก่อน เพราะหวังอะไรบางอย่างตามที่กล่าวมา ดังนั้น การช่วยเหลือก่อนด้วยกุศลจิต จึงหาได้ยาก บุคคลที่เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก

ผู้ที่แสดงธรรม ที่เป็นบุพพการี ก็หาได้ยากในโลก เพราะผู้ที่เข้าใจพระธรรมคำสอนหาได้ยาก แม้บางคนก็เข้าใจก็ไม่สามารถแสดงได้ก็มีผู้ที่แสดงธรรมที่เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก ผู้ที่แสดงธรรม คือ เป็นผู้ที่มีอุปการะก่อน คือ แสดงธรรมโดยไม่ได้หวังลาภสักการะหรืออย่างอื่น แต่แสดงธรรมเพื่อประโยชน์ของบุคคลนั้น บุพพการีจึงหาได้ยากในโลก โดยนัยนี้ พระพุทธเจ้าเป็นบุพพการี คือ ทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์กับสัตว์โลกให้เกิดปัญญา ละกิเลส โดยไม่ได้หวังอะไรจากสัตว์โลก และ ทำอุปการะกับสัตว์โลกก่อนจึงชื่อว่า บุพพการีที่ประเสริฐสูงสุด และหาได้ยากเพราะพระพุทธเจ้าหาได้ยากในโลกทั้งหมด

มารดาบิดา คือผู้ที่เสียสละให้แก่บุตรธิดา ในทัศนะของพระพุทธเจ้า มารดาบิดาคือพรหม ผู้ให้ชีวิต เป็นพระอรหันต์ผู้มีความรักบริสุทธิ์เป็นครูคนแรกที่สอน ให้ความรู้ คำแนะนำและ คำตักเตือนที่มีคุณประโยชน์ เป็นเทวดาผู้ให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาในทุกเมื่อ และเป็นผู้ที่เมื่อ เคารพบูชาแล้วได้บุญกุศลเป็นอย่างยิ่งในเมื่อแม่เป็นพระอรหันต์ในครัวเรือนอยู่ใกล้เราจึงไม่จำเป็นที่เราจะต้องไปแสวงหาพระอรหันต์ที่อยู่ห่างไกลสำหรับกราบไหว้บูชาให้ได้กุศลผลบุญ สำหรับความรักของแม่นั้น พระพุทธเจ้าทรงถือว่าความรักของแม่สูงส่งเหนือความรักใดเพราะเป็น ความรักที่มีคุณธรรมของพรหมวิหาร ๔ บุตรธิดาทั้งหลายตอบแทนท่านให้สาสมที่ท่านเป็นผู้ที่ เสียสละที่ยิ่งใหญ่

บทที่ ๓

หลักธรรมสำหรับส่งเสริมความเป็นบุพพการี

ตามหลักพระพุทธศาสนา หลักธรรมเช่น หลักศีล สมาธิ ปัญญาเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง สามารถนำหลักธรรมต่าง ๆ มาเสริมสร้างให้เกิดความมั่นคงทางครอบครัว มารดาบิดาและสมาชิกในครอบครัว ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคมได้นั้น พระพุทธองค์ทรงสอนหลักธรรมสำหรับฝึกบุพพการี ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ เป็นแนวทางที่จะนำไปใช้ฝึกฝนตนเองและยังส่งผลต่อผู้ใกล้ชิดให้มีคุณธรรมและศีลธรรมตามสิ่งแวดล้อมหรือกัลยาณมิตรอีกด้วย ในบทนี้จึงนำหลักธรรมสำคัญเพื่อต้องมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

๑. หลักพรหมวิหาร ๔
๒. หลักทศ ๖
๓. หลักฆราวาสธรรม ๔
๔. หลักสังคหวัตถุ ๔

๓.๑ หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหารเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมในการพัฒนาจิตของบุพพการีให้มีพื้นฐานเป็นกุศลอยู่ตลอดเวลา และเป็นหลักธรรมที่คอยควบคุมให้จิตมีความสุข เต็มอิมด้วยตัวเอง แม้แต่การแสดงออกเช่น ความคิด การพูดและพฤติกรรมทางกาย สอดคล้องให้เกิดความสุขแก่คนรอบข้าง พรหมวิหาร ๔ นั้นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสำหรับจิตใจของทุกองค์กร ครอบครัว ประเทศ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นผู้นำ หรือผู้ปฏิบัติงานในองค์กรควรจะต้องมีและในนั้นก็ยังมีผู้ให้ความหมายของพรหมวิหาร ๔ ไว้หลายอย่างดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายพรหมวิหาร ๔

ในคัมภีร์สำคัญคือ พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายของหลักพรหมวิหาร ๔ คือหลักธรรมหรือสิ่งเป็นภาวะเกื้อกูลให้ดำรงอยู่ในภาวะของ พระพรหม^๑ อันหมายถึง ธรรมสำหรับพระพรหมเป็นที่อยู่ของจิตใจ ประกอบด้วย ๔ ข้อ เรียกว่า พรหมวิหารธรรม หลักธรรมดังกล่าวนี้ยังเป็นประโยชน์ต่อคนทั่วไปผู้ปฏิบัติหน้าที่การทำงานไม่ว่าจะทำอะไร ทั้งผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

พรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้ประเสริฐ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหารธรรมก็ถือว่าเป็นพรหมได้ในภาวะขณะที่ดำรงตนเป็นมนุษย์

คำว่า “พรหมวิหาร” มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “พรหม + วิหาร = พรหมวิหาร แปลความตามรูปศัพท์ว่า พรหม มี ว อุปสรรค หฺร ธาตุ ในความหมาย ทรณ ซึ่งแปลว่า เป็นอยู่^๒ การนำไป และคำว่า “วิหาโร” มีอรรถวิเคราะห์ตามรูปศัพท์ว่า “วิหฺรติ เตนาติ วิหาโร (ชโน) แปลว่า “ชนยอมอยู่ด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่าเป็นเครื่องอยู่แห่งชน” (ณ ปัจจัยในกิตติกิจปัจจัย ปัจจัยแห่งนามกิตต์ เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ) ดังนั้นคำว่า “พรหม + วิหาโร = พรหมวิหาโร เป็นศัพท์สมาส เมื่อนำสองศัพท์มารวมกัน ตามหลักทางภาษาบาลี จึงเป็นรูปศัพท์ว่า “พรหมวิหาร” จึงหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม^๓ หรือธรรมประจำใจของพรหมในศาสนาพรหมณ์ เชื่อว่าพรหมเป็น เทพเจ้าสูงสุดที่สร้างโลก และอภิบาลโลก แต่ทัศนะของพระพุทธศาสนา ถือว่า “มนุษย์ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในการสร้างสรรค์ และอภิบาลสังคมด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงพึงทำตัวให้เป็นพรหม หรือมีคุณธรรมความเป็นพรหม และปฏิบัติในลักษณะนี้ เป็นการสร้างสรรค์ตน ด้วยหลักพรหมวิหาร และ นำมาใช้กับมนุษย์และสังคมในฐานะที่มนุษย์สามารถสร้างสรรค์และอภิบาลโลกได้ด้วยมนุษย์เอง^๔

ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ฉบับภาษาไทย อธิบายถึงพรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติ ตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^๕

ในคัมภีร์มหาอิธัมมัตถสังคหฎีกา ได้กล่าวไว้ว่า เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษ มีมาน เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่าพรหม^๖

^๒ หลวงเทพรัตนานุกิษฏ (ทว ธรรมธัช ป.๗), ธาตุปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒๙.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๒๑.

^๔ แสวง บุญเฉลิมวิภาส, รวมคำบรรยายหลักวิชาชีพนักกฎหมาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

^๕ อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑๙๐/๗๕.

^๖ พระสังฆธรรมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถ์ โชติกะ, มหาอิธัมมัตถสังคหฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารธรรมไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอัน ประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความ ประพฤติ จึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตแบบหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ นอกจากนี้ พรหม วิหาร ยังมีความหมายที่สามารถแปลอีกในหนึ่งว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของ พรหม, ธรรมเป็นเครื่องอยู่ อย่างพรหม, หรือธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วย พรหมหรือเป็นเครื่องอยู่ของท่าน ผู้มีคุณยิ่งใหญ่^๗

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารธรรมไว้ว่า พรหม วิหารธรรม หมายถึง บุคคลผู้มีคุณธรรมครบถ้วนบริบูรณ์เท่านั้น^๘

ดังนั้นพรหมวิหารมีความหมายเกี่ยวกับพรหมวิหารว่า เจริญแล้วด้วยคุณพิเศษเหล่านั้น จึงชื่อว่าพรหม อีกอย่างหนึ่งท้าวมหาพรหมกิติ พระตถาคต กิติ พราหมณ์กิติ มารดาบิดากิติ สิ่งที ประเสริฐกิติ ท่านก็เรียกว่า พรหม และพรหมวิหารนี้สามารถนำไปใช้ได้กับทุกคน หน่วยงาน องค์กร สถาบัน พรหมวิหาร จึงหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจ ของพรหม หรือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ ประเสริฐบริสุทธิ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักของจิตใจและกำกับความประพฤติ หรือเป็นธรรมที่ใช้ ในการยึดเหนี่ยวจิตใจ ของผู้ปกครอง ท่านผู้ใหญ่ ถ้าปฏิบัติตนโดยใช้พรหมวิหารเป็นเครื่องมือใน การดำเนินชีวิตแล้ว จึงจะ ชื่อว่า ได้ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ

๓.๑.๒ ความเป็นมาของหลักคำสอนพรหมวิหาร

พรหมวิหารปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ เมตตาสูตฺร กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ทรงเสด็จไปเยี่ยมชาวโกลิยะ และได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ ดังความปรากฏดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกลิยะ ชื่อ หลีททวสนะ แคว้น โกลิยะ ครั้นในเวลาเช้า ภิกษุหลายรูปครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยัง หลีททวสนนิคม ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “การเที่ยวไปบิณฑบาตในหลีททวสนนิคมยังเข้านัก ทาง ที่ดี เราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก”

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เอส.อาร์. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๔- ๑๒๕.

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๓), หน้า ๙.

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นจึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเกิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ๑- ทิศเบื้องล่าง ๒- ทิศเฉียง ๓- แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียนอยู่ มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียนอยู่ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียนอยู่’

แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเกิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียนอยู่’ ผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมเทศนาหรืออนุสาสนีนี้คือ ธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเรา หรืออนุสาสนีของพระสมณโคดมกับอนุสาสนีของพวกเราจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร”

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านภาชิตของอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ลุกจากอาสนะจากไปด้วยคิดว่า “เราทั้งหลายจรรู้ชัดเนื้อความแห่งภาชิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค”

ภิกษุเหล่านั้นครั้งเที่ยวไปบิณฑบาตในหลิหทวสนนิคม กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเข้านี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายครองอันตราวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในหลิหทวสนนิคม ได้มีความคิด

อย่างนี้ว่า ‘การเที่ยวไปบิณฑบาตในหลัทธิวสนนิคมยังเข้านัก ทางที่ดี เราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก’

ครั้งนั้นแล ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงได้เข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้ สันทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกับข้าพระองค์ทั้งหลายดังนี้ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรณ์ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ เป็นนหัทคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่’

แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิวรณ์ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ เป็นนหัทคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่’ ผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมเทศนาหรืออนุศาสน์นี้ คือธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเรา หรืออนุศาสน์ของพระสมณโคดมกับอนุศาสน์ของพวกเราจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร’

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ยินดี ไม่คัดค้านภาชิตของอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ลูกจากอาสนะจากไปด้วยคิดว่า ‘เราทั้งหลายจักรู้ชัดเนื้อความแห่งภาชิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค’ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมีวาทยะอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรถามอย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง กรุณาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง มุทิตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง อุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด’ พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้แล้ว จักไม่สามารถตอบได้ จักถึงความลำบากอย่างยิ่ง ซ่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย ภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เรายังไม่เห็นบุคคลที่จะทำจิตให้ยินดีได้

ด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ เว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากคำสอนของตถาคต
นี้

เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็น
ผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยเมตตา ฯลฯ
๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยเมตตา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อม
ไปในโอสสัคคะ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็มี
ความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลใน
สิ่งปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมาย
รู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศล
นั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลและไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็ม
ีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลและไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้น
คือ สิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลแล้ว เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มื่อเบกขา มี
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง ๒ นั้นอยู่หรือเข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่’ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเมตตาเจโต
วิมุตติว่ามีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกียะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอด
เยี่ยมในธรรมวินัยนี้

กรุณาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็น
ผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยกรุณา ฯลฯ
๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยกรุณา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อม
ไปในโอสสัคคะ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็ม
ีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่ ฯลฯ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้น คือ สิ่ง
ไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลแล้วเป็นผู้มื่อเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มื่อเบกขา มี
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง ๒ นั้นอยู่ หรือบรรลู่อากาศอันญาณจายตนฉานอยู่โดยกำหนดว่า ‘อากาศ
หาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกรุณาเจโตวิมุตติว่ามีอากาศอันญาณจายตนฉานเป็นอย่างยิ่งสำหรับ
ภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกียะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ มุทิตาเจโตวิมุตติที่
บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยมุทิตา ฯลฯ๗. เจริญอุเบกขาสัม
โพชฌงค์ที่สหระคตด้วยมุทิตา อันอาศัยวิเวกอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะหาก
เธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่
ปฏิกุศลนั้นอยู่ ฯลฯ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้น คือ สิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลแล้ว
เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง ๒ นั้นอยู่ หรือ

บรรลุนิยามญาณโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณาหาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงอากาสาณัญ
 ายตนฌานโดยประการทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมุกตาเจโตวิมุตติว่ามีวิญญาณญาณโดยตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับ
 ภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกียะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ อุเบกขาเจโตวิมุตติที่
 บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอุเบกขา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
 อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ฯลฯ ๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอุเบกขา อัน
 อาศัยวิเวกอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้
 ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เรา
 พึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่
 หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้
 ว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่ หากเธอหวังว่า ‘เราพึงมีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลใน
 สิ่งปฏิกุศลและสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่’ ก็มีความหมายรู้ว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลและสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่
 หากเธอหวังว่า ‘เราพึงเว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้น คือ สิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลแล้ว เป็นผู้มึอุเบกขา มี
 สติสัมปชัญญะอยู่’ ก็เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง ๒ นั้นอยู่ หรือบรรลุนิ
 ญายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ เพราะล่วงวิญญาณญาณโดย
 ประการทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่ามีอากิญจัญญายตนฌานเป็นอย่าง
 ยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกียะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้”^๙

ในพระสูตรข้างต้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้พระภิกษุเจริญพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔
 ข้อ เพื่อป้องกันไม่ให้พระภิกษุสงฆ์มีความคิดที่ถ้อยในการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อดับความทุกข์
 โดยตรงอธิบายภาวะของพระพรหมคือภาวะของจิตที่มีความเป็นใหญ่อยู่เหนืออารมณ์ที่มากกระทบ
 ทั้งหลาย ซึ่งเป็นคุณสมบัติของจิตที่บริสุทธิ์ โดยอาศัยหลักการปฏิบัติตามลำดับขั้นของจิตในการเจริญ
 วิปัสสนาภาวนาไปในตัวเพื่อทำที่สุดของทุกข์ได้

๓.๑.๓ องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม

คุณสมบัติของพระพรหม และคุณสมบัติของมนุษย์ที่ปฏิบัติแล้ว ก็สามารถทำให้มนุษย์มี
 คุณสมบัติเทียบเท่า พรหม คุณสมบัติของพระพรหม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คุณสมบัติอัน
 เป็นหลักธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้ รวมกันเข้ากลายเป็น พระพรหม คุณสมบัติของมนุษย์ที่ปฏิบัติได้
 แล้วก็ เทียบเท่ากับพรหม ก็คือ พรหมวิหาร ๔ การที่มุ่งศึกษานี้ จะเห็นได้ว่า ปัจเจกชนที่ประพฤติ
 ตาม พรหมวิหาร ถือว่าเป็นผู้ใหญ่ ที่มีส่วนในการสร้างสรรค์โลกและอภิบาลโลก อยากรู้ก็ตาม เมื่อ

^๙ ส. มหา. (ไทย) ๑๙/๒๓๕-/๑๗๔-๑๗๕.

ทราบถึงคุณสมบัติอันเป็นหลักธรรมของพระพรหม และคุณสมบัติของมนุษย์ที่ทำให้เป็น “พรหม” แล้วควรเข้าใจองค์ประกอบของพรหมได้ง่ายขึ้น และองค์ประกอบของพรหมวิหารแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๑๐}

พระไตรปิฎก ที่ขนิทาย มหาวรรค ได้อธิบาย

ที่ขนิทาย มหาวรรค อธิบายถึงพรหมวิหาร ๔ หรือพรหมวิหาร มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) เมตตา มีความรักความปรารถนาดีต่อประชาชนหรือผู้ใดบังคับบัญชา ตลอดถึงคนทุก ๆ คน อยากให้เขามีความสุขและประสบประโยชน์ทั่วหน้ากัน

๒) กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓) มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นประชาชนหรือผู้ใดปกครองตลอดจนถึงคนทุก ๆ คน ประสบความสำเร็จ งามยิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีอนุโมทนาด้วย

๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่พลอยทับถมซ้ำเติมเมื่อผู้อื่นมีทุกข์ มีโทษที่ประกอบขึ้นเอง เพราะการกระทำ (กรรม) ของตนเองและได้ช่วยแก้ไขโดยธรรมแล้ว ไม่สามารถที่จะช่วย ได้ เพราะสุคติวิสัยที่จะแก้ไข ก็ต้องวางใจเป็นกลาง สมุสาเสมอมนคงดุจตาชั่ง พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและ วางตนปฏิบัติตนไปตามความเที่ยงธรรม^{๑๑}

ในเมตตาสหคตสูตร สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงการละนิรณด้วยจารีญหลักพรหมวิหารว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ๑- ทิศเบื้องล่าง ๒- ทิศเฉียง ๓- แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็น

^{๑๐} ประคัลภ์ จันทรโอชา, “การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหารธรรมในการปฏิบัติงานของบุคลากร สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๐.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

มหัศจรรย์ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัศจรรย์ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่’^{๑๒}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหารมี ๔ ประการ คือ ๑) เมตตา ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ดูได้จากสีหน้าที่บ่งบอก คือ ยิ้มแย้มแจ่มใสและดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่งๆขึ้นไป ๒) กรุณา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นมีความลำบากก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าช่วยเหลือเจือจุน ด้วยความเต็มใจเสมอ ในทำนองสุขก็สุขด้วยนั้นเทียว ๓) มุทิตา ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วยการทอดูทอนเห็นคนที่เขาดีกว่าตัวไม่ได้ ดูได้จากการไปแสดงไมตรีจิตต่อบุคคลอื่นหรือชื่นชมต่อความสำเร็จของผู้อื่นโดยไม่ต้องบังคับใจ^{๑๓}

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงอธิบายองค์ประกอบของพรหมวิหารอย่างเข้าใจได้ง่ายและเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ของคนทั่วไปไว้ว่า องค์ประกอบของพรหมวิหาร ธรรม หรือ พรหมวิหารมี ๔ ประการ คือ

๑) เมตตา คือ ภาวะของจิตที่มีเอื้อโยไมตรีจิตคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์ปราศ จากอาฆาต พยาบาท ชิงแค้น โกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบแจ่มชื่น มอง ด้วยสายตาอันแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข ปราศจากความมุ้งมิ้งที่เป็นภัยเวรทั้งปวง เมตตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นภายในจิต วิธีอบรม คือ ระวังใจมิให้โกรธแค้น ขัดเคือง อาฆาตพยาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายาม สงบระงับเสีย หัดคิดว่าตัวเองรัก สุข ต้องการความสุขฉนั้นใด คนอื่นสัตว์อื่นทั้งปวงก็ฉนั้น เมื่อทำ ความสงบอาฆาตพยาบาทและทำ ไมตรีจิตมิตรใจให้เกิดขึ้นได้แล้ว ควรหัดแผ่จิตเช่นนี้ออกไปแก่ คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือโดยไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยใจที่คิดปรารถนาสุขประโยชน์ดังเช่น คิดว่า “จงอย่ามีเวร อย่ามีเบียดเบียน อย่ามีทุกข์ มีสุขรักษาตนให้สวัสดิ์เถิด”

ภาวะของจิตที่มีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข ย่อมมีอยู่ในตนและในคนที่ เป็นที่รัก อยู่เป็นปรกติ แต่ยังมีเจือด้วยราคะเสนหาบ้าง เจือด้วยอาฆาตพยาบาทในผู้อื่นสัตว์อื่น บ้างนี้ จึงนับว่าเป็นภาวะของจิตที่เป็นสามัญธรรมตา พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนธรรมให้ ปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เป็น

^{๑๒} สังยุตต มหาวรรค. ๑๙/๑๒๕/๑๗๔.

^{๑๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พระในบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๓), หน้า ๘-๙.

สามัญธรรมดาให้เป็นธรรม คือ เป็นคนเกื้อกูลขึ้นมา คือ ให้อภัยใคร่ ปรารถนาสุขดังกล่าวให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้คับแคบเฉพาะตนและ คนซึ่งเป็นที่รักในวงแคบของตนหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่ จำกัดไม่มีประมาณ และให้ปราศจากอาฆาตพยาบาท ทั้งให้บริสุทธิ์จากราคะ สีนหาด้วย เพราะ อาฆาตพยาบาทที่เป็นศัตรูที่ห่างของเมตตาราคะสินหาเป็นศัตรูที่ใกล้ของเมตตา ความรักใคร่ที่เป็นสามัญธรรมดาของโลกย่อมเจือด้วยสิ่งทั้งสองนั้น ทางปฏิบัติอบรมจึงต้องอบรมสิ่งที่มีอยู่เป็น ธรรมดาโลกให้เป็นธรรมขึ้นมา ให้เป็นเครื่องคุ้มครองโลก ดังภาษิตที่ว่า “โลโกปตถมภิกา เมตตา เมตตารธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก”

ฉะนั้น จึงได้มีพุทธสุภาสิตตรัสสอนไว้ให้ยกตนเป็นพยาน หรือเป็นอุปมาแปลความหมายว่า “ตนเองหาคิดค้นด้วยใจไปทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบว่าใครจะเป็นที่รัก ไปกว่าตนในที่ไหนๆ ตนของคนอื่นทั้งหลายก็เป็นที่รักมากมายของเขาเหมือนอย่างนั้น เพราะ เหตุนั้นผู้ที่รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น” และให้ยกคนที่เป็นที่รักเป็นอุปมาว่า “พึงแผ่จิตถึง สัตว์ทั้งปวงด้วยเมตตา เหมือนอย่างเห็นคนผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจแล้วเกิดไมตรีจิตมิตรรักใคร่ ฉะนั้น”

ดังนั้นจึงควรหัดแผ่เมตตาเข้ามาให้ตนเองก่อน แล้วจึงแผ่ไปให้คนอื่น ตั้งต้นแก่คนที่เป็นที่รัก เพราะจะแผ่ไปง่าย แล้วจึงแผ่ไปในคนที่เป็นกลางๆ แล้วจึงแผ่ไปในคนที่เป็นศัตรูไม่ชอบใจ กัน และให้เว้นคนที่งอกอให้เกิดโรคเสียดแทงแก่คนที่ตายไปแล้ว การแผ่เข้ามาในตนเองจะต้องมี ตนเป็นพยานอ้างอิงดังกล่าวข้างต้น พิจารณาจะเห็นได้ว่าตนเองจะต้องมีสุขเพราะจิตใจสงบ ปราศจากอาฆาตพยาบาทเสียก่อน อาฆาตพยาบาทนั้นเหมือนไฟที่เผาใจตนเองให้ร้อน และแผ่ ความร้อนไปถึงคนอื่นด้วย ฉะนั้น ตนเองจึงเป็นบุคคลที่ควรเมตตาและแผ่เมตตาเข้ามาดับไฟที่ เผาใจนี้ลงเสียก่อน ประพรมลงไปด้วยน้ำ คือ เมตตาซึ่งควรที่จะเปลี่ยนจิตใจภาวะที่ร้อนมาสู่ภาวะ ที่เย็นสนิทด้วยมิตรภาพไมตรี เมตตาจึงเป็นธรรมเครื่องที่ใจตนเองให้อยู่เป็นสุขและแผ่ความเย็น ความสุขออกไปถึงผู้อื่นอีกด้วย เมตตาไม่เพียงมีขอบเขต ไม่เพียงมีระยะเวลา ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไร ณ ที่แห่ง ไต ในกาลไหน เมตตาพึงมีได้อย่างเต็มเปี่ยมโดยปราศจากเพราะเมตตาไม่จำเป็นต้องอาศัย ทรัพย์สินของ เมตตาเป็นเรื่องของจิตใจโดยบริสุทธิ์แท้ เมื่อมีจิตใจก็มีเมตตาได้ด้วยกับทุกคน และพึงมีเมตตาอย่างยิ่งด้วยกับทุกคน เพราะไม่เป็นการต้องลงทุนลงแรงอย่างใดเลย เพียงแต่ น้อมใจลงให้อ่อนละมุน ไม่ใจแข็งใจดำ แม้เมื่อรู้เห็นอยู่ว่าเขาเป็นทุกข์ เพียงแต่น้อมใจลง ปรารถนาให้เขาเป็นสุขโดยทั่วกันเท่านั้นเองก็เป็นการแสดงเมตตาแล้ว

๒) กรุณา คือ ภาวะจิตที่หวั่นไหวไปเพราะความทุกข์ร้อนของผู้อื่น เหมือนอย่างถ้าซื้อได้ก็จะซื้อความทุกข์ของเขา คือ จะช่วยทำความทุกข์ของเขาให้หมดสิ้นไป จึงมีโอกาสที่ทนเฉยอยู่ ไม่ได้ต้องขวนขวายช่วยเหลือเพื่อบำบัดความทุกข์ ปราศจากความคิดเบียดเบียนฐ้ำเติมใคร เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีในจิต วิธีอบรมคือ ระวังใจไม่ให้คิดเบียดเบียนใคร และหัดใจให้คิดว่าเมื่อตนเองมีทุกข์ก็ต้องการความช่วยเหลือฉันใด ผู้อื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น ดังนี้ แล้วก็หัดใจให้มีเมตตา

ตาย ให้ชวนช่วยช่วยเปลื้องทุกข์ของผู้อื่นตามความสามารถหรือตามที่ ควรจะทำได้ หัดแผ่จิตใจที่
กรุณาออกไปแก่คนและสัตว์ทั้งหลายโดยเจาะจง หรือโดยไม่เจาะจง ทั่วไป ด้วยความคิดว่า “จงพ้น
ความทุกข์เดือร้อน ฉะนั้น” ภาวะของจิตใจที่ต้องการความช่วยเหลือในเมื่อมีทุกข์ ย่อมมีอยู่เป็น
สามัญธรรมดาแต่ยัง เจือด้วยวิหิงสา คือ ความคิดเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นเพื่อให้ตนพ้นทุกข์ และยัง
ความโศกโทมนัส เมื่อใดเห็นทุกข์ของคนผู้เป็นที่รัก เพราะเป็นภาวะของจิตที่คับแคบต้องการให้ตนเอง
และคนผู้เป็นที่รักของตนพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติอบรมปรับปรุงภาวะที่มีอยู่
ให้ เป็นธรรมขึ้น มิให้คับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไป
ตลอดจนถึงไม่มีจำกัดไม่มีประมาณ และให้ปราศจากวิหิงสาความเบียดเบียน และให้ความสงบ โศก
โทมนัสในเพราะทุกข์ของคนที่เป็นที่รักด้วย เพราะว่าวิหิงสาเป็นศัตรูที่ห่างของกรุณาส่วน ความโศก
โทมนัสเป็นศัตรูที่ใกล้ของกรุณา จึงได้มีพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ให้ยกตนเป็นพยานหรือ เป็นอุปมา
เช่นเดียวกับในข้อเมตตาและให้ยกคนตกยากเป็นอุปมาว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวง ด้วยความกรุณา
เหมือนอย่างเห็นคนตกยากมีความลำบากก็เกิดความกรุณาขึ้น ฉะนั้น”

๓) มุทิตา คือ ภาวะของจิตที่บันเทิงยินดีในเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญด้วยสมบัติ
ต่างๆปราศจากความริษยาเห็นใครพร้อมด้วยสมบัติก็พลอยมีมุทิตาด้วย ตัดความยินร้ายไม่ ยินดี
ด้วยเหตุที่ริษยาเสียได้ มุทิตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นในจิต

วิธีอบรม คือ ระวังใจมิให้ริษยาในเมื่อได้เห็นได้ทราบสมบัติ คือ ความพร้อมต่างๆ
ของผู้อื่น เมื่อความริษยาเกิดขึ้นก็พยายามระวังเสีย หัดคิดว่าตนเองมีความยินดีเมื่อได้สมบัติที่ชอบใจ
อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคนอื่นเขาได้จึงไปริษยาเขา ควรจะพลอยยินดีกับเขา พิจารณาให้เห็นโทษ ของ
ความริษยา เช่นว่า “อริติ โลกนาสิกา ความริษยาเป็นเหตุทำลายโลก เมื่อทำมุทิตาจิตให้ เกิดขึ้นได้ ก็
หัดแผ่เช่นนี้ออกไปแก่คนสัตว์อื่นโดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไปด้วยความคิดว่า จงอย่าวิบัติจาก
สิ่งที่ได้แล้ว ฉะนั้น” ภาวะของจิตที่ยินดีในเวลาได้สมบัติต่างๆ ย่อมมีอยู่ในเมื่อตนหรือคนเป็นที่รักได้
สมบัติที่ ตนได้ก็ยังมีโสมนัสเจือต้นหา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่เป็นอยู่ให้เป็นธรรม
ขึ้น คือ ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักเท่านั้น
แต่ให้กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ โดยให้ปราศจากริษยา ทั้งปราศจาก โสมนัสที่
เจือกิเลสต้นหาด้วย เพราะว่าริษยาเป็นศัตรูที่ห่างของมุทิตา ส่วนความโสมนัสเป็นศัตรู ที่ใกล้ของ
มุทิตา ฉะนั้นก็พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาเช่นเดียวกับในสองข้อข้างต้นและยกให้บุคคลผู้
เป็นที่รักขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้ว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวงด้วย
มุทิตาเหมือนอย่างเห็นบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจกับันเทงยินดี ฉะนั้น”

๔) อุเบกขา คือ ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง เห็นเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลายใน
คราวสอง คือ ในคราวประสบสมบัติและในคราวประสบวิบัติ ก็ไม่ยินดียินร้ายมองเห็นว่าทุกๆคน มี
กรรมที่ทำไว้เป็นของของตน จะมีสุข จะพ้นจากทุกข์ จะไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ก็เพราะกรรมจึง วาง

เฉยได้คือ วาง ได้แก่ไม่ยึดถือไว้ วางลงได้ เฉย คือ ไม่จัดแจงวุ่นวายปล่อยให้เป็นไปตาม กรรมหรือตาม กำหนดของกรรม อุเบกขานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นข้อสุดท้ายที่พึง อบรมให้มีขึ้นในจิต วิธีอบรม คือ ระมัดระวังใจมิให้ขึ้นลงด้วยความยินดียินร้ายทั้งในคราวประสบ สมบัติทั้งในคราว ประสบวิบัติเมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามระงับใจหัดคิดถึงกรรม และผลของกรรม หัดคิด วางลงไปให้แก่กรรม เหมือนอย่างให้กรรมรับผิดชอบเอาไปเสีย เมื่อทำจิตให้อุเบกขาได้ก็หัดแผ่จิต เช่นนี้ออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือโดยไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยความคิดว่า “ทุกสัตว์บุคคลมี กรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับผลกรรม มีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่วก็ต้องรับผลกรรมของกรรมนั้น”

ภาวะจิตเป็นอุเบกขานี้ ย่อมมีอยู่เป็นสามัญธรรมดาในเวลาปกติ ยังไม่มีอะไรมาทำให้เกิด ความยินดียินร้าย แต่ยังเจือด้วยความไม่รู้ (อัญญาณ) และจะเปลี่ยนไปเป็นความยินดียินร้าย ขึ้น ได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ให้เป็นธรรมมากขึ้น คือ ให้เป็น คุณอัน บริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิใช่ในเวลาที่ไม่มีการอะไรมากระทบจิตเท่านั้น แม้มี เรื่องมา กระทบจิตให้ยินดียินร้ายก็จะระงับได้ ทำใจให้สงบเป็นอุเบกขาได้ด้วยความรู้(ญาณ) เพราะความยินดี (ราคะ) และความยินร้าย(ปฏิฆะ) เป็นศัตรูที่ห่างของอุเบกขา ส่วนอุเบกขาด้วย ความไม่รู้ (อัญญาณู เบกขา) เป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ของอุเบกขา ฉะนั้น พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือ อุปมา ดังเช่นว่า ตนไม่ชอบ ให้ใครอื่นเพ่งเล็งชอบใจอยากได้อะไรของตนและไม่ชอบให้ใครอื่น หมายถึงปกป้องร้ายฉันทใด ตนก็ไม่ควร ไปคิดยินดียินร้ายดังนั้นแก่คนอื่น ควรจะมีใจมัธยัสต์คือกลาง เป็นฉันทนั้นและให้ยกบุคคลที่เป็นกลางๆ ขึ้นเป็นอุปมา ดังพระพุทธศาสนสุภาษิตไว้ว่า “พึงแผ่จิต ถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยอุเบกขา เหมือนอย่างเห็น บุคคลผู้มีใจเป็นที่ชอบใจ มิใช่เป็นที่ไม่ชอบใจก็มี อุเบกขา ฉะนั้น”

พรหมวิหารทั้ง ๔ ประการนี้ ผู้ปฏิบัติควรยึดปฏิบัติ โดยเริ่มแรกให้ปฏิบัติด้วยจิตคิด เกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์บุคคลทั้งหลาย คือ เมตตา ซึ่งมีอาการเป็นความคิดเกื้อกูลต่อผู้อื่น จากนั้น เมื่อได้เห็นหรือได้ยินหรือได้คิดว่าเขามีความทุกข์เดือดร้อนก็ปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์ให้ คือ กรุณา ซึ่งมี อาการช่วยบำบัดทุกข์ จากนั้นครั้งได้เห็นมีสุขไม่มีทุกข์ก็พลอยยินดีบันเทิงใจ คือ มุทิตา ซึ่งมีอาการ พลอยยินดีและเพราะไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไปนั้นอุเบกขา คือ อยู่ดูเฉยๆคือ อุเบกขาซึ่งมีอาการ มัธยัสต์เป็นกลาง^{๑๔}

สรุปว่า พรหมวิหารประกอบด้วยองค์ธรรมย่อย ๔ ประการคือ ๑)เมตตา แปลว่า ความ รัก หมายถึง รักที่มุ่งเพื่อปรารถนาดี โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ลักษณะของเมตตา ควรสร้าง ความรู้สึกกุศลอารมณ์ไว้ตลอดวัน ว่าจะเมตตา สงเคราะห์ เพื่อนที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่สร้าง ความลำบากให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ๒)กรุณา หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ๓) มุทิตา

^{๑๔} สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนี, **รวมธรรมะ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิช ซิงจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๕-๒๐๔.

แปลว่า มีจิตใจอ่อนโยน หมายถึง จิตที่ไม่มีความอิจฉาริษยาเจือปน มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใส ตลอดเวลา การแสดงออกถึงความยินดีโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น และ ๔) อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย นั่นคือ มีการวางเฉยต่ออารมณ์ที่มากระทบ ความวางเฉยในพรหมวิหารนี้ หมายถึง เฉยโดยธรรม คือทรงความยุติธรรมไม่ลำเอียงต่อผู้ใดผู้หนึ่ง

๓.๒ สังคหัตถ์ ๔

หลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเกื้อกูลกันของครอบครัวหรือสังคมซึ่งมีการอยู่ร่วมกัน ให้เกิดความสงบร่มเย็นและมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ คือ สังคหัตถ์ ในรูปแบบของการสร้าง วิถีของสังคมสังเคราะห์โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๒.๑ ความหมายของสังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว น้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิมสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจัดไป ทำให้รถแล่นไปได้ ตามที่ต้องการสังคหัตถ์ มี ๔ ประการ คือ

ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่ เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา)

ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ)

อัทธจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป)

สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติดัวให้มีความเสมอดันเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน^{๑๕} (นิสัยเป็นกันเอง)

พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักธรรมนี้ไว้ใน สังคหสูตร ว่าด้วยวัตถุเป็นที่ตั้งของการ สงเคราะห์ โดยทรงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถ์ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหัตถ์ ๔ ประการ ๒-
อะไรบ้าง คือ ทาน (การให้) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) อัทธจริยา (การประพฤดีประโยชน์)
สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

^{๑๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม, กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘.

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลีมัสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้นำสรรเสริญ”^{๑๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า สังคหวัตถุ ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักสงเคราะห์ มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึง คำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอตนเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอ กันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมกันรับรูรวมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๑๗}

จากหลักธรรมข้างต้นมีอธิบายลักษณะของสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการในทางปฏิบัติดังนี้

๑. ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือปันสิ่งของต่างๆของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้แต่ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้ช่วยให้เราเป็นคนไม่ ละโมบ ไม่เห็นแก่ตัว

๒. ปยวาจา คือ การพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบ คายกาวราว พูดในสิ่งที่ประโยชน์เหมาะสมกับกาลเทศะ วิธีการพูดให้เป็นปยวาจานั้นต้องพูด โดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

^{๑๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๑๗} น.พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๓.

๒.๑) เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดจาโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น ไม่พูดเสริมความจากเรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่

๒.๒) เว้นจากการพูดสอเสียด คือ ไม่พูดจาอุยงให้เขาแตกกราว โดยเอาความทางนี้ไปบอก ทางโนนหรือเอาความทางโนนมาบอกทางนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เป็นชวนก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีก็หาทางระงับเสีย

๒.๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดด้วยถ้อยไพเราะคำอ่อนหวานสุภาพ ไม่เอะอะ โวยวาย ไม่พูดเรื่องหยาบคาย เมื่อฟังแล้วมีความสบายใจ

๒.๔) เว้นจากการพูดเพอเจอ คือ ไม่พูดในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือพูดกำกวมวกไปวน มาจนจับใจความไม่ได้ แต่ควรพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีสาระมีเหตุผล

๓. อັถถจริยา คือ ประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ถึงแม้นักเรียนจะอยู่ในวัยเรียน แต่ ก็สามารถบรรลุถึงธรรมข้อนี้ได้ง่าย ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางดังนี้

๓.๑) มีความประพฤติชอบทางกายเรียกว่า “กายสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการทำลายชีวิต

๒. เว้นจากการลักทรัพย์ฉ้อโกงทรัพย์

๓. เว้นจากการประพฤตินิดในกาม

๓.๒) มีความประพฤติชอบทางวาจาเรียกว่า “วจีสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการพูดเท็จ

๒. เว้นจากการพูดสอเสียด

๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ

๔. เว้นจากการพูดเพอเจอ

๓.๓) มีความประพฤติชอบทางใจเรียกว่า “มโนสุจริต” ได้แก่

๑. ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น

๒. ไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น

๓. เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

๔. สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย การที่เราจะประพฤติตนให้เป็นผู้มี “สมานัตตตา” นั้นต้องยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๔.๑) บุคคลาธิษฐาน คือ บุคคลที่เป็นตัวตั้งหมายความว่าถ้าเรามีตำแหน่งมีฐานะสูงส่งขึ้น จะต้องไม่หลงลืมตัวเคยแสดงความเคารพนับถือผู้ใดก็แสดงความเคารพนับถืออย่างนั้น

๔.๒) ธรรมาธิษฐาน คือ ธรรมที่เพนที่ตั้งหมายความว่าบุคคลทุกคนยอมมีความเสมอภาคกัน^{๑๘}

๓.๒.๒ ความสำคัญของสังคหวัตถุ

ในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกัน และกัน เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่าง บิดามารดา บุตร สามี ภรรยา มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูและความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุนหรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา ทาน ในสังคหวัตถุ นี้มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วย ปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทานจึงควร ให้ด้วยความมีเมตตา เพื่อแสดงน้ำใจไมตรีสร้างเสริมมิตรภาพให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้อง ความทุกข์ความเดือดร้อนให้ด้วยมุทิตาส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของจึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ

๑) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

๒) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน และกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

๓) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ บรรณาณาบูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยาย ทวด ตา ยายและบิดามารดา ผู้ที่มีอุปการคุณ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิมใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัวผู้รับยอม ได้รับความดีจากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้ออาไว และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญูถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และ

^{๑๘} วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๑ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓), (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙-๒๓.

การรับ ปานนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด” ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคาย บาดหู บาดใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีมีใจกัน จึงมิได้หมายความว่าเพียงพูดไพเราะหวานจับหูจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวจีสัจจิตทุกประการ การพูด เพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรัก ความนับถือหรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงยำเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ยอมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดีมีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง

จากการศึกษาพบว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภาสิต ยอมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูด ชักชวนให้ผู้อื่นทำการทำงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคุณเคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ แม้แต่สุภาสิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอกเลขเป็นโทพระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด”

เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยำเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิด ความเอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้อง เป็นเหตุให้เกิดความ สนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปราณี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้ สำนึกผิดชอบชั่วดี ยอมเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้า และลับหลัง ยอมเป็นทางเจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

๓. อัตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวนช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

๓.๒.๓ อานิสงส์ของการประพฤติตามหลักสังคหวัตถุ

เมื่อบุคคลได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุได้อย่างสมบูรณ์แล้วย่อมมีอานิสงส์มาก ดังนี้

๑) สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกัน

การอยู่ร่วมกันในสังคมหรือหมู่คณะจำเป็นต้องมีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและประสานหูกณะไว้เพื่อให้เกิดความสามัคคีและอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ได้แก่หลักสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้

๑. ทาน คือ การแบ่งปันสิ่งของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันกัน ไม่ใช่ให้จนร่ำรวยหรือให้จนหมดตัว แต่เป็นการแบ่งปันให้เพื่อแสดงอัธยาศัยไมตรี ผู้ให้ไม่จำเป็นต้องร่ำรวยหรือมีฐานะดีกว่าผู้รับเสมอไป ละยังรวมถึงการช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่หรือทุนทรัพย์สิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกันคือเก๋าคำสุภาพไพเราะน่าฟังชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความคิดเห็นอกเห็นใจให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดีสามัคคีเกิดไมตรีให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งแต่ละกลุ่มที่ได้จัดตั้งขึ้นมา จะมีการแบ่งหน้าที่กันและสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้คือฝ่ายประชาสัมพันธ์ หากฝ่ายประชาสัมพันธ์พูดจาไม่ดีถึงโครงการหรือกิจกรรมจะดีแค่ไหนก็ไม่สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของสมาชิกกลุ่มได้

๓. อุตถจริยา การทำประโยชน์คือช่วยเหลือด้วยแรงกายและชวนช่วยช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นในด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี

๔. สมนัตตตา กวางตันเสมอตันเสมอปลายให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มและบุคคลทั่วไปไม่เอาเปรียบบุคคลที่ด้อยกว่า และเสมอในสุขทุกข์คือร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๑๙}

๒) สังคหวัตถุ ๔ เป็นเครื่องผูกมัดใจคน

การที่จะมัดใจคนได้นั้นต้องอาศัยธรรมะที่จะช่วยผูกมัดจิตใจคนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก จะเห็นได้ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาการใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือไปยังกลุ่มบุคคลจะเกิดขึ้นในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดความเข้าใจอันดีมีทัศนคติที่ดีต่อกันรู้จักการให้และการรับ ความช่วยเหลือหรือคำแนะนำต่าง ๆ โดยที่บุคคลสามารถให้การช่วยเหลือและสนับสนุน เมื่อบุคคลอื่นต้องการการปฏิบัติตนหรือการแสดงออกต่อกัน เช่น ครูกับนักเรียนในลักษณะที่เป็นมิตรโดยให้การสนับสนุนช่วยเหลือสร้าง

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๑๓-๑๔.

ความเข้าใจที่ดีต่อกันมีความใกล้ชิดสนิทสนม โดยที่ครูสามารถให้ความช่วยเหลือและเป็นที่ยอมรับได้เมื่อนักเรียนต้องการในการเรียนการสอนนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยให้บรรยากาศในการเรียนเป็นไปอย่างราบรื่น โดยนักเรียนที่รับรู้ว่าคุณครูปฏิบัติกับตนด้วยความจริงใจ ให้ความรักเอาใจใส่ตนด้วยความจริงใจจะเป็นนักเรียนที่มีความรู้สึกที่ดีกับครู เข้าใจและยอมรับในคำสอนของครูว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นประโยชน์แก่การนำไปปฏิบัติ ลักษณะการปฏิบัติตนของครูกับนักเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ดีกับนักเรียนโดยอาศัยการปฏิบัติต่อนักเรียนด้วยความจริงใจ ให้นักเรียนเกิดความรู้สึกที่ดีและยอมรับการปฏิบัติของครูนั้นเป็นการเสริมสร้างลักษณะทางจิตและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของนักเรียน เช่น พฤติกรรมเชื่อต่อสังคม ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ดีงามพฤติกรรมหนึ่งนั้น ครูสามารถปฏิบัติโดยให้ความสำคัญกับนักเรียนของตนเอง เข้าใจความแตกต่างของนักเรียนแต่ละคนทำตนเป็นกันเองกับเด็กไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลยนักเรียนจนเกินไป ให้ความยุติธรรมกับนักเรียนทุกคนยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลของนักเรียนและแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมกับนักเรียน ลักษณะของครูเหล่านี้จะเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนซึ่งจะช่วยให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างราบรื่นทำให้นักเรียนเกิดทัศนคติที่ดีต่อครูและยอมรับคำสั่งสอนของครูไปปฏิบัติต่อไปได้^{๒๐}

๓) สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

การให้เพื่อสงเคราะห์นี้หมายถึงการให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ ร้อยรัดใจให้ร่วมกันเป็นหมู่ และเห็นอกเห็นใจกัน รักใคร่นับถือสนิทสนมกันมั่นคง จะเห็นได้จากมีกองทุนช่วยเหลือ การเสียสละเงินของทุกคนที่สมัครใจเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนถือเป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่ม แสดงให้เห็นว่าทุกคนมีความคิดที่จะช่วยเหลือกัน ก่อนที่จะไปขอรับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของของตนช่วยเหลือกัน ตลอดจึงให้ความรู้และแนะนำทั้งเสียสละแรงกายและเวลาเพื่อส่วนรวมและสิ่งที่มีงมงัน ด้วยการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน วาจาอันเป็นที่รักจะก่อให้เกิดความสามัคคีเกิดมิตรไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึงสิ่งที่ทุกคนยอมรับในกฎกติกา ที่ได้ซึ่งตั้งขึ้นมาร่วมกัน ทำให้แสดงถึงการประพฤติปฏิบัติร่วมกันและผลประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกันก็คือ มิตรที่ดีต่อกันที่ทุกคนจะได้รับร่วมกัน จึงเป็นแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหาในการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า สังคหวัตถุ คือ คุณธรรมที่เป้นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และ ประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ตามหลักความสงเคราะห์อันประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ ทาน การให้ปันสิ่งของที่เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ปยวาจา ไซถอยคำวาจาที่ไพเราะ พูดแต่เรื่องที่เป็นสาระเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อตถจริยา ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องของอยู่ด้วยความเต็มใจ สมานัตตตา เปนผู้ไม่ถือตัว เขากับคนใดทุกระดับและเสมอตนเสมอปลาย

^{๒๐} พุทธศาสนิกชน, บริหารธุรกิจแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: อตัมมโย, มปป.).

๓.๓ ขรവാสธรรม ๔

๓.๓.๑ ความหมายของขรวาสธรรม

ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ขรวาสธรรม ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาค่าต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นได้

ขรวาสธรรม คือหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในอาฬวกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โดยตรัสตอบคำถามของอาฬวกยักษ์ถึงธรรม ๔ ประการนี้ว่า “เชิญท่าน ถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูเถิดว่า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่า สัจจะ ทมะ ชันติ จาคะเล่า” “มี ธรรมะของผู้ครองเรือน ๔ คือ สัจจะ ทมะ ธิติ (ชันติ) และจาคะ ละโลกนี้ไปแล้วยอมเสร้างโศก”^{๒๑}

อนึ่ง ในอาฬวกสูตร ซึ่งว่าด้วยอาฬวกยักษ์ทูลถามปัญหา ที่ปรากฏในขุททกนิกายสุตตนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสตอบย้าหมวดธรรมข้อนี้ว่า “เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เหล่าอื่นดูเถิดว่า ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่าสัจจะกัตติ เหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่าทมะกัตติ เหตุให้ผูกมิตร สหายไว้ได้ที่ยิ่งไปกว่าจาคะกัตติเหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่าชันติกัตติ มีอยู่หรือไม่”^{๒๒}

ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนหลายหลักที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ชาวพุทธรู้จักการเสียสละเพื่อความสงบสุขของตนเอง สังคม ครอบครัว และประโยชน์ส่วนรวม หนึ่งในนั้น ได้แก่ ขรวาสธรรม คือ ธรรมสำหรับขรวาส ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้ครอง เรือน ซึ่งประกอบด้วย บุตร ภรรยา สามี บิดา มารดา และบริวารเครือญาติ เป็นต้น เรียกอีก อยางว่า “คฤหัสถ์” หมายถึง หลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ และผู้ที่อยู่ครองคู่เป็นสามีภรรยา กันควรนำไปปฏิบัติ เพิ่มขึ้นจากการรักษาศีล และการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตการครองเรือนและการอยู่ร่วมกันในสังคม

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับขรวาสธรรม ๔ มีผู้ให้ความหมายของ หลัก ขรวาสธรรม ๔ ไว้ดังนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า “ขรวาสธรรม ๔” หมายถึง ธรรมสำหรับขรวาส ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ประกอบด้วย

^{๒๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖.

^{๒๒} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑ ๑/๕๔๕.

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง พุดจริง ทำจริง จริ่งใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อโดยอ้อมเป็นเหตุให้เกิดความระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความร้าวฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว ฝึกหัดตัดนิสัย ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่อง ของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืน ประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่าง ปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต จนไม่สามารถแก้ไขได้

๓. ขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ตั้งหน้าทำหน้าทีการทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ทอดถอนอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และยังคงต้องมีความอดทนต่อความลำบาก ตรากตรำ และเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบกิจการงานอาชีพเป็นต้น มีสติอดกลั้น คิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี

๔. จาคะ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนให้ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดถึง ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย และยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กันการ แสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตัวได้^{๒๓}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของฆราวาสธรรม ออกเป็น ๒ ประการ คือ

ประการแรกเป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ประการที่ ๒ เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ให้สำเร็จ

๑. เป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสัจจะ หมายถึง ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูงซื่อตรงต่อลูกเมีย ซื่อตรงต่อเวลา ซื่อตรงต่อการทำงาน ทมะ หมายถึง ข่มใจ อย่าให้เกิดโทสะอย่าให้เกิดความรักหรือความเกลียด ขันติ หมายถึง อดทนต่อความร้อน ความหนาว ความเหนื่อย อดทนต่อคำตำราจาคะ หมายถึง การให้ทาน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มิตรสหาย

๒. เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ให้สำเร็จสัจจะ หมายถึงความจริงใจ ความตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติในสิ่งนั้น เมื่อจะทำสิ่งใด หรือปฏิบัติธรรมข้อใดแล้ว ก็ควรตั้งใจจริง ทำอย่างสุดความสามารถทำให้ถึงที่สุด ดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทำความเพียรเพื่อตรัสรู้

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

ก็ได้ตั้งสัจจาธิษฐานว่า แม้จะเหลือเพียงแต่กระดูกก็จะไม่ลุกขึ้นจากที่นั้น ถ้าไม่บรรลूसัมมาสัมโพธิญาณ ในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกันถ้ามีสัจจะหรือสัจจาธิษฐาน คือทำให้มันจริง ๆ ตั้งใจจริง ๆ ก็จะช่วยให้ทุกคนประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจ ทมะ หมายถึงบังคับตัวเอง บังคับใจตนเอง ไม่ให้หลงไปตามแรงของสิ่งที่มายั่ว ซึ่งแม้จะยากเย็นเพียงใดก็ต้องพยายามบังคับให้ได้ ในการบังคับนั้นต้องใช้ไหวพริบและความฉลาดเข้าต่อสู้ เพราะจิตใจเมื่อถูกบังคับก็จะขัดขึ้นยิ่งกว่าช่างที่ตมมันเสียอีก ซึ่งการบังคับจิตใจของตนเอง นั้นก็มี ๒ วิธีด้วยกันคือ ๑. ธรรมเนียมแรก คือ การปลอบประโลมจิตใจค่อยๆ ปลอบโยน ๒. ธรรมเนียมที่สอง คือ การบังคับโดยตรงการตัดใจไม่ทำอะไรในสิ่งนั้น ซึ่งทั้ง ๒ วิธีนี้ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ชนิด เมื่อมีทมะแล้วยังต้องใช้ขันติเข้ารองรับ ต้องอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส ไม่ว่าจะเป็ราคะ โทสะ โมหะ หรืออื่น ๆ ต้องใช้ความอดทนอย่าหลงไปตามสิ่งยั่วหรือกิเลส จาคะ หมายถึงบริจาคออกไป สละสิ่งที่ไม่ต้องการที่มีอยู่ในจิตใจให้หลุดออกไปประบายความสับสนวุ่นวายออกไปจากจิตใจ อาจจะเป็นโดยการสวดมนต์หรือการพักผ่อนให้ถูกวิธีขรวัสธรรม คือสัจจะ ทมะ ชนิด จาคะ นี้เป็นเครื่องมือกำจัดมาร เป็นเครื่องมือที่จะสร้างสิ่งที่ปรารถนาในทุกกรณีไม่ใช่เฉพาะเป็นธรรมของขรวัสเท่านั้น แม้แต่บรรพชิตที่ต้องการจะบรรลุผลนิพพาน ก็ยังต้องใช้ธรรมข้อนี้ด้วยเช่นกัน^{๒๔}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่าสัจจะ หมายถึงความจริงลงไปในเรื่องที่จะกระทำและสัจจาธิษฐาน คือตั้งจิตด้วยสัจจะมันลงไปในการที่จะทำในการที่จะประพฤติเพื่อละกิเลส ทมะ หมายถึงการบังคับตัวเอง เป็นธรรมที่จะใช้สกัดกั้นความโกรธในขั้นเริ่มต้นแต่ถ้าบังคับไม่ได้ หรือบังคับไม่อยู่ก็ใช้ธรรมข้ออื่น เช่นปัญญา ขันติและอื่น ๆ เข้าช่วย ขันติ หมายถึงความอดกลั้น ความอดได้ รอได้ คอยได้ เป็นเครื่องห้ามความผลุนผลัน ความโกรธ ขันติเป็นแกนกลางในการประพฤติพรหมจรรย์ของผู้บำเพ็ญพรตทั้งหลาย คนส่วนใหญ่ไม่ชอบอดกลั้น เนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องเสียเกียรติหรือขี้แพ้ อะไรทำนองนั้นแต่ถ้ารู้จักฝึกความอดกลั้นหรือฝึกให้มีขันติได้มาก ๆ ก็จะเป็นคนที่ไม่โกรธง่าย จาคะ หมายถึงสละการให้ทาน สละกิเลสตามโอกาสที่ต้องสละเป็นรูรั่วที่ระบายกิเลสออก

หลวงภิกษุ อรรถโยธิน ได้กล่าวไว้ว่าเป็นธรรมโดยตรงของขรวัส เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เป็นสามัคคีธรรมอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดความไพบุลย์และตั้งตระกูลให้ถาวรมีความสุขเจริญ สัจจะ หมายถึง สัตย์ซื่อแก่กัน ซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณธรรมที่สำคัญในการคบหาของประชาชน ถ้าหากแต่ละบุคคลต่างประพฤติซื่อตรง ไว้วางใจซึ่งกันและกันย่อมจะนำความเจริญมาสู่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ทมะ หมายถึง รู้จักข่มจิตของตน ความข่มใจเป็นคุณธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งเพราะคนทั้งหลายย่อมมีอัธยาศัยแตกต่างกัน ถ้าไม่มีการข่มใจปล่อยให้ประพฤติไปตามกิเลสย่อมทำให้เกิดสามัคคีกันโดยง่าย จึงควรต้องมีอุบายข่มใจของตนเมื่อ

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, **ขรวัสธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๕.

ถูกกิเลสเข้าครอบงำอย่าหุนหัน กระทบลงไปตามอำนาจของกิเลส ผู้ที่มีทมะยอมเป็นผู้ที่อยู่ห่างจากความผิดพลาด ทั้งเป็นผู้อาจารย์สามัคคี ชั้นดี หมายถึง อดทน อดกลั้น เมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ มากระทบ ทำให้เกิดโทสะ เมื่อใช้ ทมะ คือ รู้จักข่มใจตนเข้าช่วยแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ ก็ต้องใช้ชั้นดี อดกลั้นเข้าช่วยอีกแรงหนึ่ง คือ ต้องรู้จัก อดกลั้นต่อเหตุการณ์อันจะยั่วให้เกิดโทสะ จาคะ หมายถึง สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน การให้เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นการผูกไมตรีซึ่งกันและกัน เพราะคนเกิดมามีสุข มีทุกข์ มีฐานะ มีอาชีพ แตกต่างกันไป ดังนั้น จึงควรมีน้ำใจไมตรี อารีย์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน^{๒๕}

ชัยวัฒน์ อัทพฒน์ ได้กล่าวว่าเป็นธรรมสำหรับฆราวาสปฏิบัติฆราวาส คือผู้ ครองเรือน ชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคม การสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขา ต้องรู้จักข่มจิตของตน เมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดี ต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคนสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อนฆราวาส คือ

๑. สัจจะ หมายถึงมีความจริงใจต่อคนอื่น

๒. ทมะ หมายถึงมีนิสัยข่มความรู้สึกรู้สึกของตน

๓. ชั้นดี หมายถึงมีความอดทน

๔. จาคะ หมายถึงบริจาคนสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์คนอื่น^{๒๖} พระศรีธรรมนิเทศ ได้กล่าวถึงความหมายของชั้นดีว่า ชั้นดี คือความอดทน แยกออกเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. ทนลำบากหมายถึงทนลำบากเพราะทุกขเวทนา อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ เอาชนะความเจ็บป่วยได้ถึงป่วยก็สามารถหายได้โดยไว

๒. ทนตรากตรำ หมายถึงไม่คำนึงถึงความร้อน หนาว แดด ฝน หิวก็กิน กระทบก็ตีมีเหนื่อยก็พัก เสร็จแล้วก็รีบทำงานต่อไปจนสำเร็จเรียนร้อย

๓. ทนเจ็บใจ หมายถึงความอดกลั้นเป็นชั้นดีขั้นสูงสุด เรียกว่าอริวาสนชั้นดี ผู้ที่มีอริวาสนชั้นดี ย่อมเป็นผู้ที่มีใจสะอาด สบาย ปลอดภัย เพราะเมื่อมีอารมณ์ใด ๆ มากระทบก็สามารถที่จะอดกลั้นไว้ได้ทนไว้ได้ไม่แสดงออกมา

สรุปความหมายของฆราวาสธรรม ๔ เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับ

^{๒๕} กลิน อัทธโยธิน, หลวง. **อธิบายธรรมวิภาค น.ธ.ตรี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๑๑), หน้า ๒๒.

^{๒๖} ชัยวัฒน์ อัทพฒน์และทวี ผลสมภพ, **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๙๘-๙๙.

ชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคนิสัยของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือนร้อน ฆราวาสธรรม ข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ข้อที่ ๒ ทมะ หมายถึงพยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อย ๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ข้อที่ ๓ ขันติคือความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ข้อที่ ๔ จาคะ หมายถึงความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือ ความเสียสละมี ๒ คือ ๑) สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทำบุญให้ทาน ๒) สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใครไม่พยายาบท ฆราวาสธรรม ๔ เน้นความมีคุณธรรมทั้งด้านความมีสัจจะ ความมีทมะ ความมีขันติ และมีจาคะ ให้เกิดขึ้นอย่างเกื้อกูลกันอย่างดีเพื่อให้มีจริยธรรมและมีคุณธรรม เพราะหลักฆราวาสธรรม ๔ หมายถึง ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ในการครองชีวิตครอบครัว

๓.๓.๒ ความสำคัญและองค์ประกอบของฆราวาสธรรม

ในการศึกษาเอกสาร ที่เกี่ยวข้องใน เรื่องนี้ความสำคัญของฆราวาสธรรม ๔ หรือ ธรรม สำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ มีความสำคัญดังต่อไปนี้

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อใดย่อมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวงแคลงใจกันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดั้งเดิม

๒. ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรมกลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้เป็นอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

๓. ขันติ ความอดทนอดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรมและความต้องการบางอย่าง ซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้วบางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้นระงับใจไม่ก่อเหตุให้เรื่องลุกลามกว้างขยายต่อไปความร้ายจึงจะระงับลงไป นอกจากนี้ยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำและเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบกิจการงานอาชีพ เป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยพิบัติ ความตกต่ำคับขันไม่ตีโพยตีพาย แต่มีสติอดกลั้นคิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดีชีวิตของคุณครองที่ขาดความอดทน ย่อมไม่อาจประคับประคองพากันให้รอดพ้นเหตุร้ายต่าง ๆ อันเป็นประดุจ มรสุมแห่งชีวิตไปได้

๔. จาคะ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุขจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มีให้หมายแต่เพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของอันเป็นสิ่งที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่าย ๆ เท่านั้น แต่ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตนได้ เช่น ในคราวที่คู่ครองประสบความทุกข์ความเจ็บไข้หรือมีธุรกิจใหญ่เป็นต้น ก็เสียสละความสุขความพอใจของตน ขวนขวายช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลเป็นที่พึ่งอาศัยเป็นกำลังส่งเสริมหรือช่วยให้กำลังใจได้โดยประการใดประการหนึ่งตามความเหมาะสม รวมความว่า เป็นผู้จิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว ชีวิตครอบครัวที่ขาดจาคะก็คล้ายการลงทุนที่ปราศจากผลกำไรมาเพิ่มเติม ส่วนที่มีมาแต่เดิมก็คงที่หรือค่อยร่อยหรอพร่องไป หรือเหมือนต้นไม้ที่ไม่ได้รับการบำรุง ก็มีแต่อัับเฉาร่วงโรยไม่มีความสดชื่นงอกงาม

จากความหมายพอจะสรุปได้ว่า ผู้หวังความเจริญควรน้อมนำหลักพร้าวจาคะ ๔ มาประพฤติปฏิบัติ จะทำให้จิตใจเป็นกุศล ชีวิตมีความสุขและประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงาน หลักพร้าวจาคะ ๔ เป็นหลักคุณธรรมสำหรับกรครองเรือนซึ่งเป็นหลักการครองชีวิตของ ศฤทศ์ประกอบไปด้วย ๑) สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง ๒) ทมะ หมายถึง การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา ๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความ ขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย ๔) จาคะ หมายถึง ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและ ผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของ ผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัว

๓.๔ หลักธรรมทิศ ๖

หลักธรรมเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มีชีวิตรวมกันอยู่ในสังคมมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวันมีความสัมพันธ์กันในหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐและเอกชน มนุษย์เป็นสัตว์สังคมติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมคือสถาบันครอบครัวจนถึงใหญ่สุดของสังคมคือสถาบันชาติบุคคลจะอยู่ในสังคมโดยอยู่อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษย์สัมพันธ์ดี มีความประพฤติ เรียบร้อยดีงาม มีคุณธรรมศีลธรรม จริยธรรมประจำใจมีหลักธรรมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

๓.๔.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของหลักทศ ๖

ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย) สิงคาลกสูตรว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่เฝ้าหือกระแดเขตกรุงราชคฤห สมัยนั้น สิงคาลกะคหบดีบุตร ลูกขึ้นแต่เขาออกจากกรุงราชคฤห มีผาเปยก มีผมเปยก ประคอง...สิงคาลกะ คหบดีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ในอริยวินัย(ธรรมนิยมแบบแผนของพระอริยะ) เขาไม่ไหว้ทศ ๖ กันอย่างนี้

สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในอริยวินัย เขาไหว้ทศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ตามวิธีการไหว้ทศ ๖ ในอริยวินัยเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าว

สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลส(กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม ๑๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทศ ๑-๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก่อนจะตาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ‘นี่แน่ะลูก เจ้าฟังไหว้ทศทั้งหลาย’ ข้าพระองค์สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤหมีผาเปยก มีผมเปยกประคองอัญชลี ไหว้ทศทั้งหลาย คือ ทศเบื้องหน้า ทศเบื้องขวา ทศเบื้องซ้าย ทศเบื้องหลัง ทศเบื้องล่าง ทศเบื้องบนอยู่”

กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวกจะได้แล้วอะไรบ้าง คือ ๑. กรรมกิเลสคือปาณาติบาต ๒. กรรมกิเลสคืออทินนาทาน ๓. กรรมกิเลสคือกาเมสุมิฉฉาจาร ๔. กรรมกิเลสคือมุสาวาท กรรมกิเลส ๔ ประการนี้ ที่อริยสาวกนั้นละได้แล้ว”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จเรียกว่า เป็นกรรมกิเลส บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ”

อริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ปุณฺณ ๑. ย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม ๒. ย่อมถึงโทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม ๓. ย่อมถึงโมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา) ทำบาปกรรม ๔. ย่อมถึงภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ทำ

บาปกรรม ส่วนอริยสาวก ๑. ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ๒. ย่อมไม่ถึงโทสาคติ ๓. ย่อมไม่ถึงโมหาคติ ๔. ย่อมไม่ถึงภยาคติ อริยสาวกย่อมไม่ทำบาปกรรม โดยเหตุ ๔ ประการนี้

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ ต่อไปอีกว่า “บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น”

อริยสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อะไรบ้าง คือ ๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เสียวรภัยทันตาเห็น ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท ๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง ๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอายุ ๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทน ๒. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา ๓. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ๔. เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ ๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ๖. ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น) ๒. มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น) ๓. มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น) ๔. มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น) ๕. มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น) ๖. มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)

คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมิโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ผู้ชนะยอมก่อเวร ๒. ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์สินที่เสียไป ๓. เสียทรัพย์สินทันตาเห็น ๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ ๕. ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วยเพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมิโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมิโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย ๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย ๓. เขามีนักเลงเหล่าเป็นมิตรสหาย ๔. เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย ๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย ๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมิโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมิโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน ๒. มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน ๓. มักอ้างว่า ‘เวลายื่นเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน ๔. มักอ้างว่า ‘เวลายังเข้าเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน ๕. มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน ๖. มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน เมื่อเขา มากไปด้วยการอ้างเลข ผัดเพี้ยนการทำงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ ถึงความเสื่อมสิ้นไป คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมิโทษ ๖ ประการนี้แล”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวรพยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนดีแต่พูดก็มี เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น ผู้ใดเป็นเพื่อนได้ ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อนแท้ เหตุ ๖ ประการนี้ คือ (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมารยาทและความประพฤติชั่ว ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือจากโลกนี้และจากโลกหน้า

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ (๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง (๒) นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง (๔) นอนหลับในกลางวัน เที้ยวกลางคืน (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ ผู้ใดเล่นการพนัน ตีมสุรา ล่วงละเมิดหญิงผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คนเลว และไม่คบหาคนเจริญ ผู้นั้นย่อมเสื่อมดุจดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น ผู้ใดตีมสุรา ไร้ทรัพย์สิน ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ ผู้นั้นจักจมลงสู่หน้เหมือนก้อนหินจมน้ำ จักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที คนชอบนอนหลับในกลางวันไม่ลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาประจำไม่สามารถครองเรือนได้ ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยหนุ่มสาวที่ละทิ้งการทำงาน โดยอ้างว่า ‘เวลานี้หนาวเกินไป เวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป’ เป็นต้น ส่วนผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษ ไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อน ยิ่งไปกว่าหญ้า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข”

คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม คือ

๑. คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๒. คนดีแต่พูด พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๓. คนพูดประจบ พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๔. คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่าไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว (๒) เสียน้อยปรารถนาจะได้มาก (๓) เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน (๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียมโดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว ๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ไม่หาประโยชน์มิได้ ๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้องคหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แลคหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม ๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม ๓. สรรเสริญต่อหน้า ๔. นินทาลับหลัง

คหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียมโดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักชวนไปในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท
๒. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน
๓. เป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น
๔. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักชวนไปในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่น

อย่างเดียว (๒) มิตรดีแต่พูด (๓) มิตรพูดประจบ (๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสียฉนั้น”

คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี(มิตรแท้) คือ

๑. มิตรมีอุปการะ ฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๓. มิตรแนะนำประโยชน์ ฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๔. มิตรมีความรักใคร่ ฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี

คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้
๔. เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโศกทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น

คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. บอกความลับแก่เพื่อน
๒. ปิดความลับของเพื่อน
๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๔. แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๔. บอกทางสวรรค์ให้

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน
๒. พอใจความเจริญของเพื่อน
๓. ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน
๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอฟังทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวรพยากรณ์ภชาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วม

ทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้วพึงเข้าไปคบหาด้วยความจริงใจ เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกขณะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นขณะนั้น คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้”^{๒๗}

เมื่อกล่าวถึงลักษณะของบุคคลต่าง ๆ แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสแนะนำวิธีการปฏิบัติหรือหน้าที่ของบุคคลในสถานะต่าง ๆ ที่ต้องมีหน้าที่รับผิดชอบเพื่อไม่ทำให้เกิดความเสื่อมเสียหรือปัญหาต่อผู้อื่น คือต้องรู้ความรับผิดชอบในลักษณะคุณสมบัติทางธรรมและเป้าหมายของการดำเนินชีวิต ต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงหลักวิธีการป้องกันตามหลักการของอริยวินัย ดังปรากฏในพระสูตรเดียวกัน ดังนี้

“ อริยสาวกเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ เป็นอย่างไร คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ

พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า

พึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา

พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง

พึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย

พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง

พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒. จักทำกิจของท่าน

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล

๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ ๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๖๕/๑๙๙-๒๑๑.

คหบดีบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ลูกขึ้นยืนรับ ๒. เข้าไปคอยรับใช้ ๓. เชื้อฟุ้ง ๔. ดูแลปรนนิบัติ ๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. แนะนำให้เป็นคนดี ๒. ให้เรียนดี ๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี ๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย ๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

คหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ให้เกียรติยกย่อง ๒. ไม่ดูหมิ่น ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. มอบความเป็นใหญ่ให้ ๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. จัดการงานดี ๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พุดจาหลอกหลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

คหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แลย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

คหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องต่ำนั้นเป็นอันชื่อนายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แลย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม

๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๖. บอกทางสวรรค์ให้

คหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิศเบื้องบนนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้วจึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

คฤหัสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถพิงไหว้ทิศเหล่านี้ บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเจียมตน ไม่แข็งกระด้าง เช่นนั้น ย่อมได้ยศ คนขยัน ไม่เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย คนมีความประพฤติไม่ขาดตอน มีปัญญา เช่นนั้น ย่อมได้ยศ คนชอบสงเคราะห์ ชอบสร้างเมตรี รู้เรื่องที่เขายก ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำ ชี้แจงแสดงเหตุผล เช่นนั้น ย่อมได้ยศ ทาน(การให้) เปยยวัชชะ(วาจาเป็นที่รัก) อตถจริยา(การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้ และสมานัตตตา(การวางตนสม่าเสมอ) ในธรรมนั้น ๆ ตามสมควรสังคหธรรมเหล่านี้แล้วช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิมสลักเพลาคุมรถที่แล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่มีสังคหธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุแต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ”^{๒๘}

ดังนั้นตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าข้างต้น บุคคลในสังคมซึ่งเราควรที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่าง กันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเรา เป็นวิธีปฏิบัติตอบสนองต่อคนที่เราเกี่ยวข้อง ในสังคมนั้นเอง พระพุทธองค์ตรัสเรียกด้วยคำเปรียบเทียบว่า ทิศ ๖ เพราะเป็นจุดทิศที่อยู่รอบตัวเราเพื่อให้มองเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ได้แก่

๑. ทิศเบื้องหน้า	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทิศเบื้องขวา	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
๔. ทิศเบื้องซ้าย	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทิศเบื้องล่าง	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๓/๒๑๒-๒๑๘.

๖. ทิศเบื้องบน คือ ผู้มีคุณความดีสูง ได้แก่ พระสงฆ์

๓.๔.๒ หลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบของทิศ ๖

ทิศ ๖ นั้น คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งแต่ฝ่ายจะต้องปฏิบัติต่อกันในฐานะบุพพการีบุคคล และกตัญญูกตเวทิตะบุคคล ตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ ดังนี้

๑) ทิศเบื้องหน้า (ปุตฺถิมทิศ) คือ ผู้มาก่อน ได้แก่ บิดามารดา

หน้าที่ของบุตรธิดาต่อมารดาบิดา บุตรธิดา พี่บารุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒. จักทำกิจของท่าน

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

๒. หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา

เมื่อบุตรธิดาบารุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ แล้วมารดาบิดาก็ยอมอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๔) หารรยา(สามี) ที่สมควรให้

๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

เมื่อบุตรธิดาบารุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมารดาบิดาได้อนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหน้านั้นก็ชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๒) ทิศเบื้องขวา คือ ผู้ที่ควรเคารพ ได้แก่ ครูอาจารย์

ศิษย์พี่บารุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ

๒. เข้าไปคอยรับใช้

๓. เชื้อฟุ้ง

๔. ดูแลปรนนิบัติ

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๔. หน้าที่ของอาจารย์ต่อศิษย์

เมื่อศิษย์บำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว อาจารย์ก็ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

เมื่อศิษย์บำรุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และอาจารย์ได้ อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการเช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องขวา ก็ชื่อว่าศิษย์ได้ปกป้องทำให้ เกษมปลอดภัยแล้ว

๓) ทิศเบื้องหลัง คือ ผู้ตามมาได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง

หน้าที่ของสามีภรรยา สามี พี่งบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพาดินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว
๖. หน้าที่ของภรรยาต่อสามี

เมื่อสามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ภรรยาก็ ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพาดินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

เมื่อสามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และภรรยาได้ อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหลังนี้ก็ชื่อว่าสามีได้ปกป้องทำให้ เกษมปลอดภัยแล้ว

๔) ทิศเบื้องซ้าย คือ ผู้เคียงข้าง ได้แก่ มิตรสหาย

กุลบุตรพี่งบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน
๘. หน้าที่ของมิตรสหายต่อกุลบุตร

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว มิตร สหายก็ยอมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาท
๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาท
๓. เมื่อมีภัย ก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมิตร สหายได้อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องซ้ายนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตร ได้ปกป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๕) ทิศเบื้องล่าง คือ ผู้เป็นฐานกำลัง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน

หน้าที่ของนายต่อทาสและกรรมกร นายพึงบำรุงทาส (คนรับใช้) และกรรมกร (ลูกจ้าง) ผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส
๑๐. หน้าที่ของทาสและกรรมกรต่อนาย

เมื่อนายบำรุงทาส และกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ทาสและกรรมกรก็ยอมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนที่หลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดี
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

เมื่อนายบำรุงทาส และกรรมกรผู้เป็นทศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และทาสกรรมกรได้อนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทศเบื้องล่างนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรนาย ได้ปกป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๖) ทศเบื้องบน คือ ผู้มีคุณความดีสูง ได้แก่ พระสงฆ์

ทศเบื้องบน คือ ผู้ที่รักษาศีลมากกว่าเรา ซึ่งเราในที่นี้หมายถึงฆราวาสที่ไม่ใช่ภิกษุ ผู้ที่รักษาศีลที่สูงกว่านี้ ได้แก่ สามเณร ภิกษุ ภิกษุณี (ภิกษุณีปัจจุบันไม่มีการบวชให้แล้ว) จึงถือเป็นผู้ที่ควรแก่การสักการะให้เหนือกว่าตน

ทศเบื้องบนมีอุปการะต่อเรา คือ

๑. เป็นผู้สั่งสอนธรรมให้รู้แจ้ง
๒. เป็นผู้ยั้งซึ่งกุศลกรรมให้เกิดแก่เรา ให้เกิดแก่ญาติมิตร ให้เกิดแก่ผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไป

๓. เป็นให้ข้อเสนอแนะแนวทางต่อความสำเร็จในการดำเนินชีวิต

๔. ช่วยคำชู้ให้เราดำรงอยู่ในศีลธรรม ป้องกันมิให้ตกอยู่ในอบายมุข
แนวทางปฏิบัติต่อทศเบื้องบน

๑. ให้ทานทรัพย์สิน อาหาร และปัจจัยอื่นๆแก่ท่าน

๒. ช่วยเผยแพร่ และทะนุบำรุงพระศาสนาให้ดำรงอยู่

๓. ก่อสร้าง และบำรุงอาคารสถานให้เพียงพอ และคงอยู่ยืนยาวในพระศาสนา

๔. นำพระธรรม คำสอนมาปฏิบัติอยู่เป็นนิจ

พระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ราย รอบตัวเราที่เกี่ยวข้องของสัมพันธ์กันออกเป็น ๖ กลุ่ม เรียกว่า ทศ ๖ ทรงเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ของบุคคลแวดล้อม ดังทศทั้ง ๖ กำหนดหน้าที่ใหม่ปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกัน และกันในแต่ละฝ่าย คือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทศ พระพุทธองค์ทรงกำหนดใหม่ หน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อ บุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างชาญฉลาด ใหญ่จักเอื้อเฟื้อเกื้อกูล อุดหนุนกันและกันโดย สมบูรณ์ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนี้ ย่อมได้รับการฝากปลูกฝังลักษณะนิสัย ของคนดีไปพร้อมๆกัน ฝากความอดทนต่ออำนาจของกิเลส เมื่อปฏิบัติตนจนคุณเคยตามหน้าที่ ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ในแต่ละทศยอมทำให้ผู้ประพฤติมิหิริ คือความละอายต่อบาป และโอตตบปะ คือความกลัวบาป เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า หน้าที่ต่างๆ ที่ถูกกำหนดไว้ใน ทศ ๖ นี้ คือระบบฝากคนที่ม่ประสิทธิภาพยิ่ง นอกนั้นยังส่งผลใหญ่บุคคลผู้รุกรานที่ของตนตาม หลักธรรมทศ ๖ นี้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรมประจำใจ

๓.๕ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพพการีบุคคลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสไว้มีมาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำหลัก พรหมวิหาร ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ และหลักทศ ๖ มาศึกษาโดยสรุปความ ดังนี้

พรหมวิหาร ๔ หรือ พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์เฉกเช่นพรหม เป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่ผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า ๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ ๓) มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป ๔) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตาชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุขเป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย๓ โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ วิธีทำให้คนรัก หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิมสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการสังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ ๑) ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลุกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน ๒) ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) ๓) อัถถจริยา ช่วยเหลือกัน และ ๔) สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติดัวให้ความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน

ฆราวาสธรรม ๔ เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความ สามัคคีอันควบคุมบุคคล ใว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขาต้อง รู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้อง บริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือนร้อน ฆราวาสธรรม ประกอบด้วยหลักธรรม ๔ คือ ๑) สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ๒) ทมะ หมายถึงพยายามปรับปรุง ตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับใจตนเอง โดยเริ่ม จากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อย ๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ๓) ขันติคือความอดทน ซึ่งเป็น ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ๔) จาคะ หมายถึงความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ ของตนตัดความยึดถือ

ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ทุกคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบแตกต่างกัน ใน พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบในลักษณะเช่นนี้ไว้เหมือนกัน โดยพระพุทธ องค์กร์สอนไว้ในหลักทศ ๖ ในสังคาลสูตร การปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบตามหลักทศ ๖ ได้ ถูกต้อง ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่ดี ทศ ๖ เพราะเป็นดุจทศที่อยู่รอบตัวเรา ได้แก่

๑. ทศเบื้องหน้า	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทศเบื้องขวา	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ทศเบื้องหลัง	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
๔. ทศเบื้องซ้าย	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทศเบื้องล่าง	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน
๖. ทศเบื้องบน	คือ ผู้มีคุณความดีสูง	ได้แก่ พระสงฆ์

การศึกษาหลักพรหมวิหาร ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ และหลักทศ ๖ ในบทนี้ เพื่อที่จะนำไปศึกษาการประยุกต์หลักธรรมสำหรับบุพพการีในสังคมปัจจุบัน

บทที่ ๔

ประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักพรหมวิหาร ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ และหลักทศ ๖ เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา ปัจจุบันนี้เป็นสังคมที่มารดาบิดาจะต้องปรับตัวให้เข้ากับเหตุการณ์ที่โลกในยุคใหม่ปรับเปลี่ยนหมุนเวียนตามแทบไม่ทัน มารดาบิดาจะต้องเรียนรู้ให้ทันในหลาย ๆ เหตุการณ์ เพื่อจะได้นำมาประยุกต์ใช้กับบุตรธิดาที่อยู่ในครอบครัว โดยมีอธิบายดังนี้

๑. ความเป็นบุพการีในสังคมไทย
๒. การประยุกต์หลักคำสอนทศ ๖ สำหรับบุพการี
๓. การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร ๔
๔. การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔
๕. การประยุกต์ใช้หลักฆราวาสธรรม ๔

๔.๑ ความเป็นบุพการีในสังคมไทยปัจจุบัน

ในปัจจุบัน สังคมโลกได้สร้างค่านิยม วัฒนธรรมที่เน้นเรื่องความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันคือ การขาดคุณธรรม ศีลธรรม อันดั่งงานที่เคยเป็นวัฒนธรรมสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมทำให้สังคมและพฤติกรรมของมนุษย์มุ่งไปสู่ความเจริญมั่งคั่งทางวัตถุ จนเกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่บุพการีคือพ่อแม่จะต้องทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้เป็นคนดีอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และสร้างประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติบ้านเมืองได้แม้จะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากสิ่งที่บุพการีในฐานะมารดาบิดาผู้ทำหน้าที่ซักจูงจะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรก คือ อบรมเลี้ยงดูบุตรตามศีลธรรม ชั้นแรกบิดามารดาควรเริ่มด้วยการซักจูงบุตรให้เกิดความสนใจและต้องการรับทราบเกี่ยวกับแนวการปฏิบัติตนเยี่ยงชาวพุทธที่ดีในขั้นนี้ ได้แก่ การบริจาคทาน การรักษาศีลห้า และการปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นประจำด้วยการให้ข้อมูลข่าวสาร หรือเปิดโอกาสให้บุตรได้มีประสบการณ์ตรงกับพุทธศาสนา เช่น พุทธศุภเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า นำไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญทางศาสนา เอาใจใส่แนะนำส่งเสริมให้บุตรทำบุญตักบาตร เปิดเทปธรรมะให้บุตรฟังตามโอกาสอันควร ชี้นำให้

บุตรชมรายการปฏิบัติธรรมทางโทรทัศน์หรือดูรูปภาพที่มีเด็กและเยาวชนเข้าร่วมด้วย นำบุตรรักษา ศีลห้าในวันสำคัญทางพุทธศาสนา นำบุตรไปสวดมนต์ไหว้พระก่อนเข้านอน และชวนบุตรให้ลงนั่งภาวนา หลักการสั่งสอนที่ดีตามแนวพระพุทธศาสนาใดกล่าวไว้ว่า ผู้ที่ให้การอบรมสั่งสอนจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่ดีงามก่อนแล้วจึงจะสอนผู้อื่น

ในอดีตที่ผ่านมา ครอบครัวในประเทศไทยเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ประกอบด้วยปู่ย่าหรือตายาย หรือญาติพี่น้องอยู่รวมกัน และในภาพรวมบุคคลเหล่านั้น สามารถทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุตรธิดาแทนพ่อแม่ที่ทำงานได้ครอบครัวใหญ่จึงเป็นครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง แต่ในยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย ครอบครัวไทยเริ่มเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ซึ่งเป็นครอบครัวประกอบด้วยพ่อแม่และลูกเท่านั้น การเอาใจใส่เลี้ยงดู อบรม สั่งสอนบุตรธิดาอย่างใกล้ชิด รวมทั้งการให้ความรักและความอบอุ่นจึงขาดหายไป ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก

๑) ครอบครัวไม่มีเวลาอยู่ร่วมกัน

ครอบครัวที่พ่อแม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านทั้งสองคน จึงทำให้พ่อแม่ไม่มีเวลาเลี้ยงดูอบรมบุตรธิดาอย่างใกล้ชิด พ่อแม่บางรายให้อยู่ กับพี่เลี้ยงตามลำพังที่บ้าน ทั้ง ๆ ที่พี่เลี้ยงบางคนอาจไม่มีวุฒิภาวะเพียงพอในการเลี้ยงดูเด็ก พ่อแม่บางรายก็นำบุตรธิดาไปฝากเลี้ยงไว้ในสถานเลี้ยงเด็ก ซึ่งดูแลเด็กจำนวนหลายคนในเวลาเดียวกัน จึงอาจดูแลและเอาใจใส่ได้ไม่ทั่วถึง หรือพ่อแม่บางรายก็นำบุตรธิดาไปให้ปู่ย่าตายายเลี้ยงดูหลาน ซึ่งส่วนมากจะอบรมเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด แต่ด้วยความรักหลานมาก จึงอาจเป็นสาเหตุทำให้ปู่ย่าตายายบางรายเลี้ยงดูตามใจหลาน ๆ ในทางที่ผิดไป

๒) ครอบครัวที่เลี้ยงลูกแบบตามใจ

พ่อแม่จำนวนไม่น้อยที่รักลูกมากเกินไป และปฏิบัติต่อลูกเหมือนทารกตลอดเวลา ช่วยดูแลและแก้ปัญหาแทนลูกในทุกเรื่อง ซึ่งเท่ากับพ่อแม่กำลังสนับสนุนให้ลูกเป็นคนหนีปัญหา เมื่อมีเรื่องคับข้องใจจะมีผลทำให้ลูกขาดทักษะในการเผชิญปัญหา ด้วยตนเอง กลายเป็นคนเปราะบางไม่สามารถอดทนต่อความผิดหวังได้แม้เป็นความผิดเพียงเล็กน้อยนอกจากนี้มีบ่อยครั้งที่พบว่า ความรักลูกทำให้พ่อแม่ที่รักแบบตามใจ มักไม่กล้าตักเตือนเมื่อลูกทำผิด เพราะกลัวว่าลูกจะไม่รักตนเอง เมื่อพบว่าลูกเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติดก็ไม่กล้าห้ามปราม หรือตักเตือนเพราะกลัวว่าลูกจะเกลียดไป ทำให้ลูกได้ใจและกล้าใช้จ่ายอย่างเปิดเผยมากขึ้นจนเลิกไม่ได้ในที่สุด และเมื่อลูกถูกเจ้าหน้าที่หรือผู้อื่นจับได้ว่าเสพยาเสพติด พ่อแม่พวกนี้ก็มีกปฏิเสศความจริงเรื่องลูกติดยา

๓) การขัดแย้งทะเลาะวิวาท

ครอบครัวที่มีพ่อแม่ไม่รักใคร่กลมเกลียวกัน มักจะทะเลาะเบาะแว้งหรือมีปากเสียงกันให้บุตรธิดาได้เห็นอย่างเนือง ๆ ไม่มีการสื่อสารด้วยคำพูดที่ดีและในบางครั้งอาจเป็นเหตุทำให้อารมณ์

เสียแล้วดูว่าบุตรธิดาด้วยวาจาที่หยาบคายหรือคำพูดที่ไม่เหมาะสม การทะเลาะวิวาทกันของพ่อแม่ นั้น อาจจะมีสาเหตุมาจากหลายประการ เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัว มีบุคคลที่สามเข้ามาเกี่ยวของในครอบครัว เป็นต้น จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บุตรธิดาขาดความอบอุ่น และไม่มีความสุขภายในครอบครัวอย่างเพียงพอ ซึ่งอาจเป็นผลให้บุตรธิดามีความก้าวร้าว ชอบเอาชนะโดยไม่ฟังเหตุผล

ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญมากในการอบรมดูแลลูก ๆ การมีมนุษยสัมพันธ์ของทุกคนในครอบครัว พ่อแม่จะต้องเป็นรูปแบบที่ดีต่อลูก ๆ คือ พ่อแม่จะต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ก่อน แล้วจึงอบรมสั่งสอนลูกและให้ลูกมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและมีมนุษยสัมพันธ์ต่อพ่อแม่ และญาติพี่น้องรวมถึงลุง ปา นานา อา ปู่ ย่า ตา ยายที่เราต้องไปมาหาสู่กันฉันครี้อญาติ พ่อแม่ในครอบครัวจะต้องมีบทบาทนำลูก ๆ ในการพัฒนาจิตใจ มีจิตใจดีมีคุณธรรมจริยธรรมสูง มีความเสียสละ ให้ความรัก ความยกย่องซึ่งกันและกัน ใหเกียรติและศรัทธาซึ่งกัน และกัน มีพฤติกรรมที่แสดงต่อกันด้วยความรัก ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินปัญหา ควรเป็นผู้มี เหตุผล เขาใจปัญหา รับสภาพความจริง และหาวิธีแก้ปัญหา แก้ข้อขัดแย้งในครอบครัวให้ไต่ถามี ปัญหา แต่ควรจะไม่จัดใหม่ปัญหาเลยดียิ่งดี เมื่อลูกเห็นตัวอย่างที่ดี ๆ จากพ่อแม่ ก็จะนำเอารูปแบบดี ๆ วิธีการพูดคุย ให้ความรัก ใหเกียรติ ความเสียสละ การยกย่อง การพัฒนาจิตใจไปใช้พัฒนาตนเองด้วยรูปแบบดี ๆ

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมารดาในฐานะที่ประเสริฐและทิศเบื้องหน้าที่เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิตของมนุษย์และสังคม หากปราศจากพ่อแม่แล้วสมาชิกคนอื่นในครอบครัวก็จะไม่ประสบผลสำเร็จและส่งผลให้สังคมอ่อนแอประสบปัญหา มาก มารดาบิดาที่ว่าผู้เป็นทิศเบื้องหน้านั้น ด้วยเหตุผลว่า ท่านเป็นคนมีอุปการะก่อน ภาษาบาลีว่า”บุพพการี” เป็นผู้มาก่อนให้การเลี้ยงดูบุตรธิดามาก่อนในการศึกษา ใหที่อยู่อาศัย สำหรับมารดานั้น ท่านให้บุตรธิดาอาศัยทั้งในกายและนอกราย คือ อาศัยอยู่ในครรภ์และอาศัยอยู่ในเรือนเมื่อคลอดออกมาอบรมบ่มนิสัยให้บุตรอยู่ในศีลธรรม จริยธรรมที่ดีงาม ทั้งพฤติกรรมทางกาย วาจา แมกระทั่งจิตใจ มารดาบิดาต้องปฏิบัติหน้าที่ของ ตนรับผิดชอบต่อการดำเนินชีวิตของบุตรจนกว่าจะมีครอบครัวรับผิดชอบชั่วดีต่อตนเองได้ มารดา บิดามีหน้าที่อนุเคราะห์บุตรโดยเหตุ ๕ ประการ มี การห้ามจากความชั่ว การสอนให้ตั้งอยู่ในความดี สนับสนุนให้ศึกษาศิลปวิทยา เป็นต้น

การสร้างหน้าที่และบทบาทของแต่ละคนซึ่งแวดล้อมด้วยทิศทั้ง ๖ รอบด้านตัวตนแต่ละคนทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายและรู้หน้าที่ของตนเองเมื่อต้องหันหน้าไปสู่ทิศใด กุศโลบายเชิงธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนแก่สังคาลกะเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญทางธรรมซึ่งสร้างระบบจริยธรรมสัมพันธ์เพื่อสร้างความเจริญมั่นคงแก่สถาบัน องค์กร หรือสังคม ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใด ทำให้หลักคำสอนเรื่องทิศ ๖ ถูกปลูกฝังและเป็นพุทธวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่สมัยโบราณ ค่านิยมและข้อประพจน์ดังกล่าวเป็นเรื่องของมนุษยนิยม โดยเน้นไปที่หลักจริยธรรมแก่สังคมในเชิงปฏิบัติ

และส่งผลให้เกิดแก่สัมพันธภาพของบุคคลต่างๆ ในสังคมสากลไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ โดยเฉพาะบิดามารดาเป็นผู้ที่มีความสำคัญเหมือนกุญแจหลักของการสร้างสังคมที่เจริญรุ่งเรือง

๔.๑.๑ บทบาทด้านคุณธรรมของบุพการีของมารดา

บิดามารดาคือแม่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการเป็นแบบอย่างของบุตรคนแรกตั้งแต่ลืมตาดูโลกจึงเป็นครูผู้ให้แสงสว่างชีวิตแก่บุตร บทบาทสำคัญของแม่ที่สำคัญในครอบครัวคือ

๑. ผู้สร้างการมีส่วนร่วมในครอบครัวครอบครัวจะอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัวงานบ้านจึงเป็นภาระที่คนในครอบครัวทุกคนต้องมีส่วนร่วมช่วยกัน บิดาก็มิใช่บุคคลที่ต้องยกเว้นจากงานบ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานซักผ้า รีดผ้า กวาดบ้าน ภูบ้านทำกับข้าว ในครอบครัวที่ดี สมาชิกทุกคนควรช่วยกันโดยไม่ต้องเกี่ยงกันทำมารดาต้องเป็นผู้ช่างสังเกตและเป็นผู้กระตุ้นให้ทุกคนในครอบครัวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม

๒. ผู้ป้องกันความแตกแยกของครอบครัว ความสุขของครอบครัวเกิดจากมารดาเป็นผู้รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา เป็นการใจป้องกันการแตกแยกในครอบครัว แก้ปัญหาครอบครัวด้วยเหตุผล มารดาไม่ควรเอาแต่ใจตนเอง

๓. ผู้สร้างสานความผูกพันของครอบครัว ในครอบครัวมิได้มีเฉพาะมารดาบิดาและบุตรธิดา แต่ยังหมายถึงญาติของแต่ละฝ่ายด้วย บุคคลผู้เป็นมารดาต้องอดทนและปรับตัวให้เข้ากับญาติของฝ่ายสามี เพื่อแสดงความเป็นตัวอย่างของการอยู่ร่วมกันและสร้างหลักสัมพันธ์อันดีระหว่างปู่ย่าหรือญาติคนอื่น ๆ แก่บุตรธิดา อีกทั้งสร้างความสบายใจให้กับสามี ผู้เป็นมารดาจะต้องใจกว้างไม่สร้างความหงุดหงิดในครอบครัว จากการมีปัญหาเกี่ยวกับญาติฝ่ายสามี

นอกจากหน้าที่ที่มีต่อครอบครัวแล้วแม่ยังต้องดูแล เลี้ยง ดู และต้องคอยอบรมสั่งสอนให้บุตรดำเนินชีวิตเป็นคนดี ช่วยตัวเองให้ได้ บุตรก็จะเอาตัวอย่างคือ แม่เป็นหลักทั้งโดยบุคลิกภาพ วิธีคิด ค่านิยม หรือแม้แต่เป้าหมายของชีวิต เพราะภาวะของความเป็นแม่จะซึมอยู่ภายใต้จิตสำนึกของบุตรโดยที่ทั้งสองคนอาจไม่รู้ตัว

๔.๑.๒ ความเป็นบุพการีในฐานะบิดา

บิดาคือพ่อถือเป็นเทวดาผู้คอยปกป้องและเลี้ยงดูบุตรด้านกิจการเพื่อสนับสนุนให้ชีวิตครอบครัวมีความมั่นคง อยู่ดีกินดี ต้องคอยแสวงหาและสร้างปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็น ๔ อย่างของการดำเนินชีวิต คือจึงเป็นเหมือนเทวดา และเป็นแบบอย่างที่ดีของบุตรในฐานะผู้ป้องกันที่เข้มแข็ง สร้างความปลอดภัยให้เกิดขึ้นในครอบครัว พ่อจึงเป็นเหมือนสัญลักษณ์ของความเข้มแข็ง

คุณงามความดีหรือหน้าที่ที่บิดาจะต้องปฏิบัติ หรือเป็นบทบาทของบิดาที่ดีมีดังนี้

๒. การอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธศาสนาความสำคัญของบิดา สรุปได้ว่า บิดา ภรรยาของบิดาและลูก ๆ เห็นว่าบิดามีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งต่อครอบครัว โดยสามารถแบ่ง ความสำคัญของบิดาต่อครอบครัวได้ ๙ ประการคือ

๑. ดูแลลูกและภรรยาให้ได้รับความรัก ความอบอุ่น
๒. การเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของครอบครัว
๓. ดูแลลูกและภรรยาให้ได้รับการศึกษาสูง
๔. อบรมสั่งสอนให้ลูกประพฤติดี
๕. เป็นผู้ช่วยให้แก่ครอบครัว
๖. เป็นหลักความสามัคคีกลมเกลียวในครอบครัว
๗. เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ลูก
๘. เป็นที่ปรึกษาและที่พึ่งทางใจของลูกและภรรยา
๙. ให้ทรัพย์สินเงินทอง หรือช่วยเหลือในการสร้างฐานะแก่ลูก

ชีวิตครอบครัวของมนุษย์เราประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก ๆ ความสุขที่เกิดขึ้นได้ต้องอาศัยคนในครอบครัวรักใคร่ปรองดองกันเริ่มแรกที่ลูกเกิดมาลืมนตามองดูโลก พ่อแม่ก็เอาใจใส่ ดูแลอย่างใกล้ชิดเพื่อให้เกิดความอบอุ่น ฝ่าสิ่งเกิดดูอาการผิดปกติซึ่งอาจจะมีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน จนกระทั่งลูก ๆ โตขึ้น ก็ต้องคอยให้การอบรมสั่งสอนกริยามารยาท การปฏิบัติตนให้อยู่ร่วมในสังคมอย่างมีความสุข พ่อแม่เป็นแบบอย่างที่ดีให้ลูกเห็น การทะเลาะวิวาท หรือการขึ้นเสียงโต้เถียงกันอย่างรุนแรงต้องพยายามไม่ให้เกิดขึ้นต่อหน้าลูก ความแตกแยกภายในครอบครัวเป็นสิ่งไม่ดี จะทำให้เกิดผลกระทบต่อจิตใจลูกๆ การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน การใช้เวลาที่สุภาพนมนวลต่อกันเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับลูก ข้าพเจ้าจะใช้หลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวคิด เป็นแนวปฏิบัติ ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีเมตตากรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อกัน แม้สังคมในปัจจุบันจะมีส่วนทำให้บทบาท และหน้าที่ของพ่อแม่แตกต่างไปจากเดิม แต่ก็ยังจำเป็นที่ท่านยังต้องทำหน้าที่ดังนี้

๑. สอนให้ลูกทุกคนรู้จักกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ปู่ย่า ตายาย หรือญาติพี่น้องและผู้ที่มีอุปการคุณต่อตน
๒. ต้องเอาใจใส่ต่อการศึกษเล่าเรียน ขยันหมั่นเพียรจนมีความรู้ความสามารถ จนกระทั่งใช้ความรู้ความสามารถประกอบอาชีพได้
๓. ต้องมีคุณธรรมมีศีลธรรมประจำใจ ยึดมั่นในหลักธรรมทางพุทธศาสนา
๔. ให้เน้นแนวปฏิบัติในคุณธรรมที่สำคัญ เช่นถือหลักพรหมวิหาร ๔ มี เมตตา กรุณา มุทิตาอุเบกขา ต่อกันในครอบครัวและในสังคม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันเพื่อนมนุษย์
๕. ต้องยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและสถาบันหลักทั้ง ๓ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อย่างเคร่งครัด รับใช้และพร้อมที่จะ

สละชีวิตเพื่อปกป้องคุ้มครอง หวงแหวนไฉ่จันสุตชีวิต เพราะถือว่าสถาบันทั้ง ๓ เป็นสมบัติที่ทรงคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใด

๖. ดำรงตนและเลี้ยงชีพ ตามแนวพระราชดำริแบบเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

๗. เป็นแบบอย่างที่ดีสังคม ไม่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปในทางที่ไม่ดี

๘. มีความอ่อนน้อม ถ่อมตนไม่กระด้าง เย่อหยิ่ง มีสัมมาคารวะ ต่อผู้มีวัยวุฒิ คุณวุฒิ ชาติวุฒิ สูงกว่าตน

ดังนั้น ถ้าหากพ่อแม่ในครอบครัวเดียวในปัจจุบันไม่มีเวลาเลี้ยงดู อบรมอย่างใกล้ชิดรวมทั้งให้ความรักและความอบอุ่นแก่บุตรธิดาแล้วจะเป็นเหตุที่ทำให้บุตรธิดามีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้ เช่น บุตรธิดาที่แสดงอารมณ์ก้าวร้าว เอาแต่ใจตนเอง ขาดความรัก ความอบอุ่นและไม่มั่นใจในตนเอง จึงทำอะไรโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาตามมาอย่างมากมายในเรื่องของเด็กหนีโรงเรียน ติดเกมส์ เล่นการพนัน สูบ บุหรี่ กินเหล้า เข้าสถานบันเทิง ทะเลาะวิวาท มั่วสุมกัน ติดยาเสพติด มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร ตั้งครรภ์โดยขาดความรับผิดชอบ ต้องคดีความต่าง ๆ เป็นผลให้เกิดปัญหาครอบครัวที่พ่อแม่ขาดการดูแลเอาใจใส่บุตรธิดา อย่างไม่น่าให้อภัยหรือที่เรียกว่า ไม่สามารถจะเรียกกลับคืนมาได้แล้ว บุตรธิดาหมดอนาคตตกเป็นผู้ต้องหามีคดีติดตัว ติดคุก ติดตาราง ไม่มีความสุขในครอบครัว เป็นปัญหาต่อสังคมและประเทศชาติ รวมทั้งไม่มีการชื่นชม เมื่อลูกทำดีแต่กลับสนใจเมื่อลูกกระทำความผิดที่ไม่เหมาะสมเท่านั้น

บุพการีในฐานะมารดาบิดาต้นแบบจะต้องมี คุณสมบัติของมารดาบิดาไว้ ๔ ประการมีความสำคัญต่อบุตรเป็นอย่างยิ่งได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร
๓. เป็นเทวดาของบุตร
๔. เป็นอาหุเนยบุคคล

๑) ฐานะของมารดาบิดา พระพรหมมารดาบิดาเป็นพระพรหมของบุตรธิดา เพราะมีความประพฤติเช่นเดียวกับพระพรหม คือ มีพรหมวิหาร ๔ ในบุตรธิดา

๑.๑ เมตตา คือ เมื่อบุตรธิดาอยู่ในห้อง มารดาบิดานั้นเกิดเมตตาต่อบุตรธิดาว่าเมื่อไรหนอ เราจึงจักเห็นลูกน้อยไม่มีโรค

๑.๒ กรุณา คือ เมื่อเวลาที่บุตรธิดายังเล็ก นอนหงายอยู่ ถูกสัตว์มีเส้น เป็นต้นกัดหรือนอนไม่สบายร้องไห้อยู่ มารดาบิดาจึงเกิดความกรุณาขึ้น เพราะได้ยินเสียงบุตรธิดานั้น

๑.๓ มุทิตา คือ เมื่อเวลาที่บุตรธิดาวิ่งเล่น อยู่ในวัยน่ารักน่าชมน มารดาบิดามีจิตอ่อนโยน บันเทิงเบิกบานเพราะมองดูบุตรธิดาน้อย มารดาบิดานั้นจึงได้ความบันเทิง

๑.๔ อุเบกขา คือ เมื่อเวลาที่บุตรธิดานั้นทำการเลี้ยงภรรยาสามี แยกครองเรือน มารดาบิดามองเห็นว่า บัดนี้ ลูกน้อยของเรา อาจเพื่อจะเลี้ยงตนเองได้ มารดาบิดาจึงได้ความวางเฉย

๒) ฐานะของมารดาบิดา บุรพเทพมารดาบิดาเป็นบุรพเทพของบุตรธิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะก่อนกว่าเทพเหล่าอื่น ส่วนสมมติเทพอุปปัตติเทพ และวิสุทธิเทพเหล่าอื่น ชื่อว่า ปัจฉาเทพ ฐานะของเทพของพ่อแม่ คือคุณธรรมของเทพได้แก่ หิริและโอตตปยะ ได้แก่ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป และเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์แห่งจิต

๓) ฐานะของมารดาบิดาคือบูรพาจารย์ของบุตรธิดาเพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์ทั้งหมด คือมารดาและบิดา สั่งสอนบุตรธิดาแต่แรกว่า จงนั่งอย่างนี้ ยืนอย่างนี้และว่า คนนี้ควรเรียกว่าพ่อต่อมาอาจารย์อื่น ๆ จึงสั่งสอนศาสตร์ต่าง ๆ ในฐานะของอาจารย์ต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ฉลาดรู้ในส่วนที่เป็นคุณและโทษของสิ่งต่าง ๆ และความประพฤตินี้ประกอบด้วยความดี จริยธรรม

๔) ฐานะของมารดาบิดา อาหุไนยบุคคล เพราะเป็นผู้สมควรเครื่องอุปโภคแลบริโภคที่บุตรธิดานำมาบูชา ต้อนรับกล่าวคือ มีคุณงามความดีที่เพียบพร้อม มีการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีและมีความฉลาดรอบรู้ในวิธีการ อีกทั้ง มารดาบิดายังต้องรู้จักการควบคุมจิตใจตนเองให้อยู่ใต้อุปการของศีลธรรมของสังคม คือ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยปัญญา

มารดาบิดาเป็นผู้นำของสมาชิกในครอบครัว เปรียบเสมือนผู้เป็นใหญ่ ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรม คือ พรหมวิหาร ๔ และการเว้นจากอกติ ๔ ส่วนธรรมพื้นฐานสำหรับบุตรธิดาที่พึงมีต่อมารดาบิดาคือ ความกตัญญูกตเวที เพราะท่านทั้งสองได้ชื่อว่าเป็นบุพการีคือ ผู้มีอุปการคุณมาก่อน บุตรที่เป็นผู้กตัญญูกตเวที ระลึกถึงอุปการคุณของมารดาบิดา ย่อมเลี้ยงดูท่านทั้งสอง ทำกิจธุระการงานของท่าน เชื่อฟังในโอวาท ไม่ทำให้อหังการระส่ำระสาย เป็นผู้มีความศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล จัดว่าเป็นผู้ที่สมควรได้รับการสรรเสริญ และพระพุทธศาสนาเรียกบุตรประพฤติเช่นนี้ว่า สัตบุรุษ คือ คนดี หลักธรรมที่เป็นข้อยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกันให้อยู่รวมกันด้วยความผาสุก

บิดามารดาเป็นบุคคลสำคัญในครอบครัว ที่มีบทบาทและหน้าที่ทั้งในครอบครัวและภายนอกครอบครัว และเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาคุณภาพชีวิตบุตรที่เป็นหน้าที่หลักของบิดามารดา พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติที่บิดามารดาพึงกระทำต่อบุตรโดยใช้หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิดามารดา ผู้ได้รับสมณานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ^๑ ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้ประเสริฐ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการ

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๐๒.

ปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหารธรรมก็ชื่อว่าเป็นพรหมได้ เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นพระพรหมของบุตรเพราะมีธรรมอันได้แก่

๑) เมตตา การมีความรัก ความปรารถนาดี มุ่งหวังจะให้บุตรมีความสุข บิดามารดาเป็นผู้ที่สร้างความสุขให้แก่บุตร ความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตรนั้นเป็นความรักที่บริสุทธิ์เพราะมุ่งหวังแต่ความสุขแก่บุตรเท่านั้น ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นที่รักยิ่งของบุตร^๒ และด้วยความเมตตาของบิดามารดาจึงเห็นว่าบุตรเป็นที่รักอย่างยิ่งของท่านทั้งสอง^๓ ความเมตตาของบิดามารดาเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงควมมีคุณธรรมทางจิตใจสูง เพราะท่านทั้งสองได้เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของบุตรได้การแสดงความเมตตาต่อบุตร ควรแสดงออกทั้ง ๓ ทาง ได้แก่ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกายได้แก่การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (๒) เมตตาวาจกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่การพูดเจรจา ถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา และ (๓) เมตตาโมหกรรม เมตตาทางใจได้แก่การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อบุตร

๒) กรุณา การมีความสงสารเอ็นดูบุตร ต้องการช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ลำบากที่เกิดขึ้น ยามเมื่อบุตรประสบทุกข์ ผู้เป็นบิดามารดาอย่าอ้อมประคบประหม่อมุขไม่น้อยกว่าบุตร เช่นยามที่บุตรไม่สบาย ผู้เป็นบิดามารดาต้องคอยดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดจนกว่าจะหาย แม้ยามที่บุตรประสบปัญหาชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ที่จะให้คำปรึกษาที่ดีและต้องการให้ความช่วยเหลืออย่างจริงใจโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยและเบื่อหน่ายคือ บิดามารดา ด้วยคุณธรรมของบิดามารดาข้อนี้ ทำให้เห็นได้ว่าเมื่อยามที่บุตรประสบทุกข์จะคิดถึงบิดามารดาก่อนผู้อื่นใด เพราะฉะนั้นบิดามารดาจึงเป็นผู้ช่วยเหลือบุตรจากความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ

๓) มุทิตา การมีความยินดีกับบุตร เมื่อเขามีความสุขหรือประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ยามเมื่อบุตรได้ดีมีความสุข บิดามารดาก็ยินดีเบิกบานพลอยมีความสุขกับบุตรด้วยความปรารถนาให้บุตรมีความสุขอยู่แล้ว เมื่อบุตรได้ประสบความสำเร็จ ก็มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เช่นกับเป็นความสุขของตน บิดามารดาจะไม่มีควมอิจฉาริษยาในความสุขความสำเร็จของบุตรแม้แต่น้อย ยิ่งถ้าบุตรมีความสุขมากเท่าใด ท่านก็มีความสุขมากขึ้นเท่านั้น

๔) อุเบกขา การวางตัวเป็นกลาง มีความหนักแน่นในธรรม กล่าวคือบิดามารดาจะต้องมีความกลางในความถูกต้อง ไม่เอนเอียงเพราะอำนาจชักจูงของกิเลสฝ่ายต่ำอย่างใดอย่างหนึ่ง บิดามารดาจะต้องมีความหนักแน่นในการอบรมเลี้ยงดูบุตร โดยใช้หลักแห่งความถูกต้องตั้งเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ต้องมีความหนักแน่นที่จะต้องปฏิบัติตามธรรม เพื่อรักษาความถูกต้องและปลูกฝังให้

^๒ ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๗๔/๑๖๖.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔-๑๕.

บุตรสามารถพึ่งพาตนเองได้ หากขาดอุเบกขาธรรมเป็นแกนกลางในการอบรมเลี้ยงดู ก็จะกลายเป็น การเลี้ยงดูบุตรที่ตามใจตนเอง ขาดหลักการที่จะยึดเหนี่ยว แต่เมื่อบิดามารดามีอุเบกขาธรรม ก็ สามารถควบคุมอารมณ์และจิตใจของตนเองให้ปฏิบัติตามหลักการแห่งความถูกต้องได้

ลักษณะทางศาสนาของบิดามารดากับการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามหลักศาสนามีความ ประพฤติที่ดั่งงาม มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ประกอบแต่กุศลกรรม ด้วยกาย สุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต หลีกเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง จนสามารถเป็นแบบอย่างทางคุณธรรม จริยธรรมแก่บุตรได้ บุตรที่โตมาในครอบครัวที่มีมารดาบิดาเป็นแบบอย่างทางธรรม ย่อมจะซึมซับ ลักษณะที่ดั่งงามจากมารดาบิดา แม้จะไม่ได้กล่าวสอนก็ตาม แต่ถ้าได้รับการกล่าวสอนแนะนำจาก มารดาบิดาอีก ก็ยิ่งจะตอกย้ำให้เกิดความซาบซึ้ง ในคุณธรรมความดีมากขึ้นมีความฉลาดรู้ ได้แก่การรู้ ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชีวิตของบุตรและฉลาดรู้ในวิธีการหรืออุบายในการสั่งสอน ความ ฉลาดรู้^๔ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าโกลศล คือความฉลาดรู้ ๓ ประการ^๔ ได้แก่

๑. อายโกลศลฉลาดรู้ในทางเจริญ และเหตุแห่งความเจริญ ได้แก่ การรู้จักสิ่งก่อให้เกิด ความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตบุตร รู้จักแนะนำแนวทางที่เจริญให้บุตรได้ปฏิบัติ แสวงหาสิ่งที่ดีงามแก่ชีวิต บุตร เพื่อที่บุตรจะได้รู้จักปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

๒. อปายโกลศล ฉลาดรู้ในทางเสื่อม และสาเหตุของความเสื่อม ได้แก่การรู้จักว่าสิ่งใด เป็นความเสื่อมเสีย เป็นบาปอกุศล อันจะทำให้ชีวิตตกต่ำและสาเหตุที่แท้จริงของความเสื่อมเหล่านั้น เพื่อที่จะแนะนำให้บุตรรู้จักการหลีกเว้นจากความเสื่อมได้

๓. อุปายโกลศล ฉลาดรู้ในวิธีการ ได้แก่ รู้จักวิธีการสำหรับสร้างสรรค์ความเจริญ และ วิธีการป้องกันความเสื่อม ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญในการอบรมสั่งสอนเพราะเมื่ออบรมสั่งสอนให้บุตร สามารถสร้างสรรค์พัฒนาความดีงามให้เกิดขึ้นได้ และสามารถป้องกันมิให้ความเสื่อมเกิดขึ้นกับชีวิต ได้ ก็นับว่าประสบความสำเร็จในการอบรมสั่งสอน

ในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ เรียกว่า พรหมวิหาร ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอด จนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะ ผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติ ผู้ใหญ่ที่มีหน้าที่ในการดูแลให้การ อบรมสั่งสอนชี้แนะบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่ง เป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึก ในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขด้วยจิตอันแผ่เมตรีและคิดทำ ประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพเมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และ

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๐๑.

ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใด นอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ ทาง ได้แก่ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วย เมตตา (๒) เมตตาวาจากรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขาตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบาก เตือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเตือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเตือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจ ที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเตือดร้อนให้ประสบกับความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิดามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิดามารดาจะ รู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวังพร้อมทั้งหาวิธีเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์นั้นด้วย ความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน

๓. มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแช่มชื่นเบิกบานพลอยยินดีปรารถนาลืมนั้นตั้งใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญงอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบ สม่่าเสมอ มั่งคั่ง เทียงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยวางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุขเป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและชาติสิ่งแวดล้อมด้วย๓ โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๔.๒ การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร สำหรับบุพการี

ในการประยุกต์หลักธรรมมีความมุ่งหวังเพื่อนำมาใช้ตลอดเวลาเมื่อมีโอกาสให้เป็นคุณสมบัติของจิตภายในของบุพการีจนเกิดเป็นนิสัยและวัฒนธรรมทางจิตใจที่ออกมาจากจิตใจส่วนลึกซึ่งสอดคล้องกับความบริสุทธิ์จริงใจ ความมีเมตตาเป็นจิตฝ่ายกุศลซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกรุณา

เพราะเป็นอุปมาธรรมก่อให้เกิดผลอย่างยิ่งใหญ่กับจิต สามารถพัฒนาคุณสมบัติของจิตที่ฝึกด้วยพรหมวิหารให้มีความเจริญก้าวหน้าจนกระทั่งถึงเป้าหมายคือการพ้นจากทุกข์ได้ ดังนั้นการประยุกต์จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทุกวันและตลอดปี ตามโอกาสและกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต เพราะมนุษย์มีความสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา ความผูกพันนี้ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาย่อมไม่มีวันสิ้นสุด

บุพการีคือบิดามารดาได้แสดงบทบาททางสังคมในด้านการหาเลี้ยงครอบครัว บุพการีที่เป็นต้นแบบอันแท้จริง เป็นตัวแบบให้แก่บุตร หรือมีส่วนช่วยอบรมเลี้ยงดูบุตร จะช่วยพัฒนาจิตใจของบุตรได้มากกว่าที่มารดาเป็นผู้อบรมแต่ผู้เดียว เด็กหญิงและเด็กชายที่มีแต่เพียงความอ่อนโยน อ่อนหวานและลักษณะอื่น ๆ อันเป็นลักษณะของหญิง มักเป็นผู้ที่ห่างไกลบิดา ถ้าหากบิดาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทั้งเด็กหญิงและเด็กชายอาจจะมีความอดทน กล้าหาญและมีลักษณะอื่นอันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของชาย ฉะนั้นเด็กหญิงและเด็กชายจึงต้องเลียนแบบอย่างผู้ใหญ่ทั้งชายและหญิงเพราะจะทำให้สามารถสร้างความนึกคิดในบทบาทของสามีหรือบิดาได้อย่างถูกต้อง เด็กชายจะทราบว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงก็จะรู้บทบาทของชาย เพราะจะทำให้สามารถสร้างความนึกคิดในบทบาทของสามีหรือบิดาได้อย่างถูกต้อง เด็กชายจะทราบว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงก็จะรู้บทบาทของชายไม่เกิดความคับข้องใจและปรับตัวให้เข้ากับบทบาทของชายได้

ฝ่ายบิดาที่มีคุณลักษณะสามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ด้านการอบรมสั่งสอนบุตรเพื่อปลูกฝังหลักคุณธรรม พรหมวิหาร ๔ ตามแนวพระพุทธศาสนาได้เด่นชัดกว่าฝ่ายมารดา คุณธรรมที่บ่งชี้ถึงความสมบูรณ์ของสถาบันครอบครัวการปฏิบัติหน้าที่ โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา บิดามารดาจะต้องมีหลักธรรมพื้นฐานในการเลี้ยงดูบุตรของตน เนื่องจากบิดามารดาเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดบุตรที่สุดมากกว่าใครอื่น และมีอิทธิพลต่อบุตรในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ บิดามารดาจะต้องมีคุณธรรมพื้นฐานประจำจิตใจ เพื่อการปฏิบัติต่อบุตรอย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์สุขแก่บุตรอย่างแท้จริง หลักธรรมสำคัญที่บิดามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตร ได้แก่ หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิดามารดา ผู้ได้รับสมญานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ^๕ ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้ประเสริฐ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหารธรรมก็ถือว่าเป็นพรหมได้^๖ เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นพระพรหม

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๐๒.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔-๑๕.

ของบุตรเพราะมีธรรม ๔ ประการนี้ ได้แก่ ๑. เมตตา ๒. กรุณา ๓. มุทิตา ๔. อุเบกขา โดยมีหลักการ
ประยุกต์ดังนี้

๔.๒.๑ หลักเมตตาพรหมวิหาร

เมตตาพรหมวิหาร คือ หลักแห่งการมีใจที่เปี่ยมด้วยความรัก ความมีเมตตา ความ
ปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขและประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งโดย ความหมายก็
ได้แก่ ความเป็นมิตรต่อกันนั่นเอง ซึ่งความเป็นมิตร หมายถึง การที่ปัจเจกชนคน หนึ่งที่ปรารถนาดีต่อ
ผู้อื่น หรือปรารถนาให้ผู้อื่นตลอดจนสรรพสัตว์อื่น ๆ มีความสุข ประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปัจเจก
ชนในลักษณะนี้ ถือได้ว่า เป็นบุคคลที่ชื่อว่า มิตร เช่น พ่อ แม่ ดังพุทธภาษิตว่า “...มารดาชื่อว่า เป็น
มิตรในเรือนของตน”^๗

การมีเมตตา คือ การมีความรัก ความปรารถนาดี มุ่งหวังจะให้บุตรมีความสุข บิดา
มารดาเป็นผู้ที่สร้างความสุขให้แก่บุตร ความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตรนั้น เป็นความรักที่บริสุทธิ์
เพราะมุ่งหวังแต่ความสุขแก่บุตรเท่านั้น ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน สิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข
เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นที่รักยิ่งของบุตร^๘ และด้วยความเมตตาของบิดามารดา จึงเห็นว่าบุตร
เป็นที่รักอย่างยิ่งของท่านทั้งสอง^๙ ความเมตตาของบิดามารดาเป็นสิ่งแสดง ให้เห็นถึงความมีคุณธรรม
ทางจิตใจสูง เพราะท่านทั้งสอง ได้เสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อความสุขของบุตร ได้การแสดงความ
เมตตาต่อบุตร ควรแสดงออกทั้ง ๓ ทาง ได้แก่

๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่
ประกอบด้วยเมตตา

๒) เมตตาวจีกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตาต่อ
บุตรธิดา

๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อบุตรธิดา

ลักษณะของเมตตาพรหมวิหาร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้ว่า เมตตา มีอันเป็นไปโดย
อาการประพจน์สิ่งที่เป็น ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะมีอันน้อมนำเข้ามาซึ่งสิ่งที่เป็น
ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นกิจ มีอันกำจัดซึ่งความอาฆาตเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นภาวะที่น่า
เจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งพยาบาลเป็นสมบัติ มีการเกิดความห่วงใย

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๕๐.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๔/๑๖๖.

^๙ ชุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๓๘๙/๒๖๑.

ด้วยตัณหาเป็นความ วิบัติของเมตตานี้^{๑๐} การที่มนุษย์มีความปรารถนาดีรักใคร่ต่อสัตว์ทั้งหลาย การนึกถึงและมองดูบุคคลอื่นด้วย เมตตานี้ บุคคลผู้นั้นจิตใจก็จะมีแต่ความรักใคร่เบิกบาน

จากลักษณะเมตตาพรหมวิหารดังกล่าว ถือได้ว่า เป็นปทัฏฐานของการใช้เมตตาพรหมวิหารที่ถูกต้อง เพราะเมื่อใช้ไม่เหมาะสมย่อมนำให้เกิดโทษได้ เมื่อเป็นเช่นนี้การให้ความรัก ความปรารถนาดีแก่บุคคลใด การสร้างความพร้อมที่ถูกต้องคือการสร้างที่มีจุดเริ่มต้นที่ตัวเรา นั่นเอง และเมื่อบุคคลสามารถพัฒนาตนเองให้เต็มไปด้วยเมตตาแล้ว นั่นก็หมายความว่า บุคคล มีธรรมของผู้ใหญ่ที่ใหญ่ในคุณงามความดี ซึ่งผู้ใหญ่ในที่นี้ ไม่ใช่ใหญ่อย่างเข้าใจกันอย่างสามัญ แต่ใหญ่อย่างประเสริฐ คือมีจิตใจกว้างขวาง หรือยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมความดีงามและเมื่อมีการ ใช้ออกไป ย่อมก่อให้เกิดสันติ สุข ความปรองดองความสามัคคี ความมีเอกภาพในสังคม อย่างไรก็ตาม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็น ในที่นี้ ผู้ศึกษาจะมุ่งกล่าวถึงผลดีของการใช้เมตตา พรหมวิหารในทางที่ถูกและที่ผิดดังนี้ คือ ๑.๑) การใช้เมตตาพรหมวิหารในทางที่ถูก คือ การกระทำด้วยความปรารถนาดี ด้วยความรู้สึกที่บริสุทธิ์ ไม่มีการหวังผลใดๆ ตอบแทน แต่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีสุข เช่น มีความรู้สึกที่ มุ่งไปในทางเสียสละ ทำสังคัมสังเคราะห์ บริจาค การให้ทาน นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดผลดีกับตน ดังพุทธพจน์ว่า “...ผลอันเกิดจากเมตตา มีมากมายมหาศาล...เป็นต้น

อนึ่ง “...ผู้ใดเจริญเมตตาในยามเช้า...ในยามเที่ยง...ในยามเย็น โดยที่สุตช่วงกาลหยุด นานนมแห่งแมโค...ยังมีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้วในวันหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลเมื่อศึกษาหลักเมตตาอย่างถูกต้องและใช้ออกไปอย่างเหมาะสมในยาม ที่ผู้อื่นอยู่ในภาวะปกติ การใช้เมตตาพรหมวิหาร จึงเป็นทำที่ที่บุคคลควรแสดงออกแก่กันและกัน เช่น มีความหวังดี มีความรัก มีความเป็นมิตร ด้วยเหตุนี้ เท่ากับว่า เป็นผู้สร้างคุณประโยชน์ และอภิบาลโลก ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๑.๒) การใช้เมตตาพรหมวิหารในทางที่ผิด คือ การนำหลักพรหมวิหารเมตตานี้ไปใช้แบบผิด ๆ ทำลายผู้อื่นหรือคนรอบข้างให้เกิดความเดือดร้อน คือทำอย่างไรก็ตามเมตตาปราณี คิดร้าย คิดทำลายเป็นโยชน์ เห็นแก่ตัว ทั้งไม่ยอมเห็นความสำเร็จของผู้อื่น หลงผิดคิดทำแต่ ความชั่ว ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้เองจึงเป็นที่มาของปัญหาสังคม

การประยุกต์เมตตาในชีวิตประจำวันนั้นบิดามารดา เนื่องจากเมตตา เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี ปราศจากความพยาบาท มุ่งร้าย คิดทำประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ ซึ่งอาการของจิตเหล่านี้ ทุกคนย่อมมีอยู่ในตนและในคนที่เป็นที่ รักอยู่เป็นปกติ เพียงแต่ความปรารถนาดีเหล่านั้น ส่วนใหญ่ยังเจือด้วยราคะเสนาหาซึ่งเป็นศัตรูใกล้ ของเมตตา ดังนั้นการเจริญเมตตาในชีวิตประจำวันจึงต้องทำการปรับปรุงความปรารถนาดีดังกล่าว ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มี

^{๑๐} สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปล, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๐.

คับแคบเฉพาะตนและคนซึ่งเป็นที่รักในวงแคบ ของตน หรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัดไม่มีประมาณ ดังปรากฏ ในเมตตาคำปมัญญาบทเทศว่า “มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไฉน ภิกษุมี จิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวงเหมือนคนเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจแล้วพึงรัก ใคร่ฉะนั้น”

อย่างไรก็ตามกุศลธรรมและอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมีการเจริญเมตตา” ซึ่งเป็นการทำภาวะจิต อันประกอบด้วย ความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้จงงามมากขึ้น จึงต้องเริ่มต้นจากการสร้างเหตุ ปัจจัย คือ ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะและอาณิสสของขันติก่อน เนื่องจากโทสะเป็นศัตรูไกล ของเมตตา ดังนั้นถ้าผู้ปฏิบัติมีโทสะเกิดขึ้น จะไม่สามารถเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นได้ และเมื่อบุคคลมี โทสะเกิดขึ้นย่อมต้องการแสดงออก จึงต้องอาศัยขันติช่วยในการระงับโทสะ ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้าง แรงจูงใจในการเจริญเมตตาจึงต้องพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะและอาณิสสของขันติ ต่อจากนั้นให้ ระวังใจมิให้โกรธแค้นขัดเคืองอาฆาตพยายาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้น ก็พยายามสงบระงับ เสีย โดยคิดว่าตนเองรักสุข ต้องการสุขฉันใดคนอื่นสัตว์อื่นทั้งปวงก็ฉันนั้น และตนเองปรารถนาสุขแก่ คนที่รักที่พอใจฉันใด ก็ควรปรารถนาสุขแก่คนอื่นสัตว์อื่นด้วยฉันนั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลตั้งใจ ค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครที่ไหนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น” การกระทำดังกล่าวนี้ จะช่วยให้เมตตาคิดเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะว่าการระลึกถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับตนเอง ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจและยอมรับได้ง่าย เนื่องจากเป็นประสบการณ์ตรง^{๑๑}

วิธีการปฏิบัติดังกล่าวจะทำให้มีเมตตาเกิดขึ้น และควรอบรมให้มีเมตตาต่อผู้อื่น ทั้งทางกาย วาจา ใจ เพื่อให้เมตตาเจริญเพิ่มขึ้นมากขึ้น ทีละเล็กทีละน้อย จนกระทั่งไม่ว่าจะนึกถึงใคร พบเห็นใครในขณะไหน กาย วาจา ใจ ก็ประกอบด้วยเมตตาจริง ๆ เพราะเมตตาไม่ใช่เพียงการคิด หรือการพูดว่า จงเป็นสุข เป็นสุขเถิด เท่านั้น และมีข้อควรระวังว่า เมตตา คือ ความรู้สึกปรารถนา ดีนี้ จะต้องเป็นความรู้สึกปรารถนาดีที่มีความบริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน ไม่มีความเยื่อใย อาลัย ความ ปรารถนา การเรียกร้องต้องการ การได้รับการตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และไม่เกี่ยวข้อง กับความรักแบบสิเนหา เพราะความรักแบบสิเนหา มีลักษณะต้องการผลตอบแทน ถ้าไม่มีการ ตอบสนองก็จะกลายเป็นความโกรธไป

^{๑๑}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะมหาอภิมมัตถสังคหฎีกาปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

๔.๒.๒. หลักกรุณาพรหมวิหาร

การมีความสงสารเอ็นดูบุตร ต้องการช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ลำบากที่เกิดขึ้น ยามเมื่อบุตรประสบทุกข์ ผู้เป็นบิดามารดาย่อมประสบทุกข์ไม่น้อยกว่าบุตร เช่นยามที่บุตรไม่สบาย ผู้เป็นบิดามารดาต้องคอยดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดจนกว่าจะหาย แม้อยามที่บุตรประสบปัญหาชีวิตอย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะให้คำปรึกษาที่ดี และต้องการให้ความช่วยเหลืออย่างจริงใจ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย และเบื่อหน่ายคือ บิดามารดา ด้วยคุณธรรมของบิดามารดาข้อนี้ ทำให้เห็นได้ว่าเมื่อยามที่บุตรประสบทุกข์ จะคิดถึงบิดามารดาก่อนผู้อื่นใด เพราะฉะนั้นบิดามารดาจึงเป็นผู้ช่วยเหลือบุตรจากความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้ว่า กรุณา มีอันเป็นไปโดยอาการช่วยบรรเทาทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันไม่นิ่งดูตายต่อทุกข์ของสัตว์อื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น เป็นผลปรากฏ มีความระงับซึ่งการเบียดเบียนสัตว์เป็นสมบัติ มีการเกิดความโศกเศร้าเป็นความ วิบัติของกรุณา^{๑๒}

ดังนั้น ความกรุณา คือ ความไม่เบียดเบียนเป็นบรรทัดฐาน ส่วนความสุขเป็นรส ซึ่งผู้ปฏิบัติหน้าที่ในองค์กรนั้นควรมี เพราะถ้ามีแล้วผู้ปฏิบัติงานก็จะรู้ว่าไม่ควรเบียดเบียนเพื่อน ร่วมงานจะได้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาในองค์กรและถ้าผู้ปฏิบัติงานมีกรุณาแล้วก็จะนำความสุข ความสงบมาให้กับองค์กรเช่นเดียวกัน

ผู้มีจิตประกอบด้วยกรุณาพรหมวิหาร เมื่อเห็นสัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม คนมีศีลธรรมก็เกิดความหวั่นไหว นิ่งดูอยู่เฉยไม่ได้หรืออีกความหมายหนึ่งก็คือ ย่อมช่วยผู้ที่ได้รับความลำบากให้ได้รับ ความสุข

จากลักษณะของกรุณาพรหมวิหาร จะเห็นว่า ความมีเอื้อโย อยากจะช่วยเหลือปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับความสุข ปราศจากซึ่งความทุกข์แก่คนหรือสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีความ สงสาร เมื่อเห็นผู้อื่นประสบเคราะห์กรรม ทั้งผู้ปฏิบัติจะเต็มเปี่ยมไปด้วยความมีน้ำใจไมตรีต่อ เพื่อนมนุษย์ด้วยกันการใช้กรุณา มี ๒ ทางด้วยกัน คือ ใช้อย่างถูกต้องกับใช้ไม่ถูกต้อง

๑) การใช้กรุณาพรหมวิหารในทางที่ถูกต้อง คือ การกระทำออกไปด้วยความสงสารที่แท้จริง ไม่เจือด้วยผลประโยชน์ แต่เป็นการกระทำอย่างจริงใจในสถานการณ์ที่ถูกต้องดังข้อความที่ว่า “ในยามที่บุคคลอื่นตกต่ำ เดือดร้อนเป็นทุกข์ประสบปัญหา บุคคลที่มีความ กรุณา จึงควรหวั่นไหวในทุกข์ของผู้อื่น อยากจะช่วยบำบัดทุกข์นั้น หรือยกเขาขึ้นมาจากทุกข์”^{๑๓}

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปล, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

๒) การใช้กรุณาพรหมวิหารในทางที่ผิด คือ “การใช้กรุณาแบบผิดๆ ซึ่งสามารถก่อให้เกิดโทษต่อตน ผู้อื่น รวมถึงสังคมส่วนรวมได้ ทั้งนี้เพราะผู้ที่ขาดคุณธรรมนั้น โดยทั่วไปมักมุ่งความคิดไปที่ความเบียดเบียน หรือแม้แต่เห็นผู้อื่นที่ตกทุกข์ได้ยากช่วยเหลือตนเองไม่ได้ แทนที่จะมีน้ำใจช่วยเหลือให้เขาพ้นทุกข์ แต่กลับเบียดเบียนเขาให้ได้รักทุกข์ยากลำบากมากยิ่งขึ้นหรือเบียดเบียนจนถึงแก่ชีวิตก็มี

เมื่อบุคคลได้ ทำการศึกษาลักษณะและการใช้กรุณาพรหมวิหารอย่างถูกต้องและถูกทางแล้วจะทำให้ผู้ศึกษา เป็นผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจ ช่วยเหลือบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนได้โดยไม่มี มุ่งหวังผลตอบแทน มุ่งทำความเจริญให้เกิดขึ้นแก่คนและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ทั้งยกระดับ คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อื่นให้พ้นจากความลำบาก

เนื่องจากกรุณา คือ ความสงสาร กิริยาที่สงสาร ภาวะที่สงสารในสัตว์ทั้งหลาย ต้องการช่วยกำจัดช่วยปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ ซึ่งอาการของจิตเหล่านี้ ย่อมมีอยู่ในจิตของทุกคนเป็นธรรมดาสามัญ เพียงแต่ยังเจือด้วยวิหิงสา คือ ความคิดเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อให้ตนพ้นทุกข์ และยังมีความโทมนัสในเมื่อได้เห็นทุกข์ของคนผู้เป็นที่รัก เพราะเป็นภาวะ ของจิตที่คับแคบ ต้องการให้ตนเองและคนผู้เป็นที่รักของตนพ้นทุกข์เท่านั้น ดังนั้นการเจริญกรุณาในชีวิตประจำวันจึงต้องอบรมปรับปรุงภาวะที่มีอยู่แล้วนี้ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปจนถึงไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ ดังปรากฏในกรุณาอัปมัญญานิทเทศว่า “มีจิตสทรคตด้วยกรุณาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง อยู่ เป็นฉนวน ภิกษุผู้มีจิตสทรคตด้วยกรุณาแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่งผู้ตกทุกข์ได้ ยากแล้วพึงสงสารณนั้น” และให้ปราศจากวิหิงสาความคิดเบียดเบียน และให้สงบความโสภโทมนัส เพราะทุกข์ของคนเป็นที่รักด้วย เพราะว่าวิหิงสาเป็นศัตรูไกลของกรุณา ส่วนความโสภโทมนัสเป็นศัตรู ใกล้ของกรุณา

นอกจากนี้การเจริญกรุณาในชีวิตประจำวัน ยังสามารถกระทำได้โดยการระวางใจ มิให้คิดเบียดเบียนใคร และหัดใจให้คิดว่าเมื่อตนเองมีทุกข์ก็ต้องการความช่วยเหลือฉันทใด ผู้อื่น สัตว์ อื่นก็ฉันทนั้น และอบรมให้มีกรุณาต่อผู้อื่นสัตว์อื่นทั้งทาง กาย วาจา ใจ หัดใจให้ไม่นิ่งดูตาย ขวนขวาย ช่วยเหลือทุกข์ของผู้อื่นตามความสามารถหรือตามสมควรจะทำได้ คือพร้อมที่จะช่วยเหลือถึงแม้ว่าจะ มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ตาม จนกระทั่งเกิดความเคยชิน กลายเป็นอุปนิสัยประจำตัวเพราะกรุณาไม่ใช่เพียงการคิดหรือพูดว่า จงพ้นทุกข์เถิด เท่านั้น นอกจากนี้จะต้องพิจารณาจิตใจ ขณะนั้น ๆ ว่าเป็นกรุณาหรือเป็นความโสภเพราะว่าความโสภเมื่อเกิดขึ้น ไม่มีลักษณะในการทำลาย กิเลสเหมือนกรุณา แต่เป็นลักษณะของความทุกข์ หรืออาจจะเป็นความโกรธในบุคคลที่ประทุษร้าย บุคคลที่ตนรัก

๔.๒.๓. หลักมูทิตาพรหมวิหาร

การมีความยินดีกับบุตร เมื่อเขามีความสุข หรือประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ยามเมื่อบุตรได้ดีมีความสุข บิดามารดาก็ยินดีเบิกบาน พลอยมีความสุขกับบุตรด้วย เพราะมีความปรารถนาให้บุตร มีความสุขอยู่แล้ว เมื่อบุตรได้ประสบความสำเร็จ ก็มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เช่นกับเป็นความสุขของตน บิดามารดาจะไม่มีอาการอิจฉาริษยา ในความสุขความสำเร็จของบุตรแม้แต่น้อย ยิ่งถ้าบุตรมีความสุขมากเท่าใด ท่านก็มีความสุขมากขึ้นเท่านั้น

มูทิตาเปรียบเหมือนมารดาบิดา ผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน มีความชื่นชมและพูดว่า “สาธุ” ฉันทใด เมื่อเป็นเช่นนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในมูทิตานี้เรียกว่าปัจจุภูฏฐาน ความชื่นชม เป็นลักษณะ ความไม่หวาดกลัวเป็นรส ความสิ้นไปแห่งความไม่ชอบเป็น ปทัฏฐานของมูทิตา

ดังนั้น มูทิตาพรหมวิหาร คือ ความชื่นชม ไฉริชยา ในความสำเร็จของผู้อื่น ทั้งจะต้องเป็นผู้มีหัวใจให้กับผู้ร่วมงานโดยไม่หวังสิ่งใด ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่อิจฉาอันเป็นลักษณะ ของมูทิตาอย่างแท้จริง

จากลักษณะของมูทิตาพรหมวิหารดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า มูทิตาเป็นคุณงามความดี ความสำเร็จในด้านต่างๆ ของผู้อื่น พลอยยินดีเมื่อเขาได้รับความชมเชยโดยไม่มี ความริษยาแต่อย่างใด ปราศจากความอิจฉา เป็นลักษณะที่เต็มเปี่ยมไปด้วยไมตรีจิต ปรากฏผลเป็น รูปธรรม ผู้ศึกษาจะกล่าวให้เห็นถึงการใช้มูทิตาพรหมวิหารในทางที่ถูกและทางที่ผิด ดังนี้

การใช้มูทิตาพรหมวิหารในทางที่ถูก คือ การกระทำออกไปด้วยจิตที่พลอยยินดี อย่างแท้จริง เมื่อบุคคลอื่นเปลี่ยนจากปกติและตกต่ำเป็นขึ้นสูง คือเขาประสบความสำเร็จ มีความสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ก็มีมูทิตา คือพลอยยินดีด้วยในความดีงามและความสุข ความสำเร็จของเขาและพร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุน^{๑๔}

เนื่องจากมูทิตา คือ ความพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ภาวะที่พลอยยินดีใน สัตว์ทั้งหลาย โดยปราศจากความริษยา เมื่อผู้นั้นอยู่ดีมีสุข ซึ่งอาการของจิตเหล่านี้ทุกคนย่อมมีอยู่ใน ตน และในคนที่เป็นที่รักอยู่เป็นปกติ เพียงแต่ยังเจือด้วยริษยาเมื่อเห็นคนอื่นได้สมบัติและแม้ในสมบัติ ที่ตนได้ ก็ยังมีโสมนัสเจือตัณหา ดังนั้นการเจริญมูทิตาในชีวิตประจำวันจึงต้องปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ แล้วนี้ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้คับแคบเฉพาะตนและผู้ที่เป็นที่รักเท่านั้น แต่ให้กว้างออกไปตลอดถึงไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ

ดังปรากฏในมูทิตาอัปมัถฺยญานิทเทศว่า “มีจิตสทรคตด้วยมูทิตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไลน์ ภิกษุผู้มีจิตสทรคตด้วยมูทิตาไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่รักชอบใจ

^{๑๔} พระมหาสุทธีชัย ฐิตชโย (ถาวรศีล), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พรหมวิหารธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖), หน้า ๖๗.

แล้วพลอยยินดีนั้น” โดยให้ปราศจากความริษยา และโสมนัสที่เจือกิเลสตัณหาเพราะว่าริษยาเป็นศัตรูไกลของมุกิตา ส่วนความโสมนัสเป็นศัตรูใกล้ของ มุกิตา นอกจากนี้การเจริญมุกิตาในชีวิตประจำวัน ยังสามารถกระทำได้โดยการระวังใจ มิให้ริษยาในเมื่อได้เห็นได้ทราบสมบัติ คือ ความพร้อมต่าง ๆ ของผู้อื่น เมื่อความริษยาเกิดขึ้นก็ พยายามระวังเสีย หัดคิดว่าตนเองมีความยินดีเมื่อตนได้สมบัติที่ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่งไหนเมื่อคนอื่นเขาได้จึงจะไปริษยาเขา ควรจะพลอยยินดีกับเขา ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไม่มีความโลภอยากได้สิ่งที่ ผูกพันมาถึงตนเจือปน (ปหาสะ) เพราะว่าเมื่อตั้งความหวังแล้วไม่ได้ตามหวัง ก็จะกลายเป็นความโกรธ ดังนั้นในทางปฏิบัติท่านจึงให้ตรวจดูจิตว่าที่เราว่ามุกิตานั้นมีปหาสะแทรกอยู่ไหม ถ้าหากว่ามีปหาสะ แทรกอยู่ ก็ต้องพยายามขจัดความรู้สึกอันนั้นออกไป มุกิตาจึงจะเป็นมุกิตาที่บริสุทธิ์และอบรมให้มีมุกิตาต่อผู้อื่นทั้งทาง กาย วาจา ใจ เพื่อให้มุกิตาเจริญขึ้น มากขึ้น ทีละเล็กทีละน้อย จนกระทั่งแผ่กว้างออกไปไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ เพราะมุกิตาที่แท้จริงต้องประสานสอดคล้องกันทั้ง กาย วาจา ใจ

๔.๔.๔. หลักรูเบกขาพรหมวิหาร

การวางตัวเป็นกลาง มีความหนักแน่นในธรรม กล่าวคือบิดามารดาจะต้องมีความกลางในความถูกต้อง ไม่เอนเอียงเพราะอำนาจชักจูงของกิเลสฝ่ายต่ำ อย่างใดอย่างหนึ่งบิดามารดาจะต้องมีความหนักแน่น ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร โดยใช้หลักแห่งความถูกต้องดีงาม เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ต้องมีความหนักแน่น ที่จะต้องปฏิบัติตามธรรม เพื่อรักษาความถูกต้อง และปลูกฝังให้บุตร สามารถพึ่งพาตนเองได้ หากขาดอุเบกขาธรรม เป็นแกนกลางในการอบรมเลี้ยงดู ก็จะกลายเป็นการเลี้ยงดูบุตร ที่ตามใจตนเอง ขาดหลักการที่จะยึดเหนี่ยว แต่เมื่อบิดามารดามีอุเบกขาธรรม ก็สามารถควบคุมอารมณ์ และจิตใจของตนเองให้ปฏิบัติตามหลักการ แห่งความถูกต้องดีงามได้

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงลักษณะของอุเบกขาว่า การเป็นกลาง ไม่ตกอยู่ในฝักฝ่ายใด เพราะเห็นโดยความเป็นจริงตามธรรมชาติ อุเบกขามีความวางเฉยของบิดามารดา ในเวลาที่บุตรแยกตัวไปมีครอบครัวใหม่สามารถรับผิดชอบตัวเองและครอบครัวได้ โดยที่บิดามารดาไม่ต้องเข้าไปก้าวก่ายชีวิตส่วนตัว

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงความสำคัญของ อุเบกขาไว้ว่า ความรู้สึกวางเฉย เป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างคนใดคนหนึ่ง นั่นคือ มีความยุติธรรมใน การให้รางวัลและลงโทษ ข้อสำคัญคือ ต้องวางเฉยด้วยปัญญา คือมี อุเบกขาอย่างรู้เท่าทันคน เช่น เมื่อทุกคนทำงานในหน้าที่อย่างขยันขันแข็ง ถึงเวลาให้บำเหน็จรางวัลก็เฉลี่ยให้แก่ทุกคนอย่าง ถ้วนหน้า ถ้ามีการทะเลาะเบาะแว้งเกิดขึ้นก็ต้องห้ามปรามกัน เป็นต้น^{๑๕}

^{๑๕} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร*, หน้า ๔๑-๔๒.

อุเบกขา มีอันเป็นไปโดยอาการเป็นกลาง ๆ ในสัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันเห็นภาวะที่สม่าเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ อันสงบความเสียใจและความดีใจเป็นผลปรากฏ มีอันพิจารณาเห็นภาวะที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งมีอาการเป็นอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตน สัตว์เหล่านั้นจักได้ประสบความสุขก็ดี จักพ้นจากทุกข์ก็ดี จักเสื่อมจากสมบัติก็ดี จักเสื่อมจากสมบัติที่ตนมีอยู่แล้วก็ดี เพราะความชอบใจของใครเล่า (นอกจากกรรมเท่านั้น) มีการสงบแห่งความเสียใจและความดีใจเป็นสมบัติมีอันเกิดความเพิกเฉยเพราะความไม่รู้อันอาศัยคามคุณเป็นวิบัติของอุเบกขานี้^{๑๖}

เนื่องจากอุเบกขา คือ ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ภาวะที่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลายเห็นความเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะ คือ ความยินดีติด หรือปฏิฆะ ความยินร้าย พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุ อันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มี กิจที่ควรทำ ซึ่งอาการของจิตเหล่านี้ ย่อมมีอยู่ในจิตของทุกคนเป็นธรรมดาสามัญ ในเวลาปรกติยังไม่มี อะไรมาทำให้เกิดความยินดียินร้าย เพียงแต่ยังเจือด้วยความไม่รู้ (อัญญาณ) และจะเปลี่ยนไปเป็น ความยินดียินร้ายขึ้นได้โดยง่าย ดังนั้นการเจริญอุเบกขาในชีวิตประจำวันจึงต้องปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ แล้วนี้ ให้เป็นคุณอัน บริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิใช่มีเฉพาะในเวลาที่ไม่มีความเรื่องอะไรมากระทบ จิตเท่านั้น แม้มีเรื่องมากระทบจิตให้ยินดียินร้ายก็ระงับได้ ทำใจให้สงบเป็นอุเบกขาได้ด้วยความรู้ (ญาณ) เพราะว่าคุณความยินดี (ราคะ) และความยินร้าย (ปฏิฆะ) เป็นศัตรูไกลของอุเบกขา ส่วนอุเบกขา ด้วยความไม่รู้ (อัญญาณอุเบกขา) เป็นศัตรูใกล้ของอุเบกขา ดังปรากฏในอุเบกขาอัปมัญญาณิทเทศว่า “มีจิตสหระคตด้วยอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไฉน ภิกษุผู้มีจิตสหระคตด้วยอุเบกขาแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ ไม่เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่แล้วเป็นผู้มีอุเบกขานั้น”

นอกจากนี้การเจริญอุเบกขาในชีวิตประจำวัน ยังสามารถกระทำได้โดย การระมัดระวังใจมิให้ขึ้นลงด้วยความยินดียินร้าย ทั้งในคราวประสบสมบัติทั้งในคราวประสบวิบัติ เมื่อภาวะของจิต เช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามระงับใจ หัดคิดถึงกรรมและผลของกรรมเพราะว่าอุเบกขา มีหน้าที่ในการขจัดอคติออกไปจากจิต แต่เนื่องจากอุเบกขามีข้าศึกใกล้อยู่ ๒ อย่าง คือ

- ๑) ความยินร้าย (ปฏิฆะ) ทำให้ตั้งเงื่อนไขไว้ก่อน ว่าคนนั้นไม่ดี คนนี้ไม่ดี
- ๒) ความยินดี (ราคะ) ทำให้กำหนดเงื่อนไขไว้ก่อนว่าคนนั้นดี

เมื่อความรู้สึกลักษณะนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เกิดจิตที่วางเฉยไม่ได้ ถ้าหากว่าคนที่ถูกตนกำหนดเงื่อนไขว่าคนนั้นไม่ดี เกิดความวิบัติ จะเกิดความลึงโลดดีใจ ซึ่งอาศัยปฏิฆะ แต่ถ้าหากว่าคนที่

^{๑๖} สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อสภมหาเถร) ผู้แปล, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์ธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๐.

ตนกำหนดเงื่อนไขไว้ว่าดี ประสบความวิบัติ ตนก็จะเกิดโศก ความโศกเศร้าเสียใจ เกิดชิงชังต่อคน ซึ่งทำให้บุคคลเหล่านั้นเกิด ความเดือดร้อน การที่จะให้เกิดอุเบกขาขึ้นจึงต้องมองให้เห็นตามหลัก ของกัมมัฏสะกตา คือการที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เขาจะเป็นปิยชนคนที่รักหรือจะ เป็นคนที่เราไม่ชอบก็ตาม การที่เขาประสบความสำเร็จ เป็นผลมาจากการกระทำของเขา เราควรจะทำ ใจให้เป็นอุเบกขา คือ รู้จักวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ในความวิบัติของบุคคลนั้น ถ้าดีใจก็แสดงว่าถูก อำนาจของความยินดี (ปฏิฆะ) ครอบงำ ถ้าเราเสียใจก็แสดงว่าถูกอำนาจของความยินดี (ราคะ) ครอบงำไว้

หลักพรหมวิหาร ๔ นี้ มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งในทางปฏิบัติ จะต้องทำให้มีความสมดุลกัน กล่าวคือไม่เน้นข้อใดข้อหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะต้องปฏิบัติครบทุกข้อ จึงจะประสานเชื่อมโยงกันใน พรหมวิหาร ๔ นี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ (๑) ภาคความรู้สึกรู้ใจ ได้แก่ เมตตา กรุณา และมุทิตา อันเป็นความรู้สึกรู้ใจที่บิดามารดาแสดงต่อบุตร ซึ่งจะทำให้บุตรมีบุคลิกภาพ และนิสัยใจคอที่ดี เช่นมีความรัก ความอบอุ่น เป็นคนอ่อนโยนละมุนละไม มีความสุข และ (๒) ภาค ปัญญา ได้แก่ อุเบกขา ซึ่งเป็นธรรมที่สร้างความสมดุลให้บิดามารดาแสดงออกแต่เพียงด้าน ความรู้สึกต่อบุตรเพียงอย่างเดียว จะต้องแสดงออกทางด้านมารดาตลอดไป เพราะฉะนั้น บิดามารดา จะต้องเตรียมความพร้อมให้กับบุตรของตน ด้วยการฝึกให้บุตรทำด้วยตัวเอง แทนที่จะบิดามารดาจะ ทำให้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีอุเบกขาด้วยการให้เขาทำด้วยตัวเอง บิดามารดาคอยดูอยู่ใกล้ ๆ และ ทำเป็นตัวอย่างให้ดู ถ้าหากบิดามารดามีเมตตา กรุณา มุทิตา มากเกินไป จะเป็นการขัดขวาง พัฒนาการของบุตรจึงต้องมีอุเบกขาเข้ามาถ่วงดุล เพื่อให้บุตรได้มีโอกาสในการพัฒนาตนเอง เมื่อการ เลี้ยงดูบุตรมีทั้ง ๒ ภาคอย่างสมดุลกัน ก็จะทำให้บุตรเจริญเติบโตอย่างพอดี คือ มีทั้งความอ่อนโยน ความสุข ความอบอุ่น และมีความเข้มแข็ง มีความสามารถ มีปัญญารับผิดชอบตนเองได้ในแง่ของการ ปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร ๔ ในแต่ละข้อ จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ได้อธิบายดังนี้

๑. เมตตา ใช้ในสถานการณ์ที่เขาไม่มีความเป็นอยู่ดีเป็นปกติ ไม่เดือนร้อน และไม่ประสบความสำเร็จอะไรเป็นพิเศษ ก็มีความปรารถนาดี แสดงมิตรไมตรีที่ดีต่อเขา

๒. กรุณา ใช้ในสถานการณ์ที่คนอื่นประสบความสำเร็จ มีความเดือดร้อน ต้องแสดงความ สงสารและหาทางช่วยเหลือให้เขาพ้นจากภาวะที่เป็นทุกข์นั้น ให้เขามีสภาพที่เป็นปกติเช่นเดิม

๓. มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่คนอื่นประสบความสำเร็จ ได้รับความดีงาม มีความ เจริญก้าวหน้าในชีวิต ก็ต้องแสดงความยินดีกับความสำเร็จของเขา สนับสนุนให้กำลังใจต่อไป

๔. อุเบกขา ใช้ในสถานการณ์ที่ต้องพิจารณาเห็นความจริงของชีวิตของเขาที่จะต้อง เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยที่บุคคลจะต้องรับผิดชอบชีวิตของตัวเอง ด้วยการพึ่งตัวเองไม่ อาจจะรอความช่วยเหลือจากผู้อื่นได้ตลอดไป จึงต้องใช้อุเบกขาเพื่อให้การปฏิบัติของเขาให้สอดคล้อง กับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

การประยุกต์ใช้หลักธรรมข้อ เมตตา กรุณา มุทิตา เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์แต่อุเบกขาเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริงของชีวิตในธรรมชาติปัญญาเพราะโดยความเป็นจริงของชีวิต เขาจะต้องดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง

โดยทั่วไปพระพุทธเจ้าทรงถือว่า ความรักของแม่สูงส่งเหนือความรักใดเพราะเป็นความรักที่มีคุณธรรมของพรหมวิหาร ๔ ครบถ้วน คือ มีเมตตา ความปรารถนาดีต่อลูกตั้งแต่ตอนอยู่ในครรภ์กรุณาช่วยเหลือให้ลูกให้พ้นทุกข์ มุทิตายินดีเมื่อลูกได้ดีและอุเบกขารู้จักวางเฉยในเรื่องและในเวลาที่เหมาะสมมารดาบิดาต้องบำรุงเลี้ยงดูบุตรธิดาตั้งแต่นครครภ์กระทั่งคลอดออกมาแล้วหน้าที่โดยตรงกับบุตร เพราะทันทีที่ชีวิตใหม่กำเนิดขึ้นมาในครอบครัว มารดาบิดาและสมาชิกทุกคนที่เกี่ยวข้องจะต้องร่วมกันทำหน้าที่ดูแลสมาชิกคนใหม่ ให้ความรักบำรุงเลี้ยงด้วยน้ำนมจากอกด้วยข้าวปลาอาหารนานาชนิดจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่และประสบการณ์ต่าง ๆ เด็กต้องใช้เวลาอยู่ในครอบครัวนานนับสิบปีกว่าที่ก้าวไปเป็นผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งของสังคม

มารดา บิดาทำหน้าที่ของตนเองด้วยอนุเคราะห์บุตรโดยเหตุ ๕ ประการนี้แล้วยอมเป็นคนที่มีคุณภาพ มีความสุขความเจริญด้วยชาติวุฒิ คุณวุฒิ และวัยวุฒิ การทำหน้าที่ของพ่อแม่ที่ดีมีดังนี้

๑. ห้ามปรามมิให้ประพฤตชั่ว (ปาปา นิวาเรณติ) การประพฤตชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจเป็นอกุศลธรรมที่บุคคลพึงเว้นเพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น มารดาบิดาจะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรของตนให้รู้จักกุศล (ความชั่ว) ในทุกๆด้านทั้งด้านกายวาจาและใจ ตลอดจนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการประพฤตชั่วได้ เช่นการคบคนไม่ดี การอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่มีโทษการดำรงชีวิตด้วยความประมาทความเกียจคร้าน ที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลเกิดขึ้นแนวทางแห่งความชั่วที่มารดาบิดาพึงห้ามปรามมิให้บุตรดำเนินตาม ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ การฆ่าและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การละเมิดช่วงชิงทรัพย์สินของผู้อื่น ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มีความโลภต้องการอยากได้สิ่งของของผู้อื่น การอาฆาตพยายามบาทปองร้ายผู้อื่น และการมีความเห็นผิด เนื่องจากมารดาบิดามีประสบการณ์มากกว่า และย่อมรู้สิ่งที่ควรไม่ควร สิ่งที่พึงปฏิบัติและไม่พึงปฏิบัติ จึงจะสามารถแนะนำบุตรให้ละเว้นจากความชั่วต่างๆได้อีกทั้งการละอกุศลเป็นสิ่งที่เกิดประโยชน์และความสุขแก่ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่มารดาบิดาต้องบอกกล่าวชี้แจง ให้บุตรได้ทราบ และห้ามปรามมิให้กระทำในสิ่งที่เป็นอกุศล

๒. อบรมสั่งสอนให้ประพฤตดี (กลยาณนิเวเสนติ) การอบรมสั่งสอนให้บุตรเป็นคนดีทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัตบุรุษบุตรที่เป็นสัตบุรุษ ย่อมประพฤตในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ก่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่บุคคลในครอบครัวและสังคมอย่างมากมาย การสั่งสอนบุตรให้ดำรงอยู่ในความดีได้แก่ให้ดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันเป็นความดีที่ต้องปฏิบัติขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การเว้นจากการฆ่าและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การเว้นจากการละเมิดช่วงชิงทรัพย์สินของผู้อื่น

เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดไม่มีความโลภ ต้องการอยากได้สิ่งของผู้อื่น เว้นจากการอาฆาตพยาบาทพองร้ายผู้อื่น และการมีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ มารดาบิดาจะต้องปลูกฝังให้บุตรมีจิตสำนึกทางด้านคุณธรรม และมีฉันทะในการทำความดี และพัฒนาให้มีความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป มิให้หยุดอยู่กับระดับของความดีเดิมเพราะความดีเป็นสิ่งที่ไม่ควรสันโดษ (ไม่สันโดษในกุศลธรรม)^{๑๗}

๓. ส่งเสริมให้ศึกษาเล่าเรียน (สิปปีสิกขาпенติ) มารดาบิดาถือว่าเป็นครูคนแรกของบุตร เพราะสอนให้บุตรเรียนรู้จักสิ่งต่างๆ มากมายก่อนใครอื่น อีกคำหนึ่งท่านเรียกว่า ผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรเพราะบุตรได้พบกับมารดาบิดามาก่อนใครอื่นมารดาบิดาจึงเป็นตัวแทนชายหญิงทั้งโลกที่บุตรได้เรียนรู้ อีกทั้งพฤติกรรมของมารดาบิดาที่แสดงให้บุตรเห็น เป็นการปลูกฝังพฤติกรรมดังกล่าวแก่บุตร ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากมารดาบิดาจะสอนให้บุตรได้ศึกษาเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตด้วยตนเองแล้ว ยังต้องส่งเสริมให้บุตรของตนได้ศึกษาเรียนรู้ศิลปะวิชาต่าง ๆ ที่จำเป็นภายนอกบ้าน อันได้แก่โรงเรียน หรือการศึกษาในระบบโรงเรียน เพื่อส่งเสริมให้เขามีความรู้ มีทักษะในการดำเนินชีวิตที่ดี สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวและครอบครัวได้ ซึ่งศิลปะวิทยาการมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่และความมั่นคงของชีวิต หากผู้ใดไม่มีความรู้หรือทักษะความสามารถอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับดำรงชีวิต ก็จะกลายเป็นผู้ที่ไร้ความสามารถไม่อาจจะดำรงอยู่ได้อย่างผาสุกด้วยเหตุนี้มารดาบิดาจะต้องให้การศึกษแก่บุตรธิดาของตนเพื่อให้เขาเติบโตมาด้วยความรู้ความสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้

๔. เป็นธุระให้บุตรเมื่อจะมีคู่ครอง (ปฏิรูเพน ทาเรนสณโณชติ) เมื่อบุตรเติบโตเป็นผู้ใหญ่สมควรจะมีครอบครัว มารดาบิดาต้องรับภาระเอาใจใส่ดูแลด้านการมีครอบครัวของบุตรเริ่มจากการให้คำแนะนำในการเลือกคู่ครองของบุตร โดยให้คำปรึกษาในฐานะที่มารดาบิดาฝ่ายประสบการณ์มาก่อนยอมให้คำแนะนำที่ดีแก่บุตรได้ ตลอดจนการขวนขวายภาระตามประเพณีเช่นการสู่ขอ การหมยมนั้น การสมรส ฯลฯ ซึ่งมารดาบิดาจะต้องช่วยเหลือด้านทรัพย์สินเงินทองอันเป็นค่าธรรมเนียมได้แก่ค่าสินสอด ค่าใช้จ่ายในการแต่งงาน เป็นต้น ในสังคมที่ผู้ใหญ่เป็นผู้จัดหาคู่สมรสให้กับบุตร มารดาบิดายังต้องมีบทบาทอย่างมากเพราะต้องมีการเลือกสรรคนที่ดีเพื่อที่จะมาเป็นบุตรเขย หรือสะใภ้ของตนโดยต้องคำนึงถึงความผาสุกในครอบครัวของบุตรเป็นสำคัญ หรือหรือในสังคมที่ชายหญิงมีอิสระในการเลือกคู่ครองเอง มารดาบิดาก็ต้องคอยให้คำแนะนำบุตรให้รู้จักเลือกคนที่ดี เพื่อมาเป็นสามีหรือภรรยา

๕. มอบทรัพย์สินให้ตามโอกาสอันควร (สมเย ทายชชนียาเทนติ) มารดาบิดาเป็นผู้ให้การสงเคราะห์บุตรด้วยทรัพย์สินเงินทองตามที่จำเป็น เพื่อให้เขาได้นำไปใช้จ่ายส่วนตัว และเมื่อ บุตรอยู่ในวัยอันสมควรที่จะต้องได้รับมรดกจากตระกูล ผู้เป็นมารดาบิดาจะต้องแบ่งปันมรดกของตระกูล

^{๑๗} อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๕๑/๕๘.

ให้แก่บุตรแต่ละคนเพื่อนำไปเป็นฐานสำหรับการสร้างเนื้อสร้างตัวต่อไปในอนาคต การมอบทรัพย์สินให้กับบุตรนั้นจะต้องดูความเหมาะสม และให้ในเวลาที่เหมาะสม (สมเย) ไม่ควรให้ตามใจบุตร หรือเอาวัตถุเงินทองเป็นสิ่งสำคัญในการเลี้ยงดู เช่นปัจจุบันมารดาบิดาบางคน มีวิธีการเลี้ยงดูบุตรโดยให้เงินทองแทนการเลี้ยงดู จนมีคำกล่าวว่าเป็น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยเงิน ซึ่งเป็นคำเรียกมารดาบิดายุคปัจจุบัน การให้วัตถุสิ่งของเงินทองแก่บุตรอย่างไม่คำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสม จะเป็นการปลูกฝังค่านิยมทางวัตถุ (วัตถุนิยม) ให้กับบุตรทำให้ไม่รู้จักคุณค่าของเงินทองที่ถูกต้อง และเป็นการสร้างนิสัยฟุ้งเฟ้อ ตามใจตนเอง ขาดความพากเพียรพยายามในการแสวงหาและพึ่งพาตัวเอง เพราะเคยได้รับการตามใจจากมารดาบิดามาตั้งแต่เด็ก

บิดามารดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเหตุที่มีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการเหล่านี้ เมื่อลูกมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้ว ก็ไม่ยุ่งวุ่นวายกับชีวิตครอบครัวบุตรจนเกินงาม และหากบุตรผิดพลาดก็ไม่ซ้ำเติม แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อบุตรต้องการ บุพการีเป็นเทวดาคนแรก (บุรพเทพ) ของบุตรเพราะคอยปกป้องคุ้มกันภัยเลี้ยงดูลูกมาก่อนผู้มีความปรารถนาดีคนอื่น ๆ บิดามารดาเป็นครูวิสุทธิเทพของลูก เพราะมีคุณธรรม ๔ ประการไว้ในใจเสมอ ได้แก่

๑. ไม่ถือสาในความผิดของบุตร แม้ว่าบางครั้งจะล่วงเกิน ก็ให้อภัยเสมอ
 ๒. ปรารถนาประโยชน์แก่บุตรเสมอ ไม่ว่าบุตรจะเป็นอย่างไร ก็ยังคงปรารถนาให้บุตรดีมีความสุข
 ๓. เป็นทักษิณียะบุคคล เป็นเนื่อนาบุญของบุตร เป็นผู้ที่บุตรควรทำต่อบุพการี
 ๔. เป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นผู้ควรแก่การรับของค่านับ และการนมัสการของบุตร
- เมื่อบุพการีมีพระคุณมากมายปานนี้ บุตรจึงควรมีคุณธรรมต่อท่าน คุณธรรมของลูกเริ่มที่รู้จักคุณพ่อแม่ คือ รู้ว่าท่านดีต่อเราอย่างไรสูงขึ้นไปอีก คือตอบแทนคุณท่าน ในทางพระพุทธศาสนาได้บรรยายคุณธรรมของลูกไว้อย่างสั้น ๆ แต่เก็บความไว้ได้อย่างครบถ้วน คือ คำว่า กตัญญู กตเวที คุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นบุตรรวมอยู่ใน ๒ คำนี้

คุณของบุพการีดูได้จากอุปการะ คือ ประโยชน์ที่ท่านทำแก่บุตรธิดามีอะไรบ้าง ที่แตกต่างจากคนอื่น ตามธรรมดาของคนทั่วไป เมื่อจะอุปการะใคร เขาต้องเห็นทางได้เช่น เห็นหลักทรัพย์ หรือดูนิสัยใจคอ ต่อเมื่อแน่ใจแล้วว่าอุปการะคุณของเขาจะไม่สูญเปล่า จึงลงมือช่วยเหลือ แต่ที่บุพการีอุปการะเรานั้น เป็นการอุปการะโดยบริสุทธิ์ใจจริง ๆ ไม่ได้มองถึงหลักประกันใด ๆ เลย เรายังเกิดมาตัวเปล่าไม่มีหลักทรัพย์แม้แต่เข็มเล่มเดียว ยังไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่าอวัยวะร่างกาย จะใช้ได้ครบถ้วนหรือไม่ ยิ่งนิสัยใจคอแล้วยิ่งรู้ไม่ได้เอาทีเดียว โตขึ้นมาจะเป็นอย่างไร จะเป็นคนอกตัญญูหรือไม่

๔.๓ การประยุกต์หลักสังคหวัตถุกับบุพพการี

สังคหวัตถุ ๔ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ ใน ความสมานสามัคคี หมายถึง การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่บิดามารดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน ศิษย์กับครูอาจารย์ จนกระทั่งประชาชน ระหว่างประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความ กตัญญูและความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม หลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันมี ๔ ประการดังนี้

๔.๓.๑ หลักทาน

การให้เป็นสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา นัยสำคัญ ของ ทาน ในสังคหวัตถุ นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ เน้นผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยา รักษาโรค ฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรีสร้างเสริม มิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของ จึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ ได้แก่

ก) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์การให้ความเกื้อหนุน โอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

ข) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

ค) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปราบณาบูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตายายและบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ

ทาน หรือการให้นั้น ย่อมเป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มี ความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละ ความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่ง สำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้เป็นการรักษาความเป็น สังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติ เอาไว้ และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็น ระเบียบการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ปานนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์พืช สัตว์และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัส ว่าการให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

ทานมีประโยชน์ ๒ ประการคือ ๑) การให้ทานเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กล่าวคือเมื่อตาไปจะเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์ ๒) การให้ทานเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้เป็นผู้มีโภคะมาก^{๑๘}

การให้ (โอบอ้อมอารี) นักบริหารที่ดีต้องมีน้ำใจรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ ทานแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา การให้ทานจะช่วยให้ผู้ใจคนอื่นไวได้ นักบริหาร อาจให้ทานได้ ๓ วิธี คือ

๑.๑ อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาโดยเฉพาะ การให้เพื่อผู้ใจนี้สำคัญมากในยามที่เขาตกต่ำหรือมีความเดือดร้อน การให้รางวัลหรือขึ้น เงินเดือนก็จัดเขาในอามิสทาน

๑.๒ วิद्याทาน คือ ธรรมทาน หมายถึง การให้คำแนะนำหรือหลักธรรมที่ถูกตองแก่ บุตรธิดา การให้ธรรมเป็นทานนี้มีอานิสงส์มากเช่น ได้เข้าใจธรรม ธรรมมากขึ้น ได้ความรื่นเริง ความ อิ่มใจ ได้ความสบายใจและจิตใจตั้งมั่นด้วยดี

๑.๓ อภัยทาน คือ การให้อภัยเมื่อเกิดขมพิพลาตในการทำงานหรือล่วงเกินซึ่งกันและ กัน การให้อภัยไม่ทำให้ผู้ให้ต้องสูญเสียอะไร เป็นการลงทุนราคาถูกแต่ได้ผลตอบแทนราคาสูง

ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือปันสิ่งของต่าง ๆ ของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้แต่ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้ช่วยให้เราเป็นคนไม่ ละโมบ ไม่ เห็นแก่ตัว

๔.๓.๒ ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ

ปิยวาจา หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่ง ที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดีสามัคคีเกิดไมตรีทำให้รักใคร่จับมือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

การพูดจาที่ดีนั้นไม่เพียงแต่ทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนและผู้อื่นและต่อความเจริญสงบสุข ของสังคม การพูดด้วยปิยวาจายังจัดเป็นสัมมาวาจา คือ เป็นการทำความดีซึ่งจัดอยู่ในกุศลกรรมบท ๑๐ เพื่อให้เกิดสาระประโยชน์ ไม่โกหกด้วยเจตนาที่เป็นอกุศล ดังนั้นการพูดจาจึงเป็นสิ่งเชื่อมโยง สื่อสารต่อกัน ไม่ใช่เพียงแต่การพูดจาเท่านั้น ปัจจุบันการในชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับสื่อสารมีการ แลกเปลี่ยนแชร์ข้อมูลและข้อความตลอดเวลา ดังนั้นสารที่สื่อสารต้องเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์

วิธีการพูดให้เปนนปิยวาจานั้นต้องพูดโดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๒.๑) เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดจาโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหา ผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่าไรก็พูดไปอย่างนั้น ไม่พูดเสริมความจากเรื่องเล็กกลายเป็น เรื่องใหญ่

^{๑๘} ม.อ. (ไทย) ๑๙/๒๙๔๑๓๕๓.

๒.๒) เว้นจากการพูดสอเสียด คือ ไม่พูดจายุยงให้เขาแตกราว โดยเอาความทางนี้ไปบอก ทางโนนหรือเอาความทางโนนมาบอกทางนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เป็นชนวนก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีก็หาทางระงับเสีย

๒.๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดด้วยถ้อยไพเราะคำอ่อนหวานสุภาพ ไม่เอะอะโว้ยวาย ไม่พูดเรื่องหยาบคาย เมื่อฟังแล้วมีความสบายใจ

๒.๔) เว้นจากการพูดเพอเจอ คือ บิดามารดาต้องไม่พูดในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือพูดกำกวม วกไปวน มาจนจับใจความไม่ได้ แต่ควรพูดในสิ่งที่เป้นประโยชน์มีสาระมีเหตุผลและเป็นสิ่งที่นำไปสู่การแก้ปัญหาหรือเป็นสิ่งที่เป้นไปเพื่อความคิดเชิงสร้างสรรค์

๔.๔.๓ หลักอรรถจริยา

อรรถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชววยช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

การประพฤติประโยชน์ คือ ชวนชววยช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ ตลอดถึงการแก้ไข้ปรับปรุงส่งเสริม ในทางจริยธรรม ประเภทของ อรรถจริยาแบ่งออกเป้น ๒ ลักษณะคือ

๑. เวैयाวัจจะ ชวนชววยช่วยเหลือใ้งานสำเร็จ ไ้แก่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งดานกำลังความคิด กำลังปัญญา และกำลังทรัพย์ เช่น การช่วยเหลือกันใ้ครอบครัวระหวางพ่อแม่ กับ ลูกๆการช่วยเหลือระหวางญาติตอญาติ เพื่อนตอเพื่อน รวมทั้งเพื่อนบานตอเพื่อนบาน เพื่อนรวมชาติตอเพื่อนรวมชาติ หรือเพื่อนมนุษยดวยกัน นั้นเอง

๒. ธรรมสมาทปนา การชักนำใ้ทางดี ชวยดานสติปัญญาความคิด แนะนำเรื่องการปรับปรุงดานอาชีพ ความเป้นอยูดาง ๆ ดานสุขภาพรางกาย โดยเฉพาะคือการปลูกจิตสำนึกใ้ แต่ละคนรู้จักชวยเหลือตัวเองและสังคมของตน

การประพฤติประโยชน์นี้ต้องคำนึงถึงระดับของประโยชน์แบ่งออกเป้น ๓ อย่างคือ

๑) ประโยชน์ใ้ปัจจุบัน ซึ่งต้องคำนึงถึงประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นคือส่วนรวม เป้นประโยชน์ข้างต้นของผู้ใ้ทานจะได้รับ เช่น ทรัพย์ ศิลปะ ความรู้ ยศ ไ้ตรีและความสุข

๒) ประโยชน์เบื้องหน้า บิดามารดาต้องวางแผนใ้สิ่งที่เป้นประโยชน์แก่บุตรใ้ในอนาคต และความมั่นคง ประโยชน์นี้มีคุณค่ามากกว่าอย่างแรกหรือความสุขทางกายคือ เป้นทานที่มีอานิสงส์ใ้เกิดความสุขทางจิต เป้นกาพัฒนาจิตใจเพื่อไปสู่ระดับสูงขึ้น เป้นการเตรียมความพร้อมเพื่อละสิ่งที่เป็นวัตถุไปสู่วะของจิตมากขึ้น

๓) ประโยชน์สูงสุด บิดามารดาต้องคอยแนะนำหลักธรรมซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาจิตของบุตรหลานใ้มีศีลธรรม ใ้ใ้ในทางสมาธิและปัญญา

ประพุดิในสิ่งที่เป็นประโยชน์แกผู้อื่น ถึงแม้จะอยู่ในวัยเรียนแต่ ก็สามารถบรรลุถึงธรรมข้อนี้ได้ง่าย ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางดังนี้

๑) มีความประพุดิชอบทางกายเรียกว่า “กายสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการทำลายชีวิต
๒. เว้นจากการลักทรัพย์ฉ้อโกงทรัพย์
๓. เว้นจากการประพุดิผิดในกาม

๒) มีความประพุดิชอบทางวาจาเรียกว่า “วจีสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการพูดเท็จ
๒. เว้นจากการพูดสอเสียด
๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ
๔. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓) มีความประพุดิชอบทางใจเรียกว่า “มโนสุจริต” ได้แก่

๑. ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น
๒. ไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น
๓. เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

๔.๓.๔ หลักสมานัตตตา

หลักสมานัตตตา หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่าเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน การเป็นผู้มีความสม่าเสมอ หรือมีความประพุดิเสมอต้นเสมอปลาย การที่เราจะประพุดิตนใหม่เป็นผู้มี “สมานัตตตา” นั้นต้องยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๔.๑) บุคคลาธิษฐาน คือ บุคคลที่เป็นตัวตั้งหมายความว่าถ้าเรามีตำแหน่งมีฐานะสูงขึ้น จะต้องไม่หลงลืมตัวเคยแสดงความเคารพนับถือผู้ใดก็แสดงความเคารพนับถืออย่างนั้น

๔.๒) ธรรมาธิษฐาน คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้งของความตั้งใจ หมายความว่าบุคคลทุกคนยอมต้องมีจิตซึ่งตั้งอยู่บนความเสมอภาคกัน^{๑๙}

การมีความประพุดิ เสมอต้นเสมอปลาย การเป็นผู้มีความสม่าเสมอจริงใจต่อกันความเสมอต้นเสมอปลายจะช่วยให้ เกิดความรู้สึกลอดดภัย ไม่ระแวงกัน และเป็นการสร้างคววมไววางใจกัน เชื่อใจกันเพราะถาคคนในองคการไม่มีความไววางใจกันหรือไม่เชื่อใจกัน พนักงานก็จะไม่อยากนำ

^{๑๙} ไสว มาลาทอง, คู่มือการดำเนินงานเสริมสร้างศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

ความรู้ ประสบการณ์ เทคนิคในการทำงานต่าง ๆ มาแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้รวมกัน ดังนั้น จึงถือได้
ว่า “สมานัตตตา” เป็นแรงกระตุ้นในระยะยาวที่จะผลักดันให้คนในองค์กรเกิดการแลกเปลี่ยน เรียน
รู้อย่างต่อเนื่อง

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า สังคหัตถุ คือ คุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล
และ ประสานมนุษย์ไว้ในความสามัคคี ตามหลักความสงเคราะห์อันประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ
คือ ทาน การให้ปันสิ่งของที่เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ปยวจา ไซถอยคำวาจาที่ไพเราะ พุตแต่เรื่องที่เป็น
สาระเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อตถจริยา ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องของ
อยู่ด้วยความเต็มใจ สมานัตตตา เป็นผู้ไม่ถือตัว เขากับคนใดทุกระดับและเสมอต้นเสมอปลาย เป็นกา
รสร้างบรรยากาศที่ดีในครอบครัวจะเป็นหลักอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันอย่างมีความราบรื่น
มากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้ สมาชิกใจครอบครัวทุกคนมีคุณภาพ และนำไปสู่ครอบครัวที่มีความสุขความ
มั่นคง

๔.๔ การประยุกต์หลักฆราวาสธรรม ๔ สำหรับบุพพการี

ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักธรรมค าสอนหลายหลักที่พระพุทธองค์ทรง
สอนให้ชาวพุทธรู้จักการเสียสละเพื่อความสงบสุขของตนเอง สังคม ครอบครัว และประโยชน์
ส่วนรวม หนึ่งในนั้น ได้แก่ ฆราวาสธรรม คือ ธรรมสำหรับฆราวาส ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้ครอง เรือน
ซึ่งประกอบด้วย บุตร ภรรยา สามี บิดา มารดา และบริวารเครื่องญาติ เป็นต้น เรียกอีก อยางว่า
“คฤหัสถ์” หมายถึง หลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ และผู้ที่อยู่ครองคู่เป็นสามีมภรรยา กันควรน
าไปปฏิบัติ เพิ่มขึ้นจากการรักษาศีล และการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ เพื่อให้เกิด
ความสุขในชีวิตการครองเรือนและการอยู่ร่วมกันในสังคม

ฆราวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ความ
ปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ ต้องการให้เกิด
ความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมี
ความรู้สำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะ
ป้องกันและแก้ไขปัญหาต่างๆไม่ให้เกิดขึ้นได้ ฆราวาส ธรรมนั้น มี ๔ ประการดังนี้

๔.๔.๑. หลักสัจจะ

สัจจะหมายถึงความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและ
ไมตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะ เมื่อใดยอมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวง แคลงใจกันเป็น จุดเริ่มต้น
แห่งความร้าวฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม ในที่นี้บุตรธิดา พึงนำหลักธรรมนี้มาปฏิบัติ

ต่อบุพการีคือ มีความซื่อสัตย์ ตรงไปตรงมาต่อท่าน ไมโกหกหลอกลวง เช่น ไม่หลอกนำเงินไปใช้ทาง
ทางที่ผิดหรือนำไป เล่นการพนัน ซื่อหรือขายสิ่งผิดกฎหมาย

สำหรับครอบครัว การมีความซื่อสัตย์และความจริงใจ ต่อกันย่อมจะทำให้เกิดความ
ไว้วางใจ ความเชื่อใจระหว่างตนกับผู้ทำงาน หากบุคคลใดขาด สัจจะแล้วอาจเป็นเหตุให้เกิดความ
หวาดระแวงแคลงใจ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความร้าวฉาน ซึ่งยาก นักที่จะประสานให้การทำงานนั้น
ราบรื่นได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า สัจจะ เป็นหลักธรรมพื้นฐาน สำหรับทุกคนที่หวังความสำเร็จในหน้าที่การ
งานและชีวิต พึงจะระลึกและปฏิบัติอยู่เสมอ

นอกจากนี้ผู้นำหลักสัจจะไปประยุกต์ใช้ต้องมีความสัจจริงต่อตนเองในการปฏิบัติสิ่งที่เป็น
เป็นประโยชน์ต่อครอบครัว ไม่เห็นแก่ตัว ความซื่อสัตย์ต่อกัน หรือความตั้งใจจริงต่อกัน อันความ
ซื่อสัตย์นี้มีใช้ แต่เฉพาะซื่อสัตย์ต่อผู้อื่นที่เรามีความเกี่ยวข้องด้วย เช่น ความซื่อสัตย์ต่อภรรยาสามี
ความซื่อสัตย์ต่อมิตร ความซื่อสัตย์ต่อเจ้าหนี้ ความซื่อสัตย์ต่อคำพูดที่ให้ไว้กับคนอื่น ฯลฯ แต่เรายัง
ต้องมีสัจจะหรือมีความซื่อสัตย์ต่อความเป็นมนุษย์ของตัวเองด้วย ถ้าบุคคลใดมีหลักธรรม ข้อนี้
กล่าวคือ มีความซื่อสัตย์สุจริตในการอยู่ร่วมกัน ในการทำงานหรือรวมไปถึงการบริหารจัดการงาน ใน
องค์กรใดองค์กรหนึ่งย่อมจะทำให้องค์กรนั้นมีประสิทธิภาพในการบริหารงานได้เป็นอย่างดี อนึ่ง ถ้า
เป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในกลุ่มปฏิบัติการย่อมจะทำให้ผู้บังคับบัญชามีความพึงพอใจใน การทำงานของ
บุคคลนั้นๆ ด้วย ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าหลักสัจจะธรรมนี้ย่อมทำให้เกิดความพึง พอใจในการ
ปฏิบัติงานของผู้บังคับบัญชาและผู้ร่วมงานในองค์กรนั้นๆ ได้เป็นอย่างดีด้วย หลักธรรมประการต่อมา

ทัตตชีโวภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่าฆราวาสธรรม เป็นธรรมที่ท าให้ผู้ปฏิบัติเป็นฆราวาสที่
ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีคุณธรรมและยังได้ให้ความหมายพร้อมทั้งอธิบายถึงความหมายของฆราวาสธรรมแต่ละ
ข้อ ดังนี้ ข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ แบ่งตามศัพท์ได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

- ก. มีความจริง (จริงคือไม่เล่น)
- ข. มีความตรง (ตรงคือความประพฤติทางกาย วาจา ตรง ไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง)
- ค. มีความแท้ (แท้คือไม่เหลวไหล)

ในทางปฏิบัติ สัจจะ หมายถึง ความจริงใจ คือ ถ้าท ะอะไรแล้วทุ่มหมดตัว ซึ่งถ้า
แบ่ง ในทางปฏิบัติ จะแบ่งได้ ๕ ลักษณะ คือ

๑. จริงต่อหน้าที่ คือไม่ว่าตนเองมีหน้าที่อะไรก็ทุ่มหมดและทำหน้าที่นั้นให้ดีที่สุด
๒. จริงต่อภาระงาน คือถ้าได้รับมอบหมายงานอะไรมาก็ตามที่ตั้งใจท ำให้ดี ที่สุด เท่าที่
จะทำได้ แม้วางานนั้นจะไม่ใช่งานที่สำคัญหรืองานที่ใหญ่โตก็ตามที่
๓. จริงใจกับเวลา หมายถึงใช้เวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุดให้คุ้มค่ามากที่สุด
๔. จริงต่อบุคคล หมายถึงคบกับใครก็ต้องมีความจริงใจ ไม่ใช่คบเพื่อหวังผลประโยชน์

๕. ตรงต่อความดี หมายถึงไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามจะต้องมีคุณธรรมคอยกำกับ อยู่เสมอ ไม่ทำให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อน^{๒๐}

๔.๔.๒ หลักทมะ

การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ช่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของ กันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืน ประสานเข้าหากันได้ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตนคนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อม ปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคี ใหญ่โต ในที่นี้บุตริธา พึงนำหลักธรรมนี้มาปฏิบัติต่อบุพการีคือรู้จักข่มจิตใจและอด กลั้นเมื่อถูกอบรมพร่ำสอนในทางที่ถูกต้องดีงาม ไม่ควรถือโทษโกรธเคืองต่อท่าน

การรู้จักบังคับข่มใจตนเอง การปรับตัวการอยู่ร่วมกันในสังคมหรืออยู่กับ บุคคลที่ทำงานด้วย ที่จะต้องปรับตัวเข้าหากัน เนื่องจากแต่ละคนต่างมาจากพื้นฐานชีวิต และประสบการณ์ชีวิตที่แตกต่างกัน ดังนั้น แต่ละคนจึงไม่อาจเป็นไปตามที่แต่ละคนคาดหวังได้ ทั้งหมด หลักธรรมข้อนี้ จึงช่วยฝึกข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จัก ฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน เพื่อที่จะทำให้เกิดการเรายอมรับในจุดเด่นและ ข้อบกพร่องของบุคคลรอบข้าง จะเห็นได้ว่า หลักธรรมข้อนี้เน้นการใช้ปัญญาในการตัดสินใจควบคุมจิตใจ ในการ ทำความเข้าใจกับบุคคลในองค์กร หากบุคคลขาดเสียซึ่งหลักธรรมข้อนี้มีผลเท่ากับว่าบุคคลนั้น ๆ มิได้ใช้สติปัญญาในการพิจารณาทำให้เกิดปัญหาตามมาโดยง่าย

อย่างไรก็ดีหลักทมะแตกต่างจากหลักขันติตรงที่หลักทมะมุ่งเน้นการข่มใจ การ บังคับควบคุมอารมณ์ ส่วนหลักขันตินั้นมุ่งให้เกิดความอดทน โดยเน้นที่ร่างกายที่อดทนต่อความยากลำบาก พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดี ออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อ ทำบ่อยๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย

การรู้จักข่มจิตข่มใจตนเอง การข่มจิตใจตัวเองนี้เป็นเรื่องยากสำหรับ คนที่มีจิตใจไม่เข้มแข็งหรือคนที่มีอารมณ์แปรปรวนได้ง่าย เดียวดีเดียวร้าย เดียวชอบเดียวไม่ชอบ พลอยทำให้เพื่อนร่วมงานและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นโรคประสาท หรือติดเชื่อประสาทไปด้วย อนึ่งคนที่ติดในอบายมุขพอเริ่มติดก็ควรรีบข่มจิตข่มใจ ถอนตัวออกจากอกุศลกรรม อบายมุขกรรมโดยเร็ว อกุศลจิตหรือจิตอันเป็นฝ่ายไม่ดีนั้นมันกวัดแกว่งดิ้นรน และรื้อรอนที่จะ หวนกลับไปในทางที่ไม่ดีอันเดิมอยู่เสมอๆ ถ้าเราไม่สามารถข่มใจให้ชนะกระแสของกิเลสตัณหา อุปาทานแล้ว อาจจะทำอะไรไม่สำเร็จอย่างที่ตั้งใจเอาไว้ก็ได้ ดังนั้น คนที่หวังความสำเร็จในการทำงานที่มีเพื่อนร่วมงานจำนวนมากจึงต้องมี ทมะ หรือ

^{๒๐} ทตตชีโวภิกขุ, ฆราวาสธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิวไวด์เด็ก, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑๐.

การข่มใจให้อยู่ในฝ่ายธรรมะอันเป็นฝ่าย กุศลอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อบุคคลมีความข่มใจในสิ่ง
ที่ผู้อื่นคิดว่าไม่สามารถที่จะทำได้ แต่ ก็สามารถบังคับข่มใจในสิ่งนั้นได้ การกระทำได้เช่นนี้ ย่อมจะท
าให้คนที่ทำงานร่วมกันเกิดความ พอใจในการกระทำเช่นนั้นได้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักธรรมนี้
สามารถทำให้บุคคลที่ทำงาน ร่วมกันในองค์กรใดองค์กรหนึ่งเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานได้
หากว่าทุกคนมีหลักธรรมะ คือ ความข่มใจในสิ่งที่ไม่ควรพูด ไม่ควรทำดังกล่าวแล้ว หลักธรรมประการ
ต่อมาที่สามารถสร้าง ความพึงพอใจในการปฏิบัติงานในองค์กรได้

๔.๔.๓ หลักขันติ

ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้ อยู่ร่วมกัน
นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัยการอบรม และความต้องการบางอย่างซึ่งจะต้องหาทาง
ปรับปรุงเข้าหากันแล้วบางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรงแสดงออกจากฝ่าย ใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะ
เป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ในที่นี้บุตธิดา พึงนำหลักธรรมนี้มาปฏิบัติต่อ
บุพการีคือ รู้จักอดทนต่อสู้กับ ปัญหาต่างๆ ในชีวิตและเข้าใจต่อสภาพปัญหาในครอบครัวว่าบิดา
มารดานั้น ต้องทำงานหนัก ก็อาจจะใช้คำพูดหรือกิริยาบางอย่างไม่เหมาะสม แต่มีเจตนาที่ดีต่อบุตร
ธิดาเสมอ จึงควร อดทนต่อคำสอนของท่าน และพูดคุยกันด้วยเหตุผลจะดีกว่าใช้กำลังหรือประชดด้วย
วิธีการ ต่าง ๆ เช่น หนีเรียน ไม่เข้าบ้าน เทียวเตร่กับเพื่อน ๆ ในยามวิกาลมาสนใจการเรียน
นอกจากนั้นแล้วยังสามารถจำแนกขันติออกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) ตีติกาขันติ (ขันตืออด) หมายถึงความอดทน หักห้ามจิตใจไม่ให้ไหลไปตามกระแส
แห่งอำนาจฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งมีความทะยานอยากเพราะอำนาจของความโลภ เป็นสิ่งยั่วยุ ล่อลวงจิตใจให้
ตกลงไปสู่หลุมพรางแห่ง ความชั่ว อดทนต่อความโกรธในขณะที่เกิดอารมณ์ร้อนรุ่มและอดทนต่อ
ความหลง ๒) อธิวาสนขันติ (ขันติทนหรือมั่นคง) หมายถึงความอดทนต่อความตรากตรำในการทำงาน
ทั่วไปเช่น ทนต่อ ความหิวกระหาย เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ความหนาว ความร้อน อดทนต่อความ
ลำบากอันเกิดจากเวทนา คืออาการเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย เมื่อประสบกับสถานการณ์ที่ไม่เอื้อ
ประโยชน์แก่ ความสุขเหล่านี้สามารถดำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติได้ เรียกว่าเป็นความอดทนมั่นคงดุจตั้ง
แผ่นดิน และ ๓) อธิวาสนขันติ (ขันติยับยั้ง) หมายถึง รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ท้อถอย อดทนต่อพฤติกรรม
ล่วงเกิน ถากถางหรือค ากกล่าวดูหมิ่นของบุคคลหลายระดับ เช่น ผู้ที่กล่าวลบหลู่ดูแคลนผู้ที่เสมอกัน
โดยแสดงกิริยาวาจาสบประมาทซึ่งใช้คำพูดให้เกิดความเสียหายและผู้้น้อยซึ่งแสดงอาการเหยียด
หยามก็สามารถอดทน โดยไม่มีการโต้ตอบบุคคลเหล่านั้นเพื่อรักษามิตรภาพอันดีเอาไว้

การรู้จักข่มจิตข่มใจตนเอง การข่มจิตใจตัวเองนี้เป็นเรื่องยากสำหรับคนที่ม่มีจิตใจไม่
เข้มแข็งหรือคนที่มีอารมณ์แปรปรวนได้ง่าย เดี่ยวดีเดียวร้าย เดี่ยวชอบเดี๋ยวไม่ชอบ พลอยทำให้เพื่อน
ร่วมงานและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นโรคประสาท หรือติดเชื่อประสาทไปด้วย อนึ่ง คนที่ติดใน
อบายมุขพอเริ่มติดก็ควรรีบข่มจิตข่มใจ ถอนตัวออกจากอกุศลกรรม อบายมุขกรรมโดยเร็ว อกุศลจิต

หรือจิตอันเป็นฝ่ายไม่คืนันมันกวัดแกว่งดิ้นรน และร้อนรนที่จะ หวนกลับไปในทางที่ไม่ดีอันเดิมอยู่เสมอๆ ถ้าเราไม่สามารถข่มใจให้ชนะกระแสของกิเลสตัณหา อุปาทานแล้ว อาจจะทำอะไรไม่สำเร็จอย่างที่ตั้งใจเอาไว้ก็ได้ ดังนั้น คนที่หวังความสำเร็จในการทำงานที่มีเพื่อนร่วมงานจำนวนมากจึงต้องมี ทมะ หรือการข่มใจให้อยู่ในฝ่ายธรรมะอันเป็นฝ่าย กุศลอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อบุคคลมีความข่มใจในสิ่งที่ผู้อื่นคิดว่าไม่สามารถที่จะทำได้ แต่ก็สามารถบังคับข่มใจในสิ่งนั้นได้ การกระทำ ได้เช่นนี้ย่อมจะทำให้คนที่ทำงานร่วมกันเกิดความพอใจในการกระทำเช่นนั้นได้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าหลักทมะนี้สามารถทำให้บุคคลที่ทำงาน ร่วมกันในองค์กรใดองค์กรหนึ่งเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานได้ หากว่าทุกคนมีหลักทมะ คือ ความข่มใจในสิ่งที่ไม่ควรพูด ไม่ควรทำดังกล่าวแล้ว หลักธรรมประการต่อมาที่สามารถสร้าง ความพึงพอใจในการปฏิบัติงานในองค์กรได้

๔.๔.๔ หลักจาคะ

จาคะคือ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุข จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว ในที่นี้ บุทธริดา พึงนำหลักธรรมนี้มาปฏิบัติต่อบุพการีคือ การช่วยเหลือดูแล กิจการงานต่าง ๆ ของบิดามารดาอย่างเหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถและวุฒิภาวะของ ตนเองโดยถือว่าการแบ่งปันหรือช่วยเหลือท่านเป็นหน้าที่ของตนอยู่แล้ว

การเสียสละในที่นี้มีอยู่ ๒ ประการคือ ๑) สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทำบุญให้ทาน ๒) สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใคร ไม่พยาบาท การฝึกคุณธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ อย่างสม่ำเสมอก็จะเป็นผู้ที่มีจิตใจ ผ่องใส แม้จะเป็นฆราวาสก็จะมี ความศักดิ์สิทธิ์ในตัว

ฆราวาสธรรม ๔ ประการคือ สัจจะคือความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกันเป็น หลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและมิตรจิตสนิทต่อกัน ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและ อหยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความ หนักและความร้ายแรงทั้งหลาย จาคะ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่ แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อต่อกัน จากที่ได้ศึกษามาข้างต้นนี้มีประโยชน์เป็นข้อปฏิบัติจำกัดเฉพาะในระหว่าง คู่ครองเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่มุ่งหมายให้ใช้ทั่วไปในชีวิตการครองเรือนทั้งหมดโดยยึดถือเป็น คุณธรรมพื้นฐานของจิตใจ ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีงามกับคนทั้งหลายที่จะอยู่ร่วม หรือติดต่อเกี่ยวข้องกับให้เหมาะสมตามฐานะ นั้นๆ เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ชีวิตของตนเอง และ แก่ชีวิตของคนอื่นๆ ในสังคม

จากความหมายพอจะสรุปได้ว่า บุพพการีผู้หวังความสำเร็จควรน้อมนำหลักฆราวาสธรรม ๔ มา ประพฤติปฏิบัติ จะทำให้จิตใจเป็นกุศล ชีวิตมีความสุขและประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

๔.๕ การประยุกต์หลักหลักทศ ๖ กับบุพพการี

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รายรอบตัวเราที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันออกเป็น ๖ กลุ่ม เรียกว่า ทศ ๖ ทรงเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ของบุคคล แวดล้อม ดังทศทั้ง ๖ กำหนดหน้าที่ให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกัน และกันในแต่ละฝ่ายคือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทศ พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้มี หน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อ บุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างชาญฉลาดให้รู้จักเอื้อเพื่อเกื้อกูลอุดหนุนกันและกันโดย สมบูรณ์ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนี้ย่อมได้รับการฝึกปลูกฝังลักษณะนิสัย ของคนดีไปพร้อมๆกัน ฝึกความอดทนต่ออำนาจของกิเลส เมื่อปฏิบัติตนจนคุ้นเคยตามหน้าที่ ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ในแต่ละทศย่อมทำให้ผู้ประพฤติมีหิริคือความละอายต่อบาป และโอตตปปะคือความกลัวบาป เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า หน้าที่ต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดไว้ใน ทศ ๖ นี้คือระบบฝึกคนที่มีประสิทธิภาพยิ่ง นอกนั้นยังส่งผลให้บุคคลผู้รู้หน้าที่ของตนตามหลักธรรมทศ ๖ นี้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรมประจำใจ เช่น พรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีหลักธรรมในการผูกใจกัน คือ สังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตทา อันจะทำให้การอยู่ร่วมกันในครอบครัว มีแต่ความสงบสุขเจริญรุ่งเรือง

หน้าที่สำคัญของทศทั้ง ๖ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อมีอยู่ ๓ เรื่องใหญ่ ๆ

๑. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังนิสัยที่ดีของบุตรธิดา

นิสัยของคนเรานั้นได้มาจากทศ ๖ ซึ่งเมื่อสรุปแล้วจะเหลือแค่บ้าน วัด โรงเรียนนี้เอง ไม่ใช่ตกลงมาจากสวรรค์ ไม่ใช่หลังไหลมาเองเหมือนอย่างกับน้ำฝนบนท้องฟ้า คือ ตอนเล็ก ๆ ลูกจะได้คุณพ่อคุณแม่ ครูบาอาจารย์ ลุงป้า น้าอา คอยช่วยกันอบรม จนกระทั่งกลายเป็นนิสัยใจคอของเรา ส่วนว่าท่านจะอบรมได้ดีขนาดไหน ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล เพราะไม่มีใครจะอบรมบ่มนิสัยใจคอหรือคุณงามความดี ให้กับผู้อื่นได้มากกว่าที่ตัวเองมีอยู่ เพราะฉะนั้นท่านมีสติปัญญาเท่าไร ท่านก็อบรมให้เราได้เท่านั้น เช่น เวลาลูกกินข้าวแล้วไม่ล้างจาน คุณแม่ก็บอกว่าไม่เป็นไร เดี่ยวจะให้คนรับใช้เอาไปล้าง นั่นเริ่มเพาะนิสัยไม่มีความรับผิดชอบต่อตัวเองให้ลูกแล้ว เด็กคนนี้พอโตขึ้นมาก็เลยรับผิดชอบอะไรไม่เป็น แล้วอย่างนี้จะหวังให้มารับผิดชอบวงศ์ตระกูล หวังจะให้รับผิดชอบต่อทรัพย์สมบัติ เขาจะไปรับผิดชอบได้อย่างไร ในเมื่อแค่จานข้าวที่ตัวเองกินก็ยังไม่ล้างเลย

๒. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความเก่งความดีให้ลูกได้

ทศ ๖ ถือเป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความเก่งความดี หรือความรู้ความสามารถและคุณธรรมประจำใจ แต่อย่าไม่ควรรนำเอาเรื่องของนิสัยใจคอ กับความเก่งความดีมาปนกัน เพราะไม่ว่าใครจะเป็นคนหยาบ เป็นคนละเอียด เป็นคนทำอะไรประณีต เป็นคนทำอะไรทั้ง ๆ ขว้าง ๆ ก็ตาม นั่นเป็นนิสัยไม่ดีเกี่ยวกับความรู้ความสามารถ ยังไม่เกี่ยวถึงเรื่องว่าดีหรือเลว

ความรู้ความสามารถตลอดจนความเก่งความดีของคนเรา ก็ได้มาจากทศ 6 อีกเหมือนกัน อย่าคิดว่าเก่งได้ด้วยตัวเอง ถ้าใครคิดอย่างนั้นแสดงว่าเป็นคนเนรคุณ ทั้งต่อพ่อแม่และครูบาอาจารย์ทีเดียว เพราะว่าคุณพ่อคุณแม่จะอบรมเลี้ยงดูมาก็แทบแย่ กว่าครูบาอาจารย์จะเคี่ยวเข็ญสั่งสอนมาก็แทบแย่ แต่พอโตขึ้นมาเป็นคนที่มีทั้งความรู้ความสามารถ กลับบอกว่าคนนั้นเก่งได้ด้วยตัวเอง

๓. เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญให้ลูกในอนาคต

ทศ ๖ เป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งปลูกฝังความสุขความเจริญของคนในสังคม ทั้งชาตินี้และชาติหน้า ไม่ใช่เพียงเฉพาะของใครคนใดคนหนึ่งเท่านั้น เพราะจากนิสัยใจคอ จากความเก่งความดีที่มีอยู่นั่นเอง ทำให้คนๆ นั้น คิด-พูด-ทำ ในทางที่ดี ในสิ่งที่ถูก จึงกลายเป็นความสุขความเจริญ ทั้งชาตินี้และชาติหน้า แต่ถ้าเขาเอาไป คิด-พูด-ทำ ในทางไม่ดี ในสิ่งที่ผิด ก็จะกลายเป็นความทุกข์ความเสื่อม ทั้งชาตินี้และชาติหน้าอีกเช่นกัน

การประยุกต์หลักธรรมตามหลักทศ ๖ ของบุพพการี บิดามารดาถือเป็นทศเบื้องต้น (ปุรัตถิมทศ) ซึ่งท่านดำรงอยู่ในฐานะบุพพการีคือ ผู้ทำอุปการะก่อน โดยมารดาบิดา ปฏิบัติหน้าที่อนุเคราะห์ต่อบุตรธิดา ด้วยฐานะ ๕ ประการดังนี้

๔.๕.๑. หลักการห้ามปรามจากความชั่ว

สอนให้บุตรธิดาให้เห็นโทษของอกุศลกรรมทั้งหลายให้มีความใกล้ชิดกับผู้มีคุณธรรม โดยการชักนำ หรือให้เห็นโทษของการทำสิ่งชั่วร้าย หมั่นฝึกบุตรให้เข้าวัด ฟังธรรม ศึกษาธรรมะซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดความรู้และความเข้าใจความเป็นจริงของมนุษย์และสังคมโลก การจะทำให้เข้าใจเรื่องความชั่วนั้นต้องหมั่นขยันศึกษา บิดามารดาต้องเป็นผู้มีความรู้ด้านธรรมะเพื่อเป็นแบบอย่างด้านการป้องกันความชั่ว ความชั่วเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่ายและเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย

๑. ให้บุตรมีโอกาสเรียนความรู้ทางธรรม เช่นเข้าเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ปฏิบัติที่วัดหรือสถานปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดความเข้าใจและประสบการณ์ด้านธรรมะ

๒. สอนให้ลูกใช้เหตุผลในการตัดสินใจที่จะกระทำสิ่งใด ทั้งด้านความคิด การพูด และการกระทำทางใจ ส่งเสริมให้อ่านหนังสือเพิ่มความรู้

๓. ส่งเสริมให้คบบัณฑิตที่มีความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรม

๔. ส่งเสริมให้เห็นตัวอย่างของคนที่ทำสิ่งชั่วและได้รับผลของความเชื่อเพื่อเป็นเครื่องเตือนสติให้ตั้งตนอยู่ในหลักธรรมเพื่อให้บุตรมีประสบการณ์กับผู้ที่ได้รับผลของการตั้งตนอยู่ในความดี ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความชั่ว

๔.๕.๒ ให้ตั้งอยู่ในความดี

การตั้งอยู่ในความดีมีความสำคัญต่อตนเองโดยมุ่งไปในทางจิตใจซึ่งเป็นคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ เมื่อมีจิตใจดีและย่อมส่งผลดีต่อทั้งตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติคือ

๑. ความสำคัญต่อตนเอง เยาวชนที่ดีต้องเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมในการดำเนิน ชีวิต คิดดี ทำดีเพื่อตนเองและเพื่อส่วนรวม ปฏิบัติตนตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จะทำให้มีสุขภาพกาย สุขภาพจิตที่ดี สร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างกันและกันเป็นที่รักของคนรอบข้าง

๒. ความสำคัญต่อส่วนรวม เมื่อเยาวชนได้รับการปลูกฝังให้เป็นเยาวชนที่ดีแล้ว ก็จะเป็นพลเมืองที่ดีในอนาคต และถ้าประเทศชาติมีพลเมืองที่ดี มีความรับผิดชอบปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ กติกาของสังคม และนำหลักประชาธิปไตยมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของตน ก็ย่อมท าให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปอย่างสงบสุข

๓. ความสำคัญต่อประเทศชาติ เมื่อสังคมมีเยาวชนที่ดี และมีส่วนร่วมในกิจกรรม ทาง สังคม ย่อมเป็นพื้นฐานทำให้เกิดพลเมืองดีในอนาคต และเมื่อสังคมมีพลเมืองที่ดี ย่อมนำมา ซึ่งการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไปอย่างรวดเร็ว

โดยบิดามารดาต้องอยู่ในความดีโดยสอนให้บุตรเห็นคุณค่าของความดีและโทษของ ความชั่ว โดยมุ่งให้บุตรเป็นผู้มีความรู้ถูกต้องและทำหน้าที่คือ

๑) เคารพเชื่อฟังบิดามารดาอย่างถูกต้องและมีเหตุผล

๒) ช่วยเหลือบิดามารดาในทุกโอกาสที่ทำได้

๓) ใช้จ่ายอย่างประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย สรุ่ยสุร่าย

๔) มีความรักใคร่ปรองดองในหมู่พี่น้อง

๕) ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๖) ประพฤติตนให้สมกับเป็นผู้ดำรงวงศ์ตระกูล

๗) รับผิดชอบในหน้าที่ของนักเรียน คือ ตั้งใจเล่าเรียน ประพฤติตนเป็นคนดี

๘) เชื่อฟังคำสั่งสอนอบรมของครูอาจารย์

๙) กตัญญูรู้คุณของครูอาจารย์

๑๐) รักใคร่ปรองดองกันในกลุ่มเพื่อนนักเรียน

๑๑) ส่งเสริมเพื่อนในทางที่ถูกที่ควร

๑๒) รักษาสุขภาพลักษณะของชุมชนเช่นการทิ้งขยะให้เป็นที่ ช่วยกำจัดสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ

เป็นต้น

๑๓) อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ไม่ขีดเขียนทำลายโบราณวัตถุในชุมชน ช่วยกัน

ดูแลสาธารณสมบัติ

๑๔) มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชน

- ๑๔) เข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๑๒ ปี
- ๑๕) ปฏิบัติตนตามกฎหมาย
- ๑๖) ใช้สิทธิในการเลือกตั้ง
- ๑๗) ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า
- ๑๘) สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของไทย
- ๑๙) ช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางราชการจัดขึ้น
- ๒๐) ประกอบอาชีพสุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร
- ๒๑) ประหยัดและอดออม

หลักการดังกล่าวมุ่งให้บุตรเป็นคนดีต่อตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ

๔.๕.๓ ให้ศึกษาศิลปวิทยา

พ่อแม่ผู้ปกครองสามารถสนับสนุนช่วยเพิ่มทักษะและการพัฒนาที่เหมาะสมสำหรับบุตรธิดา ดังนี้

- ๑) ส่งเสริมให้การศึกษาที่เหมาะสมแก่ความสามารถตั้งแต่เยาว์วัย

บิดามารดาควรมีส่วนในการสอนลูกและมีส่วนร่วมให้การศึกษาในระดับต่างๆ ตั้งแต่อนุบาล ระดับประถมศึกษา จนกระทั่งระดับอุดมศึกษาตามความสามารถและความถนัดของบุตร เพื่อให้การศึกษาประสบผลสำเร็จบิดามารดาควรให้ความร่วมมือกับสถาบันการศึกษา ให้บุตรเรียนรู้เกี่ยวกับการสัมผัส การแยกแยะ การสังเกต และที่สำคัญคือเปิดโอกาสให้เด็กได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ ให้เด็กได้ฝึกทักษะทั้งทางการมองเห็น การคิดตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เมื่อได้ฝึกคิดวิเคราะห์แก้ปัญหา และลงมือทำ

- ๒) สื่อสารกับบุตรให้เข้าใจตามวุฒิภาวะของบุตร

พ่อแม่เป็นตัวช่วยสำคัญที่ทำให้ลูกพัฒนาด้านคุณธรรมจริยธรรม โดยการสื่อสารกับบุตรเพื่อนำไปสู่การพัฒนาให้เกิดวุฒิภาวะความเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย อารมณ์และจิตใจที่ประกอบด้วยคุณธรรมศีลธรรมที่ดีงาม จนสามารถคิดแก้ปัญหาและมีภาวะเป็นผู้นำในด้านครอบครัว สังคม การสื่อสารในภาษาที่บุตรเข้าใจ ไม่ตัดทอนหรือผลักให้เด็กเกิดความรู้สึกว่าตนเองกับครอบครัวไม่สามารถเข้าใจกันได้ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหากับบุตรธิดา เกิดช่องว่างในการสื่อสารอาจนำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้ง เมื่อเด็กเจริญเติบโตย่อมมีวุฒิภาวะในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

- ๓) ช่วยสอนและจัดระบบชีวิตของบุตรธิดา

เนื่องจากบุพพการีต้องทำหน้าที่ในการดูแลเลี้ยงดูบุตรธิดาตั้งแต่เยาว์วัยซึ่งบุตรธิดายังต้องพึ่งพิงพ่อแม่ผู้ปกครอง เด็กยังไม่สามารถใช้ชีวิตตามหลักเหตุผลได้ ดังนั้นพ่อแม่จึงต้องเป็นผู้กำหนดระเบียบการดำเนินชีวิตให้บุตรธิดาที่เหมาะสมเพื่อให้เด็กดำเนินชีวิตในแต่ละวันได้อย่างมีระเบียบวินัย เป็นไปตามระบบซึ่งจะเป็นการสร้างบุคลิกลักษณะจนกลายเป็นตัวตนของเด็กเมื่อ

เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ การมีระเบียบวินัยตั้งอยู่บนหลักการใช้เหตุผลเป็นหลักเพราะการดำเนินชีวิตในสังคมต้องใช้หลักการคิดเชิงเหตุผลและการมีระเบียบวินัยจึงจะทำให้ชีวิตประสบผลสำเร็จ แก้ปัญหาชีวิตได้

๔) ควบคุมการใช้สื่อและเทคโนโลยี

ขณะนี้การสื่อสารต่างๆรวมไปถึงอุปกรณ์และเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่เข้าถึงง่ายทั้งโทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ตและอินเทอร์เน็ต ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ที่ปัจจุบันไม่สามารถหลีกเลี่ยงการใช้งานอุปกรณ์เหล่านี้ได้ ดังนั้นพ่อแม่ควรเลือกรูปแบบที่จะให้ลูกใช้ เช่น มีการเลือกเกมที่เหมาะสมกับการพัฒนาสมองและทักษะของลูก มีการจำกัดการใช้ไม่ให้มากเกินไปเพื่อไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับสายตา และที่สำคัญที่สุดคือ พ่อแม่เองก็ต้องเป็นตัวอย่างในการใช้เทคโนโลยีเหล่านี้ด้วย โดยไม่ยึดติดกับอุปกรณ์และเทคโนโลยีเหล่านี้ตลอดเวลา เช่น ไม่เล่นหรือใช้งานในเวลาทานข้าวหรืออยู่กับครอบครัว เป็นต้น

๕) สอนวัฒนธรรมและจิตสำนึกให้กับลูก

สิ่งสำคัญที่เด็กยุคใหม่ขาดไป คือ เรื่องของวัฒนธรรมมารยาทสังคมและจิตสำนึก แต่สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่จะต้องเริ่มปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อให้ติดตัวของพวกเขาไปเมื่อโตขึ้น ดังนั้นพ่อแม่ไม่ควรเพิกเฉยต่อสิ่งเหล่านี้ เช่น หากลูกทำอะไรผิด ควรมีการตักเตือนและบอกเหตุผลเพื่อให้ลูกเข้าใจและไม่ทำอย่างนั้นอีก พาลูกไปวัดหรือสถานที่ประวัติศาสตร์เพื่อให้พวกเขาได้เรียนรู้วัฒนธรรมของไทยที่งดงาม เป็นต้น การเริ่มปลูกจิตสำนึกจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้พวกเขาเป็นบุคคลที่มีคุณภาพในอนาคต

๖) ให้อุปนิสัยชีวิตของตนเองอย่างบังคับมากเกินไป

เมื่อเด็กๆ โตขึ้นพวกเขาจะต้องออกไปใช้ชีวิตและมีชีวิตเป็นของตนเอง ดังนั้นบุตรธิดาควรจะต้องได้รับการฝึกให้ช่วยเหลือตัวเอง ได้ลองตัดสินใจอะไรเองจะทำให้พวกเขาได้ฝึกทักษะในการคิดวิเคราะห์และการตัดสินใจ ซึ่งนำไปสู่ทักษะการเป็นผู้นำหรือทักษะอื่นๆ โดยเริ่มจากเรื่องง่ายๆ เช่น การเก็บของเล่น การเลือกสิ่งที่ชอบ การเล่นเกมแล้วแพ้บ้างชนะบ้าง หรือการอดทนรอสิ่งที่พวกเขาต้องการ และให้ลองคิดหาวิธีการแก้ไขอุปสรรคบางอย่างเอง เพราะการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จะเกิดขึ้นหลังจากที่พวกเขาได้ใช้ความคิดในการตัดสินใจ

๔.๕.๔ หาคู่ครองที่สมควรให้

การเลือกคู่ครองที่ดี มีพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองเรือนอยู่กันได้อย่างยาวนานเรียกว่า สมชีวิตรรมมี ๔ ประการคือ

๑) สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกันหนักแน่นเสมอกันปรับตัวเข้าหากันลงได้

๒) สมศีลา มีศีลเสมอกัน คือความประพฤติจรรยา มารยาท พื้นฐานการสอดคล้องกันไปได้

๓) สมจาคา มีจาคะเสมอกัน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีใจกว้างพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น

๔) สมปัญญา ปัญญาเสมอกัน รู้เหตุรู้ผลเข้าใจกันอย่างน้อยพุดกันรู้เรื่อง นอกจากนั้นบิดามารดาควรพิจารณาองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย ดังนี้

๑) **เชื้อชาติ** โดยทั่วไปคนเชื้อชาติเดียวกันย่อมมีภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่เหมือนกัน คู่ครองที่มีเชื้อชาติเดียวกันจึงมักจะเข้าใจกันได้ง่าย ถ้าหากเป็นคนละเชื้อชาติก็อาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งไม่เข้าใจกัน

๒) **ศาสนา** เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ศาสนาทุกศาสนามีจุดมุ่งหมายในการ อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี ละเว้นความชั่ว ส่วนหลักการและพิธีกรรมต่างๆ ของแต่ละศาสนาย่อมมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ถ้าหากคู่สมรสนับถือศาสนาเดียวกัน ความเชื่อถือศรัทธาและการปฏิบัติตนตามพิธีกรรมทางศาสนาจะเป็นไปในแนวทางเดียวกัน

๓) **การศึกษา** การที่คู่สมรสมีระดับการศึกษาสูงหรือจบปริญญา แม้จะไม่ใช่เครื่องรับประกันความสำเร็จของชีวิตสมรสได้อย่างแน่นอนก็จริงอยู่ แต่จากตัวอย่างชีวิตสมรสจำนวนมากได้ชี้ให้เห็นว่า คนที่มีการศึกษาสูงมีแนวโน้มในการประสบความสำเร็จในชีวิตได้มากกว่าคนที่มีการศึกษาดำ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการศึกษาช่วยทำให้บุคคลเจริญงอกงามทั้งทางร่างกาย จิตใจอารมณ์ สังคม และสติปัญญา ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อชีวิตสมรสหรือชีวิตครอบครัวเป็นอย่างมาก

๔) **ฐานะทางเศรษฐกิจ** ความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจหรือฐานะการเงินนับเป็นข้อที่ควรพิจารณาอีกประการหนึ่งในการเลือกคู่ เพราะถ้าคู่สมรสมีฐานะทางการเงินไม่ดีการหารายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ในขณะที่ครอบครัวต้องขยายตัวออกไป สมาชิกใหม่ในครอบครัวก็จะต้องเพิ่มขึ้น อาจมีผลกระทบให้เกิดปัญหาชีวิตครอบครัวได้ เว้นเสียแต่คู่สมรสนั้นจะต้องทำงานหนักเพื่อเพิ่มพูนรายได้และรู้จักประหยัดในการใช้จ่าย จึงจะทำให้ชีวิตดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

๕) **บุคลิกภาพ** เมื่อคนเราจะเลือกคู่ครองจึงจำเป็นต้องพิจารณาบุคลิกภาพ ชีวิตสมรสที่มีความสุขจะต้อง ประกอบด้วยบุคลิกภาพของชายและหญิงที่เข้ากันได้ และจะต้องทราบอุปนิสัยใจคอต่างๆ ของคู่สมรสก่อนแต่งงาน แม้ว่าบุคลิกภาพของคนเราจะเปลี่ยนแปลงได้ แต่ถ้าคู่สมรสฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดคิดว่าจะเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของอีกฝ่ายหนึ่งภายหลังการแต่งงานกันแล้ว ก็อาจจะเสี่ยงต่อความผิดหวังในชีวิตสมรสได้ ดังนั้นจึงควรพิจารณาให้รอบคอบก่อนที่จะตัดสินใจ

๖) **วุฒิภาวะทางอารมณ์** การที่ร่างกายของชายและหญิงเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่และพร้อมที่จะให้กำเนิดบุตรได้ มิได้หมายความว่า บุคคลผู้นั้นพร้อมที่จะแต่งงาน หรือมีครอบครัวได้ การแต่งงานหรือการสมรสจำเป็นต้องอาศัยความเจริญเติบโตของจิตใจ หรือความมีวุฒิภาวะทางอารมณ์เป็นหลักสำคัญประกอบด้วย เพราะผู้ที่บรรลุมวุฒิภาวะทางอารมณ์ย่อมเป็นผู้ที่สามารถปรับตัวให้มีความสุขกับครอบครัว สังคม และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้ดี

๗) สุขภาพ ผู้ที่เราจะเลือกเป็นคู่ครองควรเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ ก่อนการแต่งงานจึงควรให้แพทย์ตรวจสุขภาพของชายและหญิงว่ามีโรคใดบ้างที่สามารถถ่ายทอดทางพันธุกรรม ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อชีวิตการสมรส เช่น การตรวจหุ้มเลือด หรือการผิดปกติเกี่ยวกับเลือด และโรคที่สามารถถ่ายทอดทางพันธุกรรม ควรรักษาเสียก่อน

๔.๕.๕ มอบทร์พฤษสมบัติในโอกาสอันสมควร

ผลดีของปฏิบัติตามหลักทศ ๖ นี้ทำให้เกิดผลานิสงส์คือ บิดามารดาได้รับความปีติภาคภูมิใจ ครอบครัวสงบร่มเย็นเป็นสุข สังคมเป็นสุขมีความเจริญ ปลอดภัย เป็นสังคมน่าอยู่ และประเทศชาติได้ประชากรเป็นคนดี มีคุณภาพ เมื่อบิดามารดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบุตรของตนด้วยธรรม ๕ ประการดังกล่าวแล้ว บุตรยอมเป็นคนมีคุณภาพ มีความสุขความเจริญ ด้วยชาติวุฒิ คุณวุฒิ และวัยวุฒิ การทำหน้าที่ของพ่อแม่ที่ดี บุตรธิดาพึงปฏิบัติตอบแทน (แสดงความกตัญญู) ต่อท่านด้วยธรรม ๕ ประการดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจของท่าน ๓) ดำรงวงศ์สกุล ๔) ประพฤติตนให้ เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ ท่านเพื่อให้หลักธรรมที่กล่าวมานั้นประสบผลสำเร็จ ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ลักษณะของมารดาบิดาผู้จะเป็นต้นแบบที่ดีของบุตรธิดาต้องมีธรรมซึ่งประกอบไปด้วย ๑) มารดาบิดาเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตร ๒) สามีภรรยามีความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน ๓) บุตรมีความกตัญญูกตเวที และครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดี

เพราะฉะนั้นแนวทางการประยุกต์หลักธรรมที่กล่าวมาข้างต้น บิดามารดาต้องคิดเสมอว่าคุณสมบัติของความเป็นมารดาบิดาต้นแบบเป็นสิ่งจำเป็นโดยคำนึงถึงหลักธรรมของภาวะผู้นำ ๖ ข้อเพิ่มเข้ามาเพื่อสนับสนุนการใช้หลักธรรม ดังพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่างที่ดีที่บุพพการีต้องมีคือ

๑. การเป็นแบบอย่างที่ดี มีความรู้ดี (วิชาโน) และความประพฤติดี (สุจริต) เมื่อบุคคลมีทั้ง ความรู้ดี และความประพฤติดีแล้วก็ย่อมได้รับการยอมรับจากผู้อื่นพระองค์ทรงเพียบพร้อมทั้งความรู้ดีทั้งความประพฤติดี (วิชาจรณสมปนฺโน)

๒. ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่บุคคล พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาคุณต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ทรงเอ็นดูสงสารสัตว์โลกที่ถูกความทุกข์ต่าง ๆ บีบคั้น ด้วยพระมหากรุณาของพระองค์จึงทรงสั่งสอนประชาชนให้เห็นทางสว่างทางปัญญา จนสามารถทำลายกิเลสอันเป็นสาเหตุของความทุกข์ได้

๓. มีเป้าหมายที่ชัดเจน พระพุทธองค์ทรงมีเป้าหมายชัดเจนในการอบรมสั่งสอนผู้คนดัง พิจารณาได้จากกิจวัตร ตอนใกล้สว่างของพระองค์ในแต่ละวัน ก่อนที่ทรงเสด็จไปโปรดบุคคล ทรงพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบทุกแง่มุม

- (๑) สันทสสนา เพื่อให้เกิดความชัดเจนแจ่มแจ้ง ในหลักธรรมคำสอน
- (๒) สมาทปนา เพื่อให้เกิดแรงจูงใจ ในการปฏิบัติตาม
- (๓) สมุตเตชนา เพื่อให้เกิดความมั่นใจความกล้าหาญในการปฏิบัติตาม
- (๔) สัมปหังสนา เพื่อให้เกิดความเบิกบานใจ ร่าเริงในการปฏิบัติ

๔. ให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน พระพุทธองค์ทรงมีเมตตาต่อบุคคลต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ หรือมีความลำเอียงแต่อย่างใด ทางพร่ำสอนบุคคลต่าง ๆ โดยไม่จำกัดเพศ วัย

๕. ความบริสุทธิ์ใจ พระพุทธองค์อบรมสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ ด้วยพระทัยที่ประกอบด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์(พระบริสุทธิ์คุณ)

๖. คำนึงถึงความแตกต่างและพื้นฐานของบุคคล ด้วยทรงเห็นว่ามนุษย์มีลักษณะทางกายภาพและจิตภาพที่แตกต่าง

ในปัจจุบัน วิธีการทางพระพุทธศาสนากับสังคมสมัยใหม่สามารถนำมาประยุกต์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและแนวทางการพัฒนาบุคลิกภาพในการสร้างสถาบันครอบครัวที่มีมารดาบิดาและ บุตร-ธิดาตลอดจนได้ผลสำเร็จในที่สุด การอยู่ร่วมกันจะต้องมี วินัย กฎ ระเบียบ กติกา ๕ ขอ

- ๑) การวางกฎเกณฑ์กติกาเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้ปฏิบัติร่วมกัน
- ๒) วิธีการส่งเสริมสนับสนุน เมื่อสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติในสิ่งที่ดี
- ๓) วิธีการลงโทษผู้กระทำผิดตามความเหมาะสมและเงื่อนไขที่วางไว้
- ๔) การปวารณาตัวต่อกันของบุคคลในครอบครัวให้สามารถว่ากล่าวตักเตือนกันได้
- ๕) การสำนึกตนเมื่อทำผิดลงไป เพื่อยอมรับในความผิดและพยอมที่จะแก้ไข

ปรับปรุง ตนเองต่อไป

๔.๔ สรุปท้ายบท

ความเป็นมารดาบิดาในสังคมปัจจุบัน หมายถึง มารดาที่อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้เป็นคนดีอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และสร้างประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี สิ่งทีบุพการีในฐานะมารดาบิดาผู้ทำหน้าที่ซักจูงจะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรก คือ อบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธ ชั้นแรกบิดามารดาควรเริ่มด้วยการซักจูงบุตรให้เกิดความสนใจและมีความรู้ในการปฏิบัติตนชาวพุทธที่ดีและถูกต้องในที่นี้ ไต่ถามการดำเนินชีวิตตามไตรสิกขาคือการทำบุญกุศลมีทาน การรักษาศีลห้า และการปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นประจำด้วยการให้ข้อมูลข่าวสาร หรือเปิดโอกาสให้บุตรได้มีประสบการณ์ตรงกับการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา

การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลการมีความประพฤติที่ดีงาม มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ประกอบแต่กุศลกรรม ด้วยกายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต หลีกเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง จนสามารถเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรได้ บุตรที่ได้มาในครอบครัวที่มีมารดาบิดาเป็นแบบอย่างทางธรรม ย่อมจะซึมซับลักษณะที่ดีงามจากมารดาบิดา แม้จะไม่ได้กล่าวสอนก็ตาม แต่ถ้าได้รับการกล่าวสอนแนะนำจากมารดาบุพการีอีก ก็ยิ่งจะตอกย้ำให้เกิดความซาบซึ้งในคุณธรรมความดีมากขึ้นมีความฉลาดรู้ ได้แก่การรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชีวิตของบุตรและฉลาดรู้ในวิธีการหรืออุปายในการสั่งสอน

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการี ต้องอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาต้องปฏิบัติในระดับศีลธรรม คือพัฒนาคุณภาพชีวิตของมารดาคือพันธะทางศีลธรรม พระพุทธศาสนากับสังคมครอบครัวมีความสัมพันธ์กัน ทำให้คนในครอบครัวดำเนินไปบนวิถีธรรมตามหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาให้เป็นประจำวัน จนเป็นวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัวให้มั่นคง

พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิดามารดา ผู้ได้รับสมญานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ บิดามารดาจึงเป็นพรหมของบุตรเพราะมีธรรม ๔ ประการนี้ได้แก่ ๑) เมตตา บิดามารดาต้องมีความเมตตาต่อบุตรธิดาทั้งทางกาย วาจา และใจ ๒) กรุณา ต้องมีความห่วงใยคอยช่วยเหลือบุตรให้พ้นทุกข์ไม่ว่าทางร่างกาย อารมณ์หรือจิตใจ ๓) มุทิตา บิดามารดาต้องพัฒนาให้จิตพลอยยินดีกับบุตรธิดา คอยให้รางวัลเมื่อบุตรประสบผลสำเร็จ ๔) อุเบกขา วางใจเป็นกลางกับบุตรและให้บุตรธิดาเผชิญชีวิตเมื่อมีครอบครัวเป็นของตนเองและมอบทรัพย์สินมรดกให้

สังคหวัตถุ ๔ คือการกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคมทั้งบิดามารดากับบุตรธิดา สามีกกับภรรยาคือต้องมี ทาน เสียสละแบ่งปันสิ่งที่ได้ ปิยวาจา ต้องพูดจาดีกับคนที่รักกันเป็นกุศลเสมอ อุตถจริยา บิดามารดาต้องมองเห็นประโยชน์ทั้ง ๓ และสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนและผู้อื่นคือบุตรธิดา สมานัตตตา เป็นธรรมสนับสนุนให้ชีวิตครอบครัวไม่ฟุ้งเฟ้อ สม่่าเสมอไม่ลุ่มหลง

ฆราวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำหรับผู้ครองเรือน มีการประยุกต์คือ ๑) สัจจะ บิดามารดาต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกันโดยตั้งอยู่บนความเป็นจริง ๒) ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์เมื่อมีการกระทบกระทั่ง โดยการอดทนอดกลั้นและใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา ๓) ขันติ ความอดทนต่อความลำบากเลี้ยงดูบุตรทั้งทางกาย ทนต่อกิเลสภายในใจของตน เพื่อให้ครอบครัวมีความมั่นคง ๔) จาคะ ความเสียสละสิ่งที่จำเป็นโดยเฉพาะอารมณ์ที่ไม่ดีของแต่ละฝ่าย ไม่เจ็บแค้นใจหรืออารมณ์ท้อถอย

พระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รายรอบตัวเราที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ออกเป็น ๖ กลุ่ม เรียกว่า ทิศ ๖ ทรงเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ของบุคคลแวดล้อม ดังทิศทั้ง ๖ กำหนดหน้าที่ให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกัน และกันในแต่ละฝ่ายคือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละ ทิศ กำหนดบิดามารดาให้มีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้ บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน การประยุกต์หลักทิศ ๖ คือ บิดาและมารดามี หน้าที่สำคัญคือ ๑) **หลักการห้ามปรามจากความชั่ว** บิดามารดาต้องสอนให้บุตรธิดาให้เห็นโทษของ อุกุศลกรรมทั้งหลายให้มีความใกล้ชิดกับผู้มีคุณธรรม โดยการชักนำ หรือให้เห็นโทษของการทำสิ่งชั่วร้าย ๒) **ให้ตั้งอยู่ในความดีคือฝ่ายกุศล** ให้ความสำคัญต่อตน ส่วนรวมและประเทศชาติ ให้มีความรู้ ถูกต้องและทำหน้าที่ให้ดีที่สุด เช่น เคารพเชื่อฟังบิดามารดาอย่างถูกต้องและมีเหตุผล ช่วยเหลือบิดา มารดาในทุกโอกาสที่ทำได้ เป็นคนประหยัด เป็นต้น ๓) **ให้ศึกษาศิลปวิทยา** คือนำบุตรธิดาเข้าศึกษา กระตุ้นให้ขวนขวายในการศึกษาหาความรู้ ส่งเสริมการอ่าน ชมนิทรรศการ เป็นต้น ๔) **หาคู่ครองที่ สมควรให้** ให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมของพุทธวัฒนธรรม เมื่อบุตรธิดาเติบโตเต็มที่มีหน้าที่การงาน และพึงพิงตนเองได้ โดยต้องเป็นความพอใจของบุตรธิดาด้วยโดยคำนึงถึงความเหมาะสม ๕) มอบ ทรัพย์สมบัติในโอกาสอันสมควร โดยการจัดการทรัพย์สินที่เหมาะสมและยุติธรรมแก่บุตรอย่างเท่า เทียม และเก็บส่วนสำหรับเลี้ยงตน

นอกจากนี้ ลักษณะของมารดาบิดาผู้ครองเรือนต้องมีธรรม อัน ประกอบไปด้วย ๑) การ เป็นแบบอย่างที่ดี มีความรู้ดี (วิชาโน) และความประพฤติดี (สุจริต) ๒) ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ บุคคล ๓) มีเป้าหมายที่ชัดเจน ๔) ให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน ๕) ความบริสุทธิ์ใจ พระพุทธองค์ อบรมสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ ๖) คำนึงถึงความแตกต่างและพื้นฐานของบุคคลเพื่อปรับปรุงตนเองต่อไป

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการคือ

๑. เพื่อศึกษาบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาคุณธรรมสำหรับบุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการ

ในสังคมปัจจุบันสำหรับการดำเนินการวิจัยจะทำการศึกษาใน ๒ ระดับคือศึกษาจากเอกสารประกอบด้วยพระไตรปิฎกอรุทธคถางานเขียนทางพระพุทธศาสนาและงานเขียนอื่นประกอบทำให้ได้บทสรุปและข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑.๑ บุพการีบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บุพพการี มาจากคำว่า “บุพ+การี” แปลว่า “ผู้ทำก่อน” หมายถึง ผู้ที่ทำอุปการคุณให้แก่ตนก่อนหน้านี้, ผู้ที่มีพระคุณมาก่อน ได้ทำประโยชน์ให้แก่เรามาก่อน ให้ความช่วยเหลือและทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ก่อนโดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้ทำอุปการะก่อนที่สำคัญที่สุดเป็นคนแรกคือ มารดา บิดา เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรธิดาตั้งแต่แรกเริ่มที่บุตรธิดาถือกำเนิดในครรภ์ของท่าน ด้วยกรรมเช่น ท่านคอยทะนุถนอมบำรุงลูกที่เกิดในครรภ์ ท่านคอยห่วงใยเอาใจใส่ในทุก ๆ ด้านของลูกตลอดเวลา ท่านยอมลำบากตรากตรำก็เพื่อลูกเป็นต้น และบุพการียังหมายเอาบุคคลผู้แนะนำสั่งสอนช่วยเหลืออุปถัมภ์เลี้ยงดูผู้อื่นด้วยความเมตตากรุณา โดยมีได้หวังผลประโยชน์ตอบแทนแต่ประการใด เช่น พระพุทธเจ้า บิดามารดา ครู-อาจารย์

อีกนัยหนึ่ง บุคคลใด เมื่อผู้อื่นยังมีได้กระทำอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็งถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน แล้วกระทำการอุปการะผู้นั้นก็ชื่อว่าบุพพการีเปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพพการีบุคคลนั้น ชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายถูกตัณหาครอบงำไว้ บุพพการี หาได้ยาก เพราะถูกตัณหาความติดข้องครอบงำ ตามที่กล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ที่ทำการช่วยเหลือก่อน ส่วนมากของสัตว์โลกก็ทำเพื่อหวังผลประโยชน์นั้นคือ ถูกตัณหาครอบงำคือ ต้องการได้รับสิ่งตอบแทนจึงทำการเป็นที่รัก และต้องการคำชมสรรเสริญ นี่ก็ชื่อว่าถูกตัณหา

ครอบงำ โลกครอบงำ การช่วยเหลือนั้น ไม่เชื่อว่า บุพพการี และบางคนก็ไม่ช่วยเหลือเลยเพราะถูก ตัณหาครอบงำ คือ ความรักตนเอง ไม่อยากให้ตนเองเหนื่อยเดือดร้อนรักตนเอง จึงไม่ช่วยก่อน ซึ่ง ส่วนมากสัตว์โลกทั้งหมดที่มีก็ยอมถูกตัณหาครอบงำรักตนเองเป็นส่วนมาก และทำการช่วยเหลือก่อน เพราะหวังอะไรบางอย่างตามที่กล่าวมา ดังนั้น การช่วยเหลือก่อนด้วยกุศลจิต จึงหากได้ยาก บุคคลที่เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก

ผู้ที่แสดงธรรม ที่เป็นบุพพการี ก็หาได้ยากในโลก เพราะผู้ที่เข้าใจพระธรรมคำสอนหา ได้ยาก แม้บางคนก็เข้าใจก็ไม่สามารถแสดงได้ก็มีผู้ที่แสดงธรรมที่เป็นบุพพการีจึงหาได้ยาก ผู้ที่แสดง ธรรม คือ เป็นผู้มือุปการะก่อน คือ แสดงธรรมโดยไม่ได้หวังลาภสักการะหรืออย่างอื่น แต่แสดงธรรม เพื่อประโยชน์ของบุคคลนั้น บุพพการีจึงหาได้ยากในโลก โดยนัยนี้ พระพุทธเจ้าเป็นบุพพการี คือ ทรง แสดงธรรม เพื่อประโยชน์กับสัตว์โลกให้เกิดปัญญา ละกิเลส โดยไม่ได้หวังอะไรจากสัตว์โลก และ ทำ อุปการะกับสัตว์โลกก่อนจึงชื่อว่า บุพพการีที่ประเสริฐสูงสุด และหาได้ยากเพราะพระพุทธเจ้าหาได้ ยากในโลกทั้งหมด

มารดาบิดา คือผู้ที่เสียสละให้แกบุตรธิดา ในทัศนะของพระพุทธเจ้า มารดาบิดาคือ พรหม ผู้ให้ชีวิต เป็นพระอรหันต์ผู้มีความรักบริสุทธิ์เป็นครูคนแรกที่สอน ให้ความรู้ คำแนะนำและ คำ ตักเตือนที่มีคุณประโยชน์ เป็นเทวดาผู้ให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาในทุกเมื่อ และเป็นผู้ที่เมื่อ เคารพ บูชาแล้วได้บุญกุศลเป็นอย่างยิ่งในเมื่อแม่เป็นพระอรหันต์ในครัวเรือนอยู่ใกล้เราจึงไม่จำเป็นที่เรา จะต้องไปแสวงหาพระอรหันต์ที่อยู่ห่างไกลสำหรับกราบไหว้บูชาให้ใดกุศลผลบุญ สำหรับความรักของ แม่ นั้น พระพุทธเจ้าทรงถือว่าความรักของแม่สูงส่งเหนือความรักใดเพราะเป็น ความรักที่มีคุณธรรมของ พรหมวิหาร ๔ บุตรธิดาทั้งหลายตอบแทนท่านให้สาสมที่ท่านเป็นผู้ที่ เสียสละที่ยิ่งใหญ่

๕.๑.๒ หลักธรรมสำหรับส่งเสริมความเป็นบุพพการี

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพพการีบุคคลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ ตรัสไว้มีมาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำหลัก พรหมวิหาร ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ และหลัก ทิศ ๖ มาศึกษาโดยสรุปความ ดังนี้

พรหมวิหาร ๔ หรือ พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้ อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์เฉกเช่นพรหม เป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่ผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับ ผู้อื่น ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามี ความสุข มีจิตอันแผ่เมตตาและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า ๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิด ช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ ๓) มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อ สัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป ๔) อุเบกขา คือ

ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยง ธรรมดุจตาชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุขเป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย๓ โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ วิธีทำให้คนรัก หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิมสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการสังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ ๑) ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน ๒) ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะ อ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) ๓) อัถตจริยา ช่วยเหลือกัน และ ๔) สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพடுத்தตัวให้มีความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน

ฆราวาสธรรม ๔ เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความ สามีคคืออันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาตสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อน ฆราวาสธรรม ประกอบด้วยหลักธรรม ๔ คือ ๑) สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ๒) ทมะ หมายถึงพยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อย ๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ๓) ขันติคือความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ๔) จาคะ หมายถึงความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตนตัดความยึดถือ

ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ทุกคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบแตกต่างกัน ในพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบในลักษณะเช่นนี้ไว้เหมือนกัน โดยพระพุทธ

องค์ที่สอนไว้ในหลักทศ ๖ ในสังคาลสูตร การปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบตามหลักทศ ๖ ได้ถูกต้อง ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่ดี ทศ ๖ เพราะเป็นจุดทศที่อยู่รอบตัวเรา ได้แก่

๑. ทศเบื้องหน้า	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทศเบื้องขวา	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ทศเบื้องหลัง	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
๔. ทศเบื้องซ้าย	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทศเบื้องล่าง	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน
๖. ทศเบื้องบน	คือ ผู้มีคุณความดีสูง	ได้แก่ พระสงฆ์

๕.๑.๓ ประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

ความเป็นมารดาบิดาในสังคมปัจจุบัน หมายถึง มารดาที่อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้เป็นคนดีอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และสร้างประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี สิ่งทีบุพการีในฐานะมารดาบิดาผู้ทำหน้าที่ซักจุงจะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรก คือ อบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธ ชั้นแรกบิดามารดาควรเริ่มด้วยการซักจุงบุตรให้เกิดความสนใจและมีความรู้ในการปฏิบัติตนชาวพุทธที่ดีและถูกต้องในทศนี้ ไต่ถามการดำเนินชีวิตตามไตรสิกขาคือการทำบุญกุศลมีทาน การรักษาศีลห้า และการปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นประจำด้วยการให้ข้อมูลข่าวสาร หรือเปิดโอกาสให้บุตรได้มีประสบการณ์ตรงกับการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา

การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการีบุคคลการมีความประพฤติที่ดีงาม มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ประกอบแต่กุศลกรรม ด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต หลีกเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง จนสามารถเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรได้ บุตรที่โตมาในครอบครัวที่มีมารดาบิดาเป็นแบบอย่างทางธรรม ย่อมจะซึมซับลักษณะที่ดีงามจากมารดาบิดา แม้จะไม่ได้กล่าวสอนก็ตาม แต่ถ้าได้รับการกล่าวสอนแนะนำจากมารดาบุพการีอีก ก็ยิ่งจะตอกย้ำให้เกิดความซาบซึ้งในคุณธรรมความดีมากขึ้นมีความฉลาดรู้ ได้แก่การรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชีวิตของบุตรและฉลาดรู้ในวิธีการหรืออุปายในการสั่งสอน

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบุพการี ต้องอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาต้องปฏิบัติในระดับศีลธรรม คือพัฒนาคุณภาพชีวิตของมารดาคือพันธะทางศีลธรรมพระพุทธศาสนากับสังคมครอบครัวมีความสัมพันธ์กัน ทำให้คนในครอบครัวดำเนินไปบนวิถีธรรมตามหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาให้เป็นประจำวัน จนเป็นวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัวให้มั่นคง

พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิฑามารดา ผู้ได้รับสมณานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ บิฑามารดาจึงเป็นพรหมของบุตรเพราะมีธรรม ๔ ประการนี้ได้แก่ **๑) เมตตา** บิฑามารดาต้องมีความเมตตาต่อบุตรธิดา ทั้งทางกาย วาจา และใจ **๒) กรุณา** ต้องมีความห่วงใยคอยช่วยเหลือบุตรให้พ้นทุกข์ไม่ว่าทางร่างกาย อารมณ์หรือจิตใจ **๓) มุทิตา** บิฑามารดาต้องพัฒนาให้จิตพลอยยินดีกับบุตรธิดา คอยให้รางวัลเมื่อบุตรประสบผลสำเร็จ **๔) อุบกขา** วางใจเป็นกลางกับบุตรและให้บุตรธิดาเผชิญชีวิตเมื่อมีครอบครัว เป็นของตัวเองและมอบทรัพย์สินมรดกให้

สังคหวัตถุ ๔ คือการกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคมทั้งบิฑามารดากับบุตรธิดา สามีกกับภรรยาคือต้องมี **ทาน** เสียสละแบ่งปันสิ่งที่ได้ **ปิยวาจา** ต้องพูดจาดีกับคนที่รักกันเป็นกุศลเสมอ **อติถจริยา** บิฑามารดาต้องมองเห็นประโยชน์ทั้ง ๓ และสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนและผู้อื่นคือบุตรธิดา **สมานัตตตา** เป็นธรรมสนับสนุนให้ชีวิตครอบครัวไม่ฟุ้งเฟ้อ สม่่าเสมอไม่ลุ่มหลง

ฆราวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำหรับผู้ครองเรือน มีการประยุกต์คือ **๑) สัจจะ** บิฑามารดาต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกันโดยตั้งอยู่บนความเป็นจริง **๒) ทมะ** การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์เมื่อมีการกระทบกระทั่ง โดยการอดทนอดกลั้นและใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา **๓) ขันติ** ความอดทนต่อความลำบากเลี้ยงดูบุตรทั้งทางกาย ทนต่อกิเลสภายในใจของตน เพื่อให้ครอบครัวมีความมั่นคง **๔) จาคะ** ความเสียสละสิ่งที่จำเป็นโดยเฉพาะอารมณ์ที่ไม่ดีของแต่ละฝ่าย ไม่เจ็บแค้นใจหรืออารมณ์ที่ถ่อย

พระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รายรอบตัวเราที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ออกเป็น ๖ กลุ่ม เรียกว่า ทิศ ๖ ทรงเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ของบุคคลแวดล้อมดังทิศทั้ง ๖ กำหนดหน้าที่ให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกัน และกันในแต่ละฝ่ายคือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทิศ กำหนดบิฑามารดาให้มีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน การประยุกต์หลักทิศ ๖ คือ บิฑาและมารดามีหน้าที่สำคัญคือ

๑) หลักการห้ามปรามจากความชั่ว บิฑามารดาต้องสอนให้บุตรธิดาให้เห็นโทษของอกุศลกรรมทั้งหลายให้มีความใกล้ชิดกับผู้ที่มีคุณธรรม โดยการชักนำ หรือให้เห็นโทษของการทำสิ่งชั่วร้าย

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดีคือฝ่ายกุศล ให้ความสำคัญต่อตน ส่วนรวมและประเทศชาติ ให้มีความรู้ถูกต้องและทำหน้าที่ให้ดีที่สุด เช่น เคารพเชื่อฟังบิฑามารดาอย่างถูกต้องและมีเหตุผลช่วยเหลือบิฑามารดาในทุกโอกาสที่ทำได้ เป็นคนประหยัด เป็นต้น

๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยาคือ นำบุตรธิดาเข้าศึกษา กระตุ้นให้ชวนช่วยในการศึกษาหาความรู้ ส่งเสริมการอ่าน ชมนิทรรศการ เป็นต้น

๔) หากคู่ครองที่สมควรให้ ให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมของพุทธวัฒนธรรม เมื่อบุตรธิดาเติบโตเต็มที่มีหน้าที่การงานและพึงพึ่งตนเองได้ โดยต้องเป็นความพอใจของบุตรธิดาด้วยโดยคำนึงถึงความเหมาะสม

๕) มอบทรัพย์สินสมบัติในโอกาสอันสมควร โดยการจัดการทรัพย์สินที่เหมาะสมและยุติธรรมแก่บุตรอย่างเท่าเทียม และเก็บส่วนสำหรับเลี้ยงตน

นอกจากนี้ ลักษณะของมารดาบิดาผู้ครองเรือนต้องมีธรรม อัน ประกอบไปด้วย ๑) การเป็นแบบอย่างที่ดี มีความรู้ดี (วิชาโน) และความประพฤติดี (สุจริต) ๒) ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่บุคคล ๓) มีเป้าหมายที่ชัดเจน ๔) ให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน ๕) ความบริสุทธิ์ใจ พระพุทธองค์อบรมสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ ๖) คำนึงถึงความแตกต่างและพื้นฐานของบุคคลเพื่อปรับปรุงตนเองต่อไป

๕.๒ ขอเสนอแนะ

สังคมปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายอันเป็นผลมาจากเศรษฐกิจและสังคมแบบ เศรษฐกรรรมไปสู่อุตสาหกรรม ทำให้มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตของบุคคลใน ครอบครัว บทบาทของสามีที่มีต่อภรรยา หรือบทบาทของมารดาบิดาที่มีต่อบุตร ก็ได้เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยที่สามีภรรยา หรือบทบาทของมารดาบิดาต้องช่วยกันอบรมบุตร ซึ่งแต่ก่อน สังคมไทยมีค่านิยมที่ว่า ผู้ชายต้องเป็นผู้ทำงานหาเงินจุนเจือสมาชิกภายในครอบครัว ผู้หญิงจะต้อง ผิดชอบเรื่องการเลี้ยงดูบุตรและทำงานบ้านแต่ในปัจจุบันบทบาทสามีภรรยาได้เปลี่ยนแปลง อัน สาเหตุมาจากสภาวะทางเศรษฐกิจที่รัดตัว สามีภรรยาจึงต้องช่วยกันทำนาหาเลี้ยง ครอบครัวทั้งสองโดยที่ภรรยามีโอกาสทำงานบ้านน้อยลง ดังนั้น การรับผิดชอบงานภายในบ้านและเลี้ยงครอบครัว ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงมีบทบาทเท่าเทียมกัน การไม่เอารอดเอาเปรียบซึ่งกันและกันแนวความคิดของการมีครอบครัว คือ กรมีความรับผิดชอบร่วมกันทั้งสามีและภรรยา

ความรักบุพการีผู้เป็นมารดาบิดาให้แก่บุตร บุตรที่มารดาบิดาให้ความรักใคร่ไม่เพียงพอบุตรที่ขาดความรักจากมารดาบิดา หรือบุตรบุตรที่ได้รับความรัก ความอบอุ่น ความเมตตาจากมารดาบิดาไม่ เพียงพอ บุตรจะเสียความรู้สึกในทางความรักไป เมื่อบุตรไม่ได้รับความรักจากมารดาบิดาก็ไม่รู้จัก รักใคร่ และขาดความเหนืออกเห็นใจผู้อื่น มักเก็บตัวและ มีความรู้สึกว่าตนเองไม่มีคุณค่า และ อยู่อย่างโดดเดี่ยวบุตรประเภทนี้อาจจะกระทำความผิดได้ง่าย และมีความประพฤติผิดต่อระบบของสังคม หรือมารดาบิดาแยกกันอยู่ อาจเป็นการอย่างร้าย ตาย สูญหาย ละทิ้ง ทำให้องค์ประกอบของครอบครัวไม่ครบถ้วน ซึ่งเมื่อบุตรขาดมารดาบิดาเป็นผู้รับผิดชอบ ขาดความรักความเมตตา และความอบอุ่นใจ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป

๑. ศึกษาเปรียบเทียบคุณธรรมของบุพการีในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับคุณธรรมของมารดาบิดาในสังคมไทยปัจจุบัน
๒. ศึกษาบทบาทการสงเคราะห์บุตรในนิทานชาดก
๓. ศึกษาทัศนคติและพฤติกรรมของบุพการีเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามคำสอนของพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ปรมตถปิณียา นาม ขุททกนิกายภูจกถาย เถรคาถาวณณนา. ปจโม ภาโค. กรุงเทพมหานคร: โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กถิน อรรถโยธิน, หลวง. อธิบายธรรมวิภาค น.ธ.ตรี. กรุงเทพมหานคร: ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑.

ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์และทวี ผลสมภพ. หลักพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย

รามคำแหง, ๒๕๒๙.

ฝ่ายวิชาการภาษาไทย. พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร:

บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓.

ทัตตชีโวภิกขุ. ฆราวาสธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิวไวก์, ๒๕๒๙.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ). กัตถุญกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี. กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). คุณบิดามารดานั้น สุตพรรณนามหาศาล. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

_____ .พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: โรง

พิมพ์ เอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองศาสน์การพิมพ์, ๒๕๔๑.

_____ . (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ. ๙), ราชบัณฑิต. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำ

วัด. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **กัตถุญญุตเวทีเป็นรมโพธิ์รมไทรของโลก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกาปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. กรุงเทพฯ: มุลินธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปล. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘.

พระธรรมธีรราชฆาหมณี (โชดก ญาณสิทธิ). **มงคล ๓๘**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระสัทธรรมโชติกะ ฉัมมาจริยะ. **ปรมัตถ โชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ. **ขราวาสธรรม**. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓.

_____. **บริหารธุรกิจแบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: อตัมมโย, มปป.

พุทธทาสภิกขุ. **พ่อแม่สมบูรณ์แบบ**. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____. **ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช. **สารานุกรม**

พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. **รวมธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๓๙.

ไสว มาลาทอง. **คู่มือการดำเนินงานเสริมสร้างศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๒.

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก. **หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๑**

พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช

๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๓). กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. **รวมคำบรรยายหลักวิชาชีพนักกฎหมาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, ๒๕๔๓.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ (ทว ธรรมธัช ป.๙). **ธาตุปฐพีปิภา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) วิทยานิพนธ์:

โกวิทย์ ราชีวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนคติของ
คนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
อักษรศาสตร์ (ศาสนาเปรียบเทียบ)**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

ประคัลภ์ จันทรีโอชา, “การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหารธรรมในการปฏิบัติงานของบุคลากรทรัพย์สิน
ส่วนพระมหากษัตริย์”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒.

พระมหาบุญกอง คุณาธโร. การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๕.

พระมหาภูเนต จันทร์จิต. หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

พระมหาสุทธิชัย ฐิตชัย (ถาวรศีล).ศึกษาเชิงวิเคราะห์พรหมวิหารธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา.
วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย), ๒๕๔๖, หน้า ๖๗.

พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภาโกศล).“อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรม และประเพณีของ
ชาวอีสาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

อำนวย จันเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูทเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ”. **วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

(๓) วารสาร

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). **คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร**. Journal of
Behavioral Science Vol.2 No.1 November 1995 (วารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1
พฤศจิกายน 2538)

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระปลัดสมยศ เมตตาสโย
- วัน/เดือน/ปีเกิด : วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘
- สถานที่เกิด : จังหวัดสงขลา
- การศึกษา : ปวช.โรงเรียนช่างกลภาคใต้
ป.บส. รุ่นที่ ๙, พธ.บ. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๖๒
วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
พธ.บ. (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม
- ประสบการณ์การทำงาน : เป็นครูพระศีลธรรม
เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม)
- อุปสมบท : วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๕
- สังกัด : วัดเขาตะเครา ตำบล บางครก อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี
- หน้าที่ : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเขาตะเครา
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเขาตะเครา ตำบล บางครก อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี